

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Moderní hospodářské a sociální dějiny

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Marián Lóži

Žít stalinismus: Komunistická strana
Československa v době teroru a budování
světých zítřků

Living in Stalinism: Communist Party of
Czechoslovakia in the Age of Terror and
Building of Better Tomorrows

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. září 2022

.....
Marián Lóži

Rád bych poděkoval vedoucímu mé dizertační práce Michalu Pullmannovi za jeho podporu a neocenitelné postřehy. V neposlední řadě i za inspirativní setkání s kolegy v rámci doktorandského semináře na Ústavu hospodářských a sociálních dějin pod jeho vedením.

Abstrakt

Dizertační práce usiluje postihnout fungování Komunistické strany Československa na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Zabývá se dobovými společenskými procesy, jmenovitě rozsáhlými geografickými migracemi obyvatelstva, a jak podmiňovaly chod strany. Soustředí se na stav, který panoval na centrálních, krajských i okresních příčkách stranického organismu. Analyzuje běžnou činnost hierarchické mašinerie, jednání a zájmy jednotlivců i celých skupin uvnitř strany. Stranické aktéry pojímá současně jako determinované svým prostředím i jako autonomní aktéry s komplexními motivacemi a modely chování. Velký prostor věnuje vnitrostranickému teroru, do kterého zahrnuje tzv. diktátorskou praxi příslušníků regionální stalinistické elity i boj proti ní vedený nižšími funkcionáři a aktivními straníky v rámci oficiální kampaně hledání nepřátel v KSČ. Střet pojímá jako specifický fenomén s vlastními podmínkami a dynamikou, které se region od regionu více či méně odlišovaly. V jeho důsledku došlo k proměně ve složení elity i celkového výkonu moci. Za zásadní faktor dizertační práce považuje principy stalinismu, které dalekosáhle ovlivňovaly promluvy straníků i způsoby jejich jednání.

Klíčová slova

Komunistická strana Československa (KSČ), stalinismus, ústřední výbor (ÚV), krajský výbor (KV), okresní výbor (OV), regionální stalinistická elita, diktátoři, hledání vnitrostranického nepřítele, teror

Abstract

The dissertation strives to analyze the functioning of the Communist Party of Czechoslovakia at the turn of the 1940s and 1950s. It deals with contemporary social processes, namely extensive geographical migrations of population, and how these conditioned the party's operation. It focuses on the conditions that prevailed in the central, regional and district ranks of the party organism. It details the activities of the hierarchical machinery, the actions and interests of individuals and entire groups within the party. It conceives party actors both as determined by their environment and as autonomous actors with complex motivations and patterns of behavior. It deals with internal party terror, which included the so-called dictatorial practice of members of the regional stalinist elite, as well as the struggle against this practice led by lower officials and active party members, all within the framework of an official campaign to find enemies in the Communist Party. It sees the conflict as a specific phenomenon with its own conditions and dynamics, which more or less differed from region to region. As a result, there was a change in the social composition of the elite and the overall exercise of power. Dissertation considers the principles of Stalinism to be a fundamental factor in this development, having a far-reaching influence on the party members modes of conduct.

Keywords

Communist Party of Czechoslovakia (KSČ), Stalinism, central committee (ÚV), regional committee (KV), district committee (OV), regional stalinist elite, dictators, searching for the enemy within the party, terror

Obsah

1. Úvod	9
1.1. KSČ v regionech na přelomu čtyřicátých a padesátých let – dlouho neprozkoumané území a přístupový obrat	10
1.2. Rozvržení dizertační práce	13
1.3. Stručné definování stalinismu	14
1.4. Chronologické vymezení	15
1.5. Prameny	16
2. Společnost v pohybu	18
2.1. Po válce	18
2.2. Po čtyřicátém osmém	27
3. Komunistická strana Československa v centru i regionech	40
3.1. Průchozí strana	40
3.2. Křehká struktura	42
3.2.1 Ústředí	43
3.2.2 Kraje a okresy	46
3.3. Personální faktor	51
3.4. Osobní vazby	55
4. Tzv. diktátorská praxe, její nositelé, projevy a příčiny	60
4.1. Krajská stalinistická elita – rysy charismatického panství	64
4.2. „Diktátoři“ – Případová studie	67
4.2.1 „Šlingovština“ Otto Šlinga (Brněnský kraj)	67
4.2.2 ... a jeho zástupkyně Růženy Dubové (Brněnský kraj)	73
4.2.3 „Kotrchovština“ Jiřího Kotrcha (Pardubický kraj)	75
4.2.4 „Baťovština“ Ivana Holého (kraj Gottwaldov)	79

4.2.5 Jejich společné krédo – Dosahování socialistických cílů šlechtí zvolené prostředky	82
4.3. Sociální profil regionálních funkcionářů v období stalinismu – Elita z marginalizovaných skupin	83
5. <i>Regionální funkcionářky – Případová studie</i>	89
5.1. Pramenná základna	90
5.2. Život před vstupem do Komunistické strany	94
5.3. Práce pro stranu a její různá vyústění	100
5.4. Výjimečné postavení funkcionářek v období stalinismu	115
6. <i>Obranná reakce straníků a formy jejich boje</i>	118
6.1. Formy odbojné aktivity a cesta ke Šlingovu pádu	118
6.2. Hledání nepřátel v krajských vedeních KSČ – Případová studie.....	125
6.2.1 Rezoluce ústředí o Šlingovi jako spouštěč kampaně	126
6.2.2 Utajené odstranění Ervína Poláka (kraj Bratislava)	127
6.2.3 Bezkrévné sesazení Mikuláše Landy (kraj Ústí nad Labem).....	132
6.2.4 Důsledné vymýcení Kotrchovy skupiny (Pardubický kraj)	137
6.2.5 Civilní odvolání Jindřicha Homoly (kraj Karlovy Vary).....	143
6.2.6 Nesmiřitelný boj proti Lomského skupině (Plzeňský kraj)	151
6.2.7 Obranný zápas za Františka Řezníčka (kraj Olomouc).....	158
6.2.8 Načasované svrhnutí Arnošta Pšeničky (kraj Prešov)	166
6.2.9 Útěšné zúčtování s Františkem Vaisem (kraj Praha)	171
6.2.10 Možné příčiny rozdílností	181
6.3. Příčiny nespokojenosti	186
6.3.1 Prosazení tradiční elity v nestabilním prostředí.....	190
6.3.2 Výkon moci a ústup od dosahování socialistické utopie – prostředek důležitější cíle.....	194
6.3.3 Stalinistické prostředky a přesvědčení.....	196
7. <i>Závěr</i>	198

7.1. Chaotické fungování	198
7.2. Regionální stalinistická elita	199
7.3. Stalinismus a poststalinismus.....	201
<i>Seznam použitých pramenů a literatury</i>	203

*„Podzme my, dzivočky, podzme my do Huka,
bo tu na valale bida na nás kuká.
Pan prezident Gottwald nás šických miluje,
a nám na výhodze Huko vybuduje.“*

(z písne dívčího pěveckého kroužku pod vedením řídicího učitele Jána Olejníka
z Horního Smokovce, cca rok 1951)¹

¹ Vojenský historický archiv, osobní fond František Nečásek, karton 1, inv. j. 7, Korespondence s jednotlivci, s. 9 (Dopis soudruhu Branislavovi, nedatováno). HUKO měl být hutnický kombinát, budovaný začátkem padesátých let na okraji Košic.

1. Úvod

Sbor funkcionářů a aktivních straníků v Komunistické straně Československa zasáhl stalinismus do hloubky. Pro předválečné členy mohla přímá i zprostředkovaná zkušenost sahát až do sklonku dvacátých let, kdy se v opoziční KSČ prosadilo nové vedení a zásadně změnilo způsob jejího fungování; pro rozhodnou většinu prožitek stalinismu časově nepřesahoval necelou dekádu po konci druhé světové války. Strana se tehdy v Československu rozrostla do masivních rozměrů, stala se nejdůležitějším vládním a od února 1948 jediným vládnoucím stranickým subjektem. Stalinistický étos v ní neochaboval, právě naopak. V nejkonzentrovanejší podobě se manifestoval na přelomu čtyřicátých a padesátých let, v době usilovného hledání tzv. nepřátel uvnitř strany. Komunisté tehdy na vnitrostranických fórech vystupovali v rolích žalobců i obviněných. Úlohy nebyly přiděleny fixně a jednou provždy, nýbrž se měnily v čase. Generální tajemník ústředního výboru KSČ a jeden z nejmocnějších mužů v republice Rudolf Slánský dlouho vystupoval jako přední bojovník proti všem údajným zrádcům a rozvratníkům, než se stal jedním z nich. Rozhodně se nejednalo o hru – designovaní viníci často končili ve vyšetřovacích celách Státní Bezpečnosti, ve vězeních i na popravisti. Neexistoval komunista, který by mohl mít naprostou jistotu, že ho takový osud nepotká – výzvy k ostražitosti a zničující denunce byly takřka všudypřítomné.

Nicméně straničtí funkcionáři v ústředí a regionech neprožívali pouze drama čistek a teroru. Působili ve specifickém prostředí stranického aparátu, s jeho pravidly a každodenním provozem. Nekonečné hodiny trávili na schůzích jednotlivých oddělení a výborů, sepisováním nejrůznějších dokumentů, komunikací s vedoucími a úkolováním svých podřízených. Takové všední starosti mohou vedle vnitrostranických čistek působit poněkud nezáživně. Avšak vypjaté momenty obviňování a banální rutina stranického prostředí od sebe nebyly odděleny – úzce spolu souvisely a vzájemně se podmiňovaly. Rozdělení práce v aparátu, jeho běžné fungování, ovlivňovalo výběr tzv. zrádců a *vice versa*. Jenom společně dokáží vysvětlit, jaká vlastně byla stalinistická KSČ a jací byli a jak jednali lidé, kteří jí zasvětili svoje životy.

1.1. KSČ v regionech na přelomu čtyřicátých a padesátých let – dlouho neprozkoumané území a přístupový obrat

V československé historiografii se problematika vnitrostranického teroru a fungování KSČ v období stalinismu dlouho pojímaly jako výhradní záležitost ústředí a nejužších mocenských skupin. Pohled na regionální úroveň, do světa nižších funkcionářů a straníků, však představu teroru jako výlučné kampaně řízené shora koriguje. Některých motivů vycházejících z lokální úrovně si povšimla již starší historiografie – jmenovitě je třeba zmínit studii *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let* od Václava Brabce² a publikaci *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka* od Karla Kaplana³. Lokální dění však tyto práce výkladově podřizovaly rozhodnutím z centra, což se odrazilo na jejich celkovém zpracování.

Karel Kaplan zaznamenal existenci tzv. diktátorů, mocných stranických bossů vládnoucích v regionech, avšak jejich praxi teroru hlouběji neanalyzoval. Odpor, který vůči nim v lokálních organizacích panoval, pojímal jako automatickou příčinnou reakci – diktátoři vládli autoritativně, tudíž byli neoblíbení. Regionální dynamika nebyla pro Kaplana podstatná. Akcentoval úlohu ústředí – předsednictva ÚV KSČ, StB, sovětských poradců, Stalina. Nejen zahájení, ale i konkrétní průběh čistek v krajských vedeních strany byly především důsledkem jejich přímých rozhodnutí. Základní motivaci spatřoval Kaplan v samotné podstatě *režimu*, v jeho totalitární tendenci.

Václav Brabec se potom věnoval především způsobu, jakým straníci reagovali na oficiální dehonestování a sesazení kdysi všemocných funkcionářů. Poukázal, že na regionální úrovni se tato opatření těšila rozsáhlé podpoře, která občas ústředí až znepokojovala. Jeho zásadní postřeh umožnil významně odlišný pohled na chování a postoje řadových členů i funkcionářů strany ve stalinistickém období. Nicméně Brabec ve shodě s totalitární interpretací stranický aktiv vnímal jako podřízený objekt, který může *souhlasit*, nikoliv však *participovat*. Příčiny souhlasu potom spatřoval v nejobecnější rovině jako výsledek neutěšené hospodářské situace a působení režimní ideologické

² BRABEC, Václav, *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let*, *Revue dějin socialismu*, roč. 9, čís.3, rok 1968, s. 363-387.

³ KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha, Mladá fronta 1992.

mašinérie. Regionální kontext pominul úplně. Perspektiva orientovaná na centrální instituce, tak blízka Kaplanovi, byla vlastní také jemu.

Výkladově mnohem dále zašel ve své monografii *Neukáznění a Neangažování Václav Kaška*.⁴ Regionální rámec, konkrétně zaměřený na Brněnský kraj a okres Znojmo, postavil do středu svého zájmu. Kaška se podrobně věnoval diktátorské praxi, kterou vysvětloval zejména rostoucím sebevědomím vedoucích funkcionářů po únoru 1948, v menší míře však rovněž pasivitou ostatních straníků. Byl první, kdo v českém prostředí otevřeně vylíčil sesazování diktátorů nejen jako dílo ústředních orgánů, ale také stranických aktérů přímo v regionu. Je však zároveň třeba zmínit, že se Kaška zaměřil spíše na popis jednotlivých situací, aktérů a jejich vzájemných konfliktů a své důležité poznatky nakonec výkladově nezhodnotil. V mnoha směrech je jeho přístup povýtce tradiční. Avšak akcentování regionálního faktoru, který je uznán jako *dějnotvorný*, představuje zásadní inovaci v přístupu.

Podobné hledisko zastává kniha Jakuba Šloufa *Podvedená strana*,⁵ zasazená do regionálního kontextu Plzeňského kraje od konce druhé světové války do počátku padesátých let. Šlouf zkoumal organizační vývoj i proměny, ke kterým ve strukturách KSČ docházelo, a rekonstruoval jednotlivé zájmové skupiny. Nepominutelný význam má jeho poznatek, že každá skupina, která postupně ovládala krajskou organizaci, se odlišovala původem, zdroji legitimacy i způsobem, jakým přistupovala k výkonu moci. KSČ se podle Šloufa v tomto ohledu vyznačovala značnou heterogenitou, byť se postupem času umenšovala. Není bez významu, že *Podvedená strana* je přepracovanou diplomovou prací, kterou Jakub Šlouf obhájil již v roce 2008.⁶ Ke svým závěrům tedy došel nezávisle na Václavu Kaškovi. Bez nadsázky tudíž můžeme hovořit o prosazování se nového trendu.

Na okresní úroveň byla zaměřena monografie *Svéhlavá periferie* Jaromíra Mrňky,⁷ která zkoumala pohraniční okresy Šumperk a Zábřeh. Je zaměřena na tamější společnosti, její vztah k politice KSČ. Mrňka ji nepojímal jako amorfni masu, ale účelně ji strukturoval

⁴ KAŠKA, Václav: *Neukáznění a Neangažování: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948-1952*, Praha a Brno, ÚSTR a Conditio Humana 2014.

⁵ ŠLOUF, Jakub: *Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945-1948)*. Plzeň, Západočeská univerzita 2016.

⁶ ŠLOUF, Jakub, *KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948*, Diplomová práce, ÚČD FF UK, Praha 2008.

⁷ MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945-1960*. Praha, ÚSTR 2015.

podle etnické či sociální příslušnosti. Tento přístup mu umožnil vyváženě zpracovat materiální podmínky různých vrstev populace, a především jejich myšlenkový svět. Představy a hodnotová stanoviska, jež zaujímaly, byly podle Mrňky složitým amalgámem tradičních mentalit a nově osvojovaných výkladových vzorců. Regionální perspektivu zde doplnil společenský rozměr.

Komparativní přístup přinesla monografie Michela Christiana *Camarades ou apparatchiks?*, která porovnává fungování KSČ a východoněmecké Sjednocené dělnické strany (SED).⁸ Zabývá se rozsáhlou škálou témat, které zahrnují stranickou administrativní praxi, reprodukci elit i zájmy řadových straníků. Christian je zkoumal v dlouhodobém horizontu čtyř desetiletí komunistické vlády a cíleně se zabýval déletrvajících procesy. Z tohoto důvodu jednotlivá období, včetně stalinismu, působí spíše jako etapy v dějinném vývoji, které do jisté míry postrádají vlastní dynamiku a charakter. Zároveň však takový přístup slouží coby dobrý ochranný prostředek před přílišným zveličováním specifčnosti, neřkuli výjimečnosti jedné konkrétní doby.

Na komparaci je postavená také kolektivní monografie *Nervová vlákna diktatury*, na které se vedle Matěje Bílého a Jakuba Šloufa podílel také autor předkládané dizertační práce.⁹ Zkoumala celkem osm okresů ve čtyřech krajích; věnovala se regionálním stranickým elitám a vnitrostranické komunikaci. Výběr elit se podle ní v průběhu času vyvíjel, proměňovala se kritéria, způsob výkonu panství i samotná „trvanlivost“ funkcionářů. Vnitrostranická fóra přes základní omezení dané hierarchičností a sevřeností stranické struktury do velké míry umožňovala vnášet do nich partikulární i společenské zájmy, které se zvláště v obdobích intenzivní aktivity zdola dokázaly prosadit. Kniha ukazuje, nakolik byla KSČ komplexním organismem, a to v regionálním i celostátním měřítku.

Vedle knižních publikací vyšla za poslední více než dekádu celá řada regionálních studií o KSČ a jejich funkcionářích a členech v období stalinismu, která přinesla velké množství konkrétních poznatků i dílčích zobecnění.¹⁰ Je nasnadě, že tato dizertační práce z předchozí historiografie vychází a na ni navazuje.

⁸ CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945- 1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016.

⁹ BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha, ÚSTR 2019.

¹⁰ Pro jejich početnost se omezím na pouhý výčet: ZAVACKÁ, Marína: Komunistický aktivista v lokálním prostředí: 1949-1956, v: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *My*

1.2. Rozvržení dizertační práce

Předkládaný text se nepřidrhuje jednoho fixního přístupu ani metodologie. Kombinuje východiska sociálních dějin s empirickou analýzou stranictví a elity, rámuujícími tématy jsou Komunistická strana Československa a stalinismus jako dějinný fenomén. Neopouští centrální perspektivu, soustředí se však především na regiony, kraje a okresy v české i slovenské části republiky. Ve středu pozornosti potom nestojí abstraktní mechanismus, tzv. *režim* nebo *strana*, nýbrž samotní aktéři, tedy funkcionáři a aktivní členové.¹¹ Práce se snaží zodpovědět, co obnášela práce ve stranických sekretariátech, jaké typy lidí se dostávaly do vedoucích funkcí a jakým způsobem tyto funkce vykonávaly. Současně zkoumá, jak na ně reagoval stranický aktiv, jaké nástroje používali řadoví členové a níže postavení funkcionáři k prosazení svých zájmů a s jakým úspěchem. Cílem je postihnout dynamičnost stalinistické KSČ, ve které se vztahy jednotlivých aktérů nebo skupin aktérů

a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácia kolektívnych identít, Bratislava, SAV 2009, s. 542-555; ZAVACKÁ, Mařina: Vidiecki komunisti ako aktéri a obeť nútenej kolektivizácie. *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 57-74; HRADECKÝ, Tomáš: Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem. v: HRADECKÝ, Tomáš – HORÁK, Pavel (eds.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 8. Univerzita Hradec Králové – Ořtis, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 347-354; HEMZA, Tomáš: Ve jménu boje proti „diktátorům“, „spiklencům“ a „zrádcům“. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 1-2, s. 127-163; KABEŠOVÁ, Monika: „Zbavení škůdců, pevně semknuti kolem ÚV a s. Gottwalda, s vědomím síly strany rychleji vpřed k socialismu.“ Čistky v KV KSČ Pardubice v letech 1949-1951, v: KABEŠOVÁ, Monika – BEKERA, Tomáš – PARCHANSKÁ, Pavlína a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 14. Univerzita Hradec Králové – Gaudeamus, Hradec Králové 2020, s. 89-106; KABEŠOVÁ, Monika: Andrej Kaboš a Ervín Polák. Odvolání vedoucí tajemníci KV KSS Bratislava v kontextu hledání „vnitřních zrádců“ počátkem 50. let 20. století. *Historický časopis*, 2021, roč. 62, č. 4, s. 317-344; LÓŽI, Marián: A Case Study of Power Practices. The Czechoslovak Stalinist Elite at the Regional Level (1948-1951), v: Blaive, Muriel (ed.): *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*. Bloomsbury, London – New York 2019, s. 49-64.

¹¹ V tomto směru pro mě byly velmi inspirativní práce o Sovětském svazu od historičky Sheily Fitzpatrick, viz především: FITZPATRICK, Sheila: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford, Oxford University Press 1999; Táž: *Patronage and Intelligentsia in Stalin's Russia*. Wheatcroft, Stephen G. *Challenging Traditional Views of Russian History*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 92-111.

proměňovaly a nejednou vyústily v dramatický střet, rámovaný hledáním vnitřních nepřátel.

Jednotlivé kapitoly po úvodu zkoumají různé oblasti a dílčí jevy stalinistického období, což se odráží v jejich zpracování a struktuře. Druhá kapitola je věnována společnosti s důrazem na migraci a má povahu nástinu – elementárně přibližuje problémy, se kterými se KSČ musela vyrovnávat. Výklad zde záměrně postupuje po politicko a sociálně historické linii, aby umožnil zasazení do kontextu. Třetí kapitola se zabývá hierarchickou soustavou strany, fungováním jejich řídicích i kontrolních mechanismů, a to ve vzájemně se podmiňující interakci s funkcionáři a straníky. Čtvrtá kapitola sleduje jednání představitelů regionální stalinistické elity, které koncipuje jako klíčové mocenské aktéry na krajské a okresní úrovni. Pátá kapitola speciálně zkoumá podmnožinu této elity – ženské funkcionářky. Obě kapitoly jsou výzkumem elity a pracují s metodou kvalitativní sondy na základě vybraného vzorku aktérů a aktérek. Konečně šestá kapitola se věnuje dynamické interakci mezi širším funkcionářským sborem, stranickým ústředím a regionální stalinistickou elitou při tzv. hledání nepřátel uvnitř strany.

1.3. Stručné definování stalinismu

V celé práci se opakovaně objevují termíny stalinismus, stalinistický. Jedná se o volné označení způsobu uvažování, který byl vlastní tehdejším funkcionářům a prostupoval celým stranickým prostředím. Na základě studia odborné literatury a pramenů autor bez nároku na koncepční sevřenost a jednoznačnou definici připisuje stalinismu čtyři základní atributy: 1. *Dichotomičnost* – Každý jednotlivec i celé skupiny se jednoznačně rozdělovali na přátele a nepřátele, neexistovala střední cesta. 2. *Voluntarismus* – Všechny překážky byly zdolatelné kolektivním lidským úsilím, mobilizovaným jakýmkoliv prostředky, za jakoukoliv cenu. 3. *Utopičnost* – Minulost i přítomnost byly pomíjivé kategorie vyplněné především konfliktem, zásadní přeměna společnosti byla nevyhnutelná a s ní měla přijít nová, esenciálně odlišná a lepší budoucnost. 4. *Paranoia* – Všude se údajně skrývali nepřátelé, schopní přes svou relativní nepočetnost zničit celé pracně budované dílo a které bylo nutné bez milosti zlikvidovat. Podstatu stalinismu v sobě ve zkratce shrnuje následující výrok, pronesený nikým jiným než právě sovětským diktátorem Josifem Stalinem: „Aby byl vybudován Dněprostroj, k tomu je zapotřebí desetitisíců dělníků. Ale

k tomu, aby byl vyhozen do vzduchu, k tomu je zapotřebí desítek lidí, více ne.“¹² Přátelé a nepřátelé zde stojí v jasné opozici; stavba masivní přehrad vyžaduje úsilí desetitisíců; jmenován je konkrétně projekt, který ve službě tzv. pokroku transformuje celou krajinu; pouhých pár desítek jedinců ho může sprovodit ze světa. Principy stalinismu v KSČ nepochybně sestupovaly shora, v jistém smyslu můžeme oprávněně hovořit o zahraničním importu. V československém prostředí nicméně interagoval s existujícími podmínkami a byl dalekosáhle osvojen. Popisovanému období dává specifický, takřka unikátní charakter.

1.4. Chronologické vymezení

Vzhledem k faktu, že jedním z hlavních témat práce je fenomén hledání nepřátel uvnitř KSČ, stojí ve středobodu zájmu roky 1949 až 1952, kdy se toto hledání rozběhlo, eskalovalo a vyvrcholilo. Na krajské úrovni nabralo největší intenzity v krátkém období sedmi měsíců od října 1950 do dubna 1951.¹³ Nicméně nelze pominout, že důležitou úlohu při něm sehrály rovněž faktory dlouhodobé povahy. Stalinismus se nestal integrální součástí KSČ po roce 1948, ale již ve třicátých letech – stranické vedení zformované před V. sjezdem strany v únoru 1929 od samého počátku aktivně prosazovalo železnou disciplínu členstva a naprostou poplatnost moskevské linii.¹⁴ Je možné sledovat značnou personální kontinuitu: osoby jako Bruno Köhler, Rudolf Slánský, Marie Švermová a samozřejmě Klement Gottwald, participující na vnitrostranickém teroru přelomu čtyřicátých a padesátých let, stáli na čele KSČ nejpozději právě od V. sjezdu.¹⁵ Mnoho pozdějších tzv. diktátorů v krajích vstupovalo ve dvacátých a třicátých letech do Komunistického svazu mládeže. Tyto skutečnosti budeme zohledňovat, především v podobě biografických exkurzů.

¹² STALIN, Josef V.: *O nedostacích stranické práce a opatřeních k likvidaci trockistických a jiných obojetníků*. Praha, Svoboda 1951, s. 31.

¹³ LÓŽI, Marián: Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace na regionální úrovni v období tzv. hledání nepřátel uvnitř KSČ (podzim 1950 až jaro 1951). *Securitas Imperii*, 2018, č. 32, s. 222.

¹⁴ SKILLING, H. Gordon: *Stalinism and Czechoslovak Political Culture*, v: TUCKER, Robert C. (ed): *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, New York 1977, s. 261.

¹⁵ Personální kontinuitu mezi lidmi, kteří v roce 1929 obsadili vysoké funkce v KSČ a po roce 1948 funkce vládní, konstatoval Jacques Rupnik. Viz RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků po převzetí moci*, Praha 2002, s. 84.

Pominout nelze ani období 1945 až 1948, během něhož se KSČ proměnila v nejpočetnější stranu v republice a utvořila komplexní hierarchickou strukturu. V některých regionech – především pohraničních – byla natolik dominantní, že vládní krize v Praze a následné uchopení moci KSČ 20.-25. února 1948 zde takřka nepůsobilo jako zásadní předěl.¹⁶ Podobně hospodářské a společenské podmínky poválečného období představovaly dlouhodobou determinantu dalšího vývoje. KSČ i společnosti let 1945-1948 bude tudíž rovněž věnována významná pozornost.

1.5. Prameny

Nejdůležitější pramenný zdroj dizertace představovaly stranické archiválie v ústředních i lokálních archivech. Zejména byl pro práci nepostradatelný fond organizačního oddělení bývalé zástupkyně generálního tajemníka ÚV KSČ Marie Švermové, uložený v Národním archivu.¹⁷ Početné svazky v něm jsou věnovány fungování krajských, okresních a výjimečně i základních organizací strany. Nejedná se pouze o shrnující a nepochybně zaujaté zprávy, které o nižších stranických složkách sepisovali aparátníci v ústředním sekretariátě. Jsou zde také dopisy, projevy a protokoly zasedání, které nechávají promlouvat tamější aktéry, výše či níže postavené funkcionáře KSČ a Komunistické strany Slovenska. Přesto je třeba brát zřetel na to, že rovněž v těchto pramenech spíše než o strohý popis skutečnosti jde o její rekonstrukci a interpretaci motivované partikulárními a politickými zájmy.

Poznatky získané v tomto fondu doplnily a korigovaly prameny z dalších centrálních fondů strany v Národním archivu a vybraných fondů KSČ v zemských, oblastních i okresních archivech. Společně umožnily přinést současně shrnující i vyvážený pohled, který by pouze plošně nezobecňoval příklad jedné konkrétní regionální stranické organizace, ale ani se neutopil v nespočetných jednotlivinách, což by jakýkoliv zobecňující výklad z podstaty znemožnilo.

Jednotlivé kapitoly vycházejí z různých typů pramenů. Druhá kapitola se opírá především o bohatou odbornou literaturu k danému období a zpráv o stavu lidové správy

¹⁶ Nejsignifikantnější je příklad okresu Tachov, kde KSČ ve volbách do Ústavodárneho národního shromáždění v květnu 1946 získala přes 70 procent všech odevzdaných hlasů. BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF: *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 98.

¹⁷ NA, fond 1261/2/5 - Organizační oddělení Marie Švermová 1945 – 1951.

v jednotlivých krajích, vypracované pro generální sekretariát ÚV KSČ. Třetí kapitola pracuje se statistickými a kádrovými materiály krajských a okresních aparátů strany, shromažďovanými mezi roky 1945 až 1951 ústředním organizačním oddělením. Čtvrtá kapitola vychází z prověrek a stížností na vybrané funkcionáře. Pátá kapitola operuje s biografickými a ego dokumenty rozličné provenience – pro jejich specifickou jim je věnována zvláštní pozornost přímo v úvodu oddílu. Konečně šestá kapitola kromě ústředních kádrových materiálů čerpala ze zasedání konkrétních krajských předsednictev a krajských výborů KSČ. Zde přítomný výčet pramenů je pouze základní, celkový výběr byl podstatně širší, viz poznámkový aparát a seznam použitých pramenů a literatury na konci práce.

2. Společnost v pohybu

Komunistická strana Československa se nenacházela ve vzduchoprázdnu. Nárokovala si právo řídit společnost a transformovat ji v intencích svého politického programu. To na druhé straně znamenalo, že musela pracovat s konkrétní společenskou situací a probíhajícími společenskými procesy. Po celé stalinistické období představovala v tomto směru základní faktor rozsáhlá geografická mobilita: Obyvatelé se přesouvali z místa na místo, ve velkých počtech a opakovaně. KSCM mnohé tyto pohyby iniciovala, neměla je však zdaleka pod úplnou kontrolou. Ty přitom zásadně určovaly její jednotlivá rozhodnutí i celkové fungování.

2.1. Po válce

Poválečné období je tradičně pojímáno jako období rozsáhlých migrací, které zásadně přeměnily společenskou i etnickou strukturu.¹⁸ Řízené, částečně řízené i vůbec neřízené přesuny obyvatel probíhaly už během války. Nacistická, protektorátní i slovenská správa dohlížely na transfery statisíců lidí do pracovních, koncentračních a vyhlazovacích táborů na jedné straně, za prací v německém průmyslu a zemědělství na straně druhé. Velká část takto přesunutých lidí pak usilovala o to z vykázaných míst uprchnout, v čemž jim stále více napomáhaly chaos způsobený spojeneckým bombardováním i rozklad říšské administrativní struktury.¹⁹ V přechodném období na konci války se tak po českém i slovenském území pohybovali v ohromných počtech bývalí váleční zajatci, koncentračníci a prchající německé jednotky.²⁰

Podobu poválečných transferů zásadně podmiňoval všeobecný hospodářský rozvrat. Průmysl se nacházel v dezolátním stavu. V květnu 1945 dosahovala těžba černého uhlí 17 % průměru těžby z předválečného roku 1937, těžba hnědého uhlí 34 %, produkce surového železa 10 % a oceli dokonce jen 3,5 %.²¹ Celkově byl objem průmyslové

¹⁸ KALINOVÁ, Lenka, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Praha, Academia 2007, s. 69.

¹⁹ SERINEK, Josef a TESŘ, Jan, *Česká cikánská rapsodie: III. svazek*, Praha. Triáda 2016, s. 161-162.

²⁰ Jednalo se o celoevropský fenomén. Viz LOWE, Keith, *Zdivočelý kontinent: Evropa po druhé světové válce*, Praha 2015.

²¹ PRŮCHA, Václav, *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969, s. 336.

produkce v roce 1945 přibližně poloviční oproti roku 1937.²² Pro migranty představovala obtíž především situace v dopravě, kterou lakonicky popsal předseda krajské organizace KSČ v Praze Josef Krosnář: „Naše doprava ještě pokulhává, máme málo lokomotiv, máme málo vagonů, málo aut.“²³ Celkem se železniční vozový park zúžil na pouhou jednu pětinu, navíc trestuhodně zastaralých strojů.²⁴ Přemísťování z toho důvodu probíhalo s dlouhými prostoji a postupovalo pouze pomalu.

Nejzásadnějším zásahem bylo vysídlení německé menšiny, které za souhlasu velmocí iniciovaly formující se centrální úřady. Zpočátku jej vykonávaly zejména partyzánské jednotky, jež mu daly obzvláště brutální formu. Později hlavní úloha připadla národním výborům, policejním jednotkám a armádě. Avšak vždy se na něm podíleli také místní aktéři a nově příšlí obyvatelé.²⁵ Na rozhodnutí vypovědět příslušníky německého etnika participovalo rovněž ústředí KSČ – za takřka jednoznačného souhlasu ustavujících se českých stranických organizací v krajích a okresech. S Němci se nemělo vůbec vyjednávat. Kupříkladu na stranické okresní konferenci ve Šternberku, proběhnuvší v červnu roku 1945, byla odmítnuta veškerá shovívavost k německým usedlíkům, přestože zde vznikla „nějaká německá komunistická strana.“ Pro účastníky konference byla situace jednoznačná: „Nesmí se zapomenout, že Němci byli našimi úhlavními nepříteli a touto stranou jim byla dána možnost se dále organizovat, třeba i protistátně, poněvadž dnes o sobě každý Němec prohlašuje, že je komunistou.“²⁶ Vyhánění Němců nabylo v letech 1945 až 1946 obrovských rozměrů, především v největších městech a pohraničních regionech. Jmenovitě v kraji Ústí nad Labem postihl stěhovací proces hned jedenáct z celkem třinácti okresů.²⁷ Určit přesný počet vysídlených Němců je nanejvýš

²² Tamtéž, s. 339.

²³ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 1, I. krajská konference KSČ 1.-2. září 1945, s. 51.

²⁴ KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, op. cit, s. 66-67.

²⁵ Detailně popsáno s důrazem na úlohu násilí v: MRŇKA, Jaromír, *Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946*, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2019.

²⁶ NA, fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 16, 1. okresní konference KSČ v Rudém domě ve Šternberku 24. června 1945, s. 4.

²⁷ NA, fond 1261/0/32 – Generální sekretariát 1945-1951, sv. 54, ar. j. 408, Zpráva o stavu lidové správy v Ústeckém kraji, s. 3.

problematické,²⁸ podle množství zahrnutých kategorií (starousedlíci, říšští Němci, utečenci před frontou atp.) se můžeme setkat s ciframi od 2,2 do 3,5 miliónu osob.²⁹

Vzhledem ke škále a překotnému tempu není překvapivé, že přesuny probíhaly velice chaoticky a násilně. Mnoho Němců před vysídlením strádalo v koncentračních táborech nebo věznicích, kde byli nuceni žít ve strašných podmínkách. Případně je popsal Heinrich Michel, vězněný v ústecké vazební věznici: „Životní podmínky v této soudní věznici byly velmi špatné. Naše přiděly se skládaly z trochy černé kávy ráno, dvou nebo tří brambor s instantní klobásou k obědu a sta gramů chleba na celý den. V každé z cel o devíti metrech čtverečních žilo osm až devět lidí. Kýbl bez poklopu sloužil jako záchod.“³⁰ Němci zde byli vystavováni šikaně, bití i mučení. Chybět neměly ani vyložené excesy. V roce 1951 byl ve městě Karlsruhe na jihozápadě Německa odsouzen Jan Kouřil, bývalý zástupce velitele tábora Kleidovka u Brna, k patnácti letům vězení za celkem 28 ublížení na zdraví a dvě vraždy. Kouřil, který se do Německa přestěhoval kvůli své německé milence, měl být rozpoznán zubařem, kterému se údajně snažil prodat pytel plný vybitých zubů a zubních můstků.³¹ Je nutné podotknout, že soudní proces proběhl nanejvýš nestandardně a podle všeho při něm došlo k porušení práva.³² To dokládá vyhrocenost a rozpornost celého období. Sériové vraždění internovaných Němců po válce nebylo výjimečným jevem. Například v terezínské Malé pevnosti se jim vpichovali smrtící injekce nebo byli zardoušeni násadou od krumpáče na pokyny zástupce velitele 4. dvora Alfréda Klinga – při příchodu internovaných vězňů z Prahy do Terezína jich mělo být krumpáčem usmrceno hned 30. Příznačná je činnost Němce Kurta Konráda, který byl nepřetržitě vězněn od 27. ledna 1937 pro padělání listin a od roku 1941 žil v koncentračních táborech: Za války zabíjel pro táborové dozorce Židy, po jejím skončení zase Němce. Při prohlídce u něj byla nalezena skleněná tuba s 11 zlatými zuby, které

²⁸ KUČERA, Jaroslav, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení*, Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí 1992.

²⁹ STANĚK, Tomáš, *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, Praha 1991, s. 237.

³⁰ MICHEL, Heinrich, *Concentration camps Lerchenfeld and Schöbritz, Documents on the expulsion of the Sudeten Germans*, München 1953.

³¹ The Kleidovka camp: report about the trial of Jan Kouril before the jury court of Karlsruhe, *Tamtěž*.

³² Případ Jan Kouřil, v: *Skutečnost*, roč. 3., čís. 7., červenec 1951, s. 137-139.

vytrhával mrtvým vězňům.³³ Jeho příklad ukazuje, že praxe vražedných excesů navazovala na válečné období, byť se změnili její hlavní adresáti.

Uvolněný prostor po vysídlených Němcích lákal obrovské množství nové populace do pohraničí³⁴. Přestože Češi z vnitrozemí tvořili rozhodnou většinu přistěhovalců, jejich celková skladba byla výrazně pestřejší. Etnicky a kulturně odlišné skupiny tvořily postupně až třetinu z 2,5 milionů obyvatel sudetského území, mezi kterými nechyběli Slováci, Maďaři, Němci, Řekové prchající před občanskou válkou, Volyňští Češi nebo Židé.³⁵ Je proto pochopitelné, že obětmi násilí nebyli v rozvrácených poměrech pouze Němci. Kupříkladu v červnu 1945 vtrhl do obce Česká Kamenice partyzánský oddíl pod vedením štábního kapitána Viléma Dovary, který svévolně zabavoval majetek a zatýkal občany. Mezi nimi i předsedu místního národního výboru Karla Caidlera, jenž byl zbit přímo v úředních místnostech a ve vazbě dlouho mučen.³⁶ K násilnostem docházelo i v následujících letech. V zimě 1947 ve Varnsdorfu napadl během demonstrací, namířených proti navrácení továrny bývalému vlastníku, Židu Emilu Beerovi, rozvášněný dav několik Židů a také Slováků.³⁷ Verbální i fyzické útoky byly v pohraničí na denním pořádku.

Rozsáhlé stěhování také umožnilo nový start jedincům, kteří se v předchozích letech kompromitovali. Vypovídající je případ Josefa Nápravníka, zemědělského referenta na okresním národním výboru v Ústí nad Labem a člena KSČ. Do pozice vystoupal, přestože za války v Nymburce rozsáhle spolupracoval s pražským vedením gestapa. K jeho sesazení došlo teprve tehdy, když se odhalila rozsáhlá zpronevěra v podniku, jehož byl národním správcem.³⁸ V žádném případě se nejednalo o vzácný úkaz. Stranické orgány v ústředí neměly o pochybných aktivitách svých regionálních funkcionářů dostatečný

³³ ABS, karton 58, signatura A 2/1 i. j. 1765, Porevoluční události Terezín, v Praze dne 8. prosince 1947, s. 3-5.

³⁴ Pohraničí je pojem definovaný historicky; v poválečném Československu označoval území obývané kdysi převážně Němci. WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí*“: *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952*, Praha, Prostor 2016, s. 27.

³⁵ SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*, Praha, Antikomplex 2011, s. 118-119; detailně WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí*“, op. cit., s. 233-286.

³⁶ MAREŠ, Michal, *Přicházím z periferie republiky*, Praha 2009, s. 272-273.

³⁷ MEYER, Peter, *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse 1953, s. 84-85.

³⁸ MAREŠ, *Přicházím z periferie republiky*, op. cit., s. 196.

přehled, tudíž se k zásahům odhodlávaly jen rozpačitě a s velkým zpožděním.³⁹ Kriminální činnost však zdaleka neprováděly pouze kádry KSČ. V pohraničí byla všeprostopující. Kradlo se vše od pláství s medem, které se získávaly namáčením včelích úlů i s včelami ve studené vodě,⁴⁰ až po vagony vlakových souprav. V obci Škvrňany údajně přišli hned o tři vagony s pomocí UNRRA.⁴¹ Je příznačné, že ani tak velká ztráta nepřiváděla místní obyvatelé v údiv. Pohraničí představovalo v poválečných letech krajně nevyzpytatelnou oblast, ve které bylo možné takřka cokoliv.

Migrace se nevyhnula ani českému vnitrozemí. Právě odtud přibývala většina osídlenců a vzhledem k tomu, že mnoho z nich do pohraničních oblastí přicházelo pouze přechodně, proběhlo stěhovacích vln hned několik. Ve vnitrozemských okresech kvůli tomu docházelo k dočasnému nedostatku pracovních sil. Na problém upozornil Karel Mestek, delegát z Brandýsa nad Labem, během konference Středočeské krajské organizace KSČ v září 1945: „Musíme uvážit, že jsou obce, z kterých se vystěhovalo 40 až 50 rodin skutečně pracujících. Odešli do pohraničí z toho důvodu, aby tam skutečně pracovali, nikoliv za svým obohacením, v čemž jim nelze zabránit.“⁴² Úbytek obyvatelstva způsoboval nejrůznější hospodářské obtíže. Mestek se konkrétně strchoval o sklizeň cukrové řepy, kterou podle něj nebylo možné zvládnout pouze „s pracovními silami, které zde zůstaly“.⁴³ Nedostatek pracovníků přímo na místě usilovaly nahradit tzv. dobrovolné brigády, které byly kromě zemědělství posílány také do uhelných dolů a dopravy. Přestože byly spojeny s konkrétními úkony, představovaly další významný zdroj, byť časově omezených, přesunů obyvatelstva. KSČ se na tomto poli výrazně angažovala. Antonín Novotný, v tom čase krajský politický tajemník, ve svém projevu na konferenci středočeské krajské organizace v dubnu 1947 vyzvedl přínos dobrovolných brigád v rámci stranické akce „Republice více práce“: „Nesčetné dobrovolné brigády vyjely do vesnic, do dolů a všude, kde bylo třeba pomoci... Akcí se zúčastnilo 476 strojních brigád... 14. 362 žen – komunistek odpracovalo 550.000 hodin jen v zemědělství. 7.000 vysokoškoláků pracovalo o prázdninách v hornictví, zemědělství a lesnictví... Brigády měly velký

³⁹ Josef Nápravník byl funkce v ONV zbaven v květnu 1946, 23. září téhož roku byl potom Oblastní kriminální úřadovnou v Ústí nad Labem zatčen. LINHART, Martin, KSČ a politický vývoj v okrese Ústí nad Labem v letech 1945-1948, Diplomová práce, ÚČD FF UK, Praha 2014, s. 66.

⁴⁰ MAREŠ, *Přicházím z periferie republiky*, op. cit., s. 11.

⁴¹ Tamtéž, s. 51.

⁴² I. krajská konference KSČ 1.-2. září 1945 op. cit., s. 87.

⁴³ Tamtéž.

význam pro sblížení měst s venkovem, inteligence s pracujícími rukou a pro budování občanské morálky.“⁴⁴ Pohyby obyvatelstva ve vnitrozemí pochopitelně nebyly tak hektické jako v pohraničí, přesto nebyly bez významu. Přispívaly k chaotickým poměrům, které v dané době panovaly. Nepřehledná situace nahrávala šmelinářství. Cenová komise na pražské radnici se rok po skončení války pyšnila výsledky rozsáhlých zásahů „proti šmelinářům a jiným příživníkům“: „Celkem bylo uloženo trestů na pokutách téměř za 20 milionů Kčs a několik desítek let vězení.“⁴⁵ Pochopitelně se jednalo pouze o odhalené případy, pověstnou špičku ledovce. Ani situace v českém vnitrozemí nebyla během prvních poválečných let utěšená.

Rozsáhlé přesuny obyvatelstva probíhaly také ve slovenské části republiky. Podmínky, za nichž k nim docházelo, byly ještě náročnější než v českých zemích. Více než polovině tamějších obcí přinesla válka škody na domovním majetku, zničených bylo 21 tisíc domů a 100 tisíc lidí zůstalo bez přístřeší.⁴⁶ Těžce ochromená byla železniční dopravní soustava. Z celkového počtu 3506 km kolejí ustupující německá armáda 279 km rozebrala a 971 zničila výbušninami. Odvlekla anebo zdemolovala 643 lokomotiv, takže použitelných jich zůstalo jen 22.⁴⁷ Průmysl se nacházel v zoufalém stavu. V porovnání s rokem 1937 poklesla výroba na 59 procent.⁴⁸ Pokles působil o to citelněji, že Slovensko nebylo průmyslově rozvinuté, především jeho východní a jižní části. Jen pět slovenských okresů – Trenčín, Považská Bystrica, Banská Štiavnica, Ružomberok a Poprad – mělo roku 1946 vyšší intenzitu průmyslové zaměstnanosti, než byl průměr v českých krajích.⁴⁹ Pracovní síle, která hledala uplatnění, proto často nezbývalo než zamířit do západní části republiky. Podle statistických údajů pracovalo na konci roku 1947 v českých krajích více než 170 tisíc Slováků, z toho přibližně 96 tisíc v průmyslových podnicích.⁵⁰ Mnoho z nich přicházelo ze zemědělského sektoru, protože řada slovenských okresů se vyznačovala zaostalou polnohospodářskou výrobou, přelidněním a sezónností práce.⁵¹ Na jaře roku

⁴⁴ Cit. fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 2, III. krajská konference KSČ 12.-13. dubna 1947, s. 35.

⁴⁵ II. krajská konference KSČ 16.-17. března 1946, op. cit., s. 211.

⁴⁶ LONDÁK, Miroslav, *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*, Bratislava 1999, s. 15.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ ZVARA, Juraj, *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*, Bratislava 1999, s. 131-132.

⁵⁰ LONDÁK, *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*, op. cit., s. 41.

⁵¹ ZVARA, *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*, op. cit., s. 132.

1946 se nedostatek potravin vyhrotil natolik, že si komunisté v Pražském kraji předsevzali za „úkol pomoci nejslabším a nejvíce postiženým okresům východního Slovenska sbírkou potravin.“⁵² Chaotické poměry převládaly také v lokální správě. Kupříkladu v jižních okresech nebylo po jistý čas zřejmé, komu má sovětská armáda předávat místní pravomoc.⁵³ Migrace za těchto okolností probíhala nekontrolovaně, nebo se vyznačovala velkou brutalitou.

Největší přesun obyvatelstva na Slovensku byl spojen s nuceným přesídlením části maďarské menšiny. Na rozdíl od vysídlení Němců nedosáhlo toto opatření mezinárodní podpory a formálně probíhalo v rámci dohody mezi Československem a Maďarskem o výměně obyvatelstva, platné od 15. května roku 1946. Výměna měla proběhnout na přísně paritním základě,⁵⁴ což zásadně omezilo rozsah deportací. Přesto bylo jejich množství značné. Celkem přesídlilo z Československa do Maďarska v letech 1945-1948 takřka 90 tisíc osob maďarské národnosti, z toho asi 34 000 mimo dohody o výměně obyvatelstva; dobrovolně odešlo asi 6 tisíc osob.⁵⁵ Ve stejnou dobu bylo z Maďarska z počtu původně přihlášených 95 421 osob přesídlených 73 273; ostatní si to rozmysleli.⁵⁶ Slovenští Maďaři však byli přesouváni také v rámci republiky a rozptylování po českých zemích. Deportace obyvatel maďarské národnosti ze Slovenska do Čech postihly 44 tisíc osob.⁵⁷ Přesun se vyznačoval velkou mírou donucení. S vysídlení se často zacházelo téměř jako s vojenskými zločinci, konfiskoval se jim movitý i nemovitý majetek. Místo toho, aby je vybírali okresní komise za asistence bezpečnostních orgánů, byli z obcí jednoduše vyháněni.⁵⁸ Deportovaní Maďaři se odmítali se svým osudem smířit a ve velkých počtech se usilovali vrátit zpět na Slovensko. Vojenské hlídky a kontroly za účelem chycení Maďarů, kteří utekli z práce v Čechách, byly od konce roku 1947 běžnou součástí vlakové

⁵² Cit. II. krajská konference KSČ 16.-17. března 1946, s. 97.

⁵³ ZVARA, *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*, op. cit., s. 49.

⁵⁴ Oficiální formulace zněla takto: „V počte rovnajúcom sa počtu osôb slovenskej a českej národnosti, presťahovaných z územia Maďarska na územie Československa, budú presťahované na územie Maďarska osoby maďarskej národnosti, ktoré majú stále bydlisko na území Československa a stratili... československé statné občianstvo.“ Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvatelstva, *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945-1948 v dokumentoch I*, Prešov 2005, s. 135.

⁵⁵ *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945-1948 v dokumentoch I*, op. cit., s. 24.

⁵⁶ ZVARA, *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*, op. cit., s. 64.

⁵⁷ ŠUTAJ, Štefan, *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*, Prešov 2005, s. 66.

⁵⁸ ZVARA, *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*, op. cit., s. 67.

dopravy z Čech na Slovensko.⁵⁹ Půdu vyhnaného maďarského etnika mezitím v mnoha případech získali přesídlenci ze zahraničí a válkou zničených oblastí severovýchodního Slovenska.⁶⁰

Ještě násilnější deportace postihla na slovenském území menšinu německou. V hlavní fázi od dubna do října 1946 bylo ve 27 transpotech vysídleno přibližně 32 400 osob.⁶¹ Na rozdíl od Maďarů mnoho Němců předtím živořilo v koncentračních táborech, do kterých byli posíláni za chaotických podmínek, protože bezpečnostní složky nedokázaly zabezpečit personál potřebný ke hlídání německého obyvatelstva.⁶² Tábory byly špatně spravovány, což vedlo k tragickým důsledkům. Ilustrativní příklad nabízí tábor v Petržalce, ve kterém pro nedostatky v oblasti zdravotní, hygienické a vyživovací došlo k výskytu hromadných infekčních onemocnění – tyfu, diftérie, střevních a žaludečních katarů. Epidemie se rozšířila i do obce; do konce srpna 1945 zemřelo 92 lidí.⁶³

Specifickému druhu násilí byli na Slovensku vystaveni Židé vracející se z nacistických táborů. Nedopouštěli se ho – jakkoliv bídě a chaoticky fungující – státní složky, ale samotní obyvatelé. Ve vesnici Svinná zabili hned patnáct Židů, kteří se vraceli z koncentračního tábora Snina.⁶⁴ Došlo hned k několika antisemitským bouřím, z nichž nejzásadnější proběhly 24. září 1945 ve Velkých Topolčanech a v Bratislavě 2.-5. srpna 1946 a 20. srpna roku 1948, kdy hádka dvou žen na zeleninovém trhu vyústila až v útok rozvášněného davu na židovskou čtvrť.⁶⁵ V letech 1945 až 1948 bylo dohromady zabito přinejmenším 36 Židů a dalších 100 zraněno.⁶⁶ Nejednalo se o oběti izolovaných skupin, ke kterým by zbytek slovenské populace stál v zásadním rozporu. Podle ankety Ústavu pre výskum verejnej mienky proběhnuvší v září roku 1948 37 % respondentů schvalovalo měsíc starý bratislavský pogrom a na otázku „Jste v současnosti proti Židům?“ jich

⁵⁹ ŠUTAJ, *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*, op. cit., s. 66.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa a OLEJNÍK, Milan, *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, Bratislava 2004, s. 120. Vysídlení Karpatští Němci jsou součástí celkového počtu z Československa deportovaných Němců zmíněného výše.

⁶² Tamtéž, s. 65.

⁶³ Tamtéž, s. 68.

⁶⁴ MEYER, *The Jews in the Soviet Satellites*, op. cit., s. 105.

⁶⁵ Tamtéž, s. 105-109.

⁶⁶ CICHOPK-GAJRAJ, Anna, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia 1944-1948*, Cambridge 2014, s. 117.

odpovědělo kladně 56 %.⁶⁷ V izolovaném postavení byly podle všeho naopak Židé. Vyjít z něho se pokoušeli různými způsoby. Mnozí se stěhovali do velkých měst, například celkových sedm tisíc židovských obyvatel Bratislavy v květnu 1946 se skládalo jasnou většinou z nových přistěhovalců a jen tisíc zde žil už před válkou.⁶⁸ Židé se také uplatnili v textilní výrobě, v čemž navazovali na předválečnou tradici a využívali absence přidělového systému na slovenském území.⁶⁹ Jejich postavení však nadále zůstávalo silně problematické a nestabilní.

KSČ se s chaotickou situací uvnitř republiky vyrovnávala v poválečném období pouze obtížně. Hlavní příčina nesnází pochopitelně spočívala v množství společenských procesů, které tehdy probíhaly a byly ze samotné své povahy nekontrolovatelné. Komunisté také museli brát ohled na ostatní politické partnery v Národní frontě, třebaže od počátku měli výsadní postavení, které s postupem času upevňovali. Bez zanedbatelného významu nebyly ani rozporuplné postupy stranických orgánů ve vztahu k populaci. Na předchozích stránkách bylo zmíněno několik příkladů, kdy ani vlastní straníci a regionální funkcionáři nenaplňovali pokyny strany a prohlubovali společenskou nestabilitu. Bezprostředně byl dopad hmatatelný v komunisty ovládaných orgánech územní správy a masových organizacích, jež se často naprosto vymykaly oficiální stranické kontrole. Je případné, že na již zmiňovaných protizidovských pogromech v Bratislavě v srpnu roku 1946 se podílel také okresní výbor Svazu partyzánů v Dunajské Strede, přestože této organizaci dominovali komunisté.⁷⁰ Určitou roli v tomto směru nepochybně sehrály rovněž ambivalentní přístupy stranické elity. Pogromy proti Židům byly samozřejmě odsuzovány, současně však nejvyšší straníční představitelé vysílali signály opačným směrem. Mezi jinými je vhodné vyzvednout antisemitský projev člena předsednictva KSČ a ministra informací Václava Kopeckého, ve kterém židovské emigranty z Podkarpatské Rusi v Teplicích nazval „bradatými Šalamouny“ a „židovskou špínou“.⁷¹ Podobná nevyváženost panovala i ve vztahu k německé menšině, která se projevila přímo v institucionální rovině. Proti nacionálně radikálnímu ministerstvu vnitra, které bylo v držení komunistů hned od května 1945, existovalo také relativně umírněnější pohraniční oddělení uvnitř KSČ.⁷² Na

⁶⁷ Tamtéž, s. 121.

⁶⁸ Tamtéž, s. 213.

⁶⁹ Tamtéž, s. 215-216.

⁷⁰ MEYER, *The Jews in the Soviet Satellites*, op. cit., s. 106.

⁷¹ Tamtéž, s. 103.

⁷² SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*, op. cit., s. 152, 166-167.

regionální úrovni byla potom v tomto ohledu příznačná konfrontace mezi politickým sekretářem ostravské krajské organizace Vilémem Novým a šéfredaktorem tamějšího stranického listu Stefanem. Nový ve svém projevu v létě roku 1945 tvrdil, „že ve skutečnosti musí všichni Němci ven. Němečtí komunisté mají jít buďto do Německa nebo Rakouska.“⁷³ Ve stejné době také odmítl 15 německým antifašistickým rodinám ochranu. Stefan s tímto rozhodnutím nesouhlasil a sám tyto rodiny zavedl k ruskému komandantovi města, aby byli chráněni.⁷⁴ Význam těchto potyček nelze z hlediska celkové tehdejší komunistické politiky přeceňovat. Právě ambivalence některých pojmů propůjčuje dobovým promluvám jejich univerzální aplikovatelnost a v tomto případě se jednalo pouze o marginalizovaný termín „německý antifašista“.⁷⁵ Avšak v rámci praktického každodenního fungování byly tyto rozpory zásadní, protože komplikovaly situaci dokonce i uvnitř stranické hierarchie a znemožňovaly jednosměrné působení oficiální politické vůle. Na vysoce pohyblivou a nepřehlednou společnost tak usilovala dohlížet strana s ne vždy ujasněnými prioritami a komplikovanou mocenskou praxí.

2.2. Po čtyřicátém osmém

Nepřehledná situace panovala rovněž poté, kdy KSČ dosáhla mocenské hegemonie. V rámci kádrových čistek následujících po únorových událostech sice obsadila zbylé klíčové posty ve státní správě a masových organizacích, takto nabytá politická převaha se však automaticky nerovnála důkladnější kontrole nad různými společenskými skupinami. Probíhajících procesů bylo jednoduše přespříliš. V reakci na nástup KSČ opustilo Československo přibližně čtyřicet tisíc lidí. A odchody pokračovaly také později, což umožňovala nepřehledná situace panující na hranicích. Výmluvná je zpráva delegátů ústřední Komise stranické kontroly, která na jaře 1949 provedla průzkum v Karlovarském kraji:

⁷³ Cit. fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 17, 1. krajská konference KSČ 21. a 22. července 1945 v Moravské Ostravě, s. 5.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Schopnost KSČ určovat diskurs a jeho pojmy byla v poválečném období bezkonkurenční. Dokládá to práce historičky Christiane Brenner. BRENNER, Christiane, *Mezi Západem a Východem: České politické diskurzy 1945-1948*, Praha 2015.

„Přechody přes hranice jsou na denním pořádku. Naši soudruzi se v obou okresech [Aš a Cheb] bez jakýchkoliv potíží dostali až na samé hranice a za jejich přítomnosti přešli v Aši dva plně naložené povozy nerušeně do Německa. V Krásné u Aše například zapadlo do bahna na hranici auto Tatra, které přetahovali z jedné strany Američani a z druhé naši. Posádka uprchla. V Krásné Lípě u Chebu zapadlo do bahna těsně na hranici těžké nákladní auto plné exportního textilního zboží, jedoucí až ze Žitce. Motor byl už v Německu. Jedině proto, že zapadlo, byl náklad zachráněn. Za poslední týden jen 15 uprchlíků v Aši, pokud se dalo zjistit.“⁷⁶

V pohraničních regionech obecně přetrvávaly neustálené poměry. Jejich doosídlování nebylo v žádném případě ukončeno. Například v Šumperském okrese přibývaly žádosti o přidělení půdy ještě v listopadu roku 1948.⁷⁷ Současně představovaly velký problém oblasti, které po vysídlení Němců zůstaly trvale opuštěny, chátraly a nepřinášely žádný ekonomický přínos. Rozsáhlá neobydlená území byla například v Českobudějovickém kraji, kde v celém pásu jižního pohraničí byla řada vůbec neosídlených nebo jen nedostatečně osídlených obcí.⁷⁸ Pokračovaly rovněž přesuny různých etnik, i když v daleko menším měřítku a tentokrát na formálně dobrovolném základě. Mezi květnem 1950 a dubnem 1951 odešlo 16 088 Němců, kteří podali přihlášku k trvalému vystěhování do Německa nebo Rakouska.⁷⁹ Z Československa také prakticky vymizelo židovské etnikum. Kvůli strachu ze vzrůstajících státních zásahů do ekonomiky, zavření hranic a války začali Židé hromadně žádat o pasy a odcházet z republiky.⁸⁰ Židovská komunita, která předtím čítala v českých zemích 23 000 a na Slovensku 33 000 osob,⁸¹ se na konci roku 1949 ztenčila na pouhých pár tisíc.⁸² Specifické postavení zaujímal návrat Maďarů přesídlených do Česka zpět na slovenské území, protože se jednalo povýtce o vnitřní

⁷⁶ NA, fond 1261/2/5 - Organizační oddělení Marie Švermová 1945 – 1951, sv. 37, ar. j. 235, Karlovy Vary, s. 54.

⁷⁷ MRŇKA, Jaromír, *Svéhlavá periferie: Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřezska v letech 1945–1960*, Praha 2015, s. 79.

⁷⁸ Cit. sv. 54, ar. j. 408, Zpráva o stavu lidové správy v Českobudějovickém kraji, s. 3.

⁷⁹ GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ a OLEJNÍK, *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, op. cit., s. 156.

⁸⁰ CICHOPK-GAJRAJ, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia 1944-1948*, op. cit., s. 228-229.

⁸¹ Tamtéž, s. 213.

⁸² Tamtéž, s. 230.

proces. I přes rozsáhle kontroly zůstalo k 3. prosinci 1948 v českých zemích pouze 23 606 osob maďarské národnosti, zatímco více než 20 tisíc osob, které tam byli deportované v letech 1946–1947, se již neorganizovaně vrátili zpět na Slovensko.⁸³ Drtivá většina zbylých se pak vrátila přímo s požehnáním oficiálních úřadů. Podle materiálu ministerstva zahraničních věcí se v 63 transpotech od 7. ledna 1949 do 11. dubna 1949 vrátilo 19 041 osob.⁸⁴ Zájem o setrvání v Čechách byl ze strany maďarských přesídlenců minimální. V rámci informativní akce projevilo ochotu zůstat v českých krajinách pouze 162 rodin, v nichž žilo 529 osob maďarské národnosti.⁸⁵ Návrat na Slovensko se však neobešel bez obtíží. Zásadní překážku představovala skutečnost, že majetek přesídlených Maďarů mezitím obsadili slovenští osadníci a v mnoha případech ho úspěšně získali do osobního vlastnictví. Je nasnadě, že mezi vracejícím se „náboristy“ a novými osadníky docházelo k roztržkám a násilnostem.⁸⁶ Výmluvný je konflikt, ke kterému došlo v obci Horné Saliby 14. června 1949 během zasedání komise, jež měla poměry mezi oběma skupinami uspořádat: Navrátilí se Maďaři zde nadávali osídlencům „do slovenských sviň a vyhrážali sa im, že ich zakolú.“ Jednoho dokonce ohrožovali kosou.⁸⁷ Množství přesunů provedených na základě etnické příslušnosti a násilností s nimi spojených po únoru 1948 nepochybně významně pokleslo, přesto se rozhodně nejednalo o odbytou záležitost. Tyto migrace naopak dále přispívaly k přetrvávající neustálenosti podmínek a atmosféře nejistoty.

Nejvýznamnější zdroj migrace obyvatelstva byl však v tomto období jiného charakteru – pramenil z masivní industrializace země. KSČ považovala z hospodářských, strategických i ideologických důvodů průmyslový rozvoj za nutnost a neváhala do něj investovat ohromné prostředky. Budování hospodářsky vyspělé, stabilní a plánovitě řízené společnosti bylo jejím deklarovaným cílem. Jako jeden z hlavních nedostatků vnímala geografickou nevyváženost – ne bezdůvodně. Vedle hospodářsky vyspělých oblastí existovaly oblasti s málo vyvinutým či takřka absentujícím průmyslem. Průmyslová zaostalost Slovenska byla zmíněná výše. Nicméně také v českých zemích se nacházely hospodářsky nerozvinuté regiony, jmenovitě jižní Čechy. Naproti tomu je výmluvný příklad Ústí nad Labem, jenž byl v interním stranickém dokumentu nazván „nejmenším

⁸³ ŠUTAJ, *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*, op. cit., s. 116.

⁸⁴ Tamtéž, s. 131.

⁸⁵ Tamtéž, s. 117.

⁸⁶ Tamtéž, s. 120.

⁸⁷ Tamtéž, s. 125.

krajem republiky“, současně se však „průmyslový potenciál kraje rovnal se začátkem roku 1948 téměř potenciálu celého Slovenska.“⁸⁸ Ještě průmyslovější byl kraj Ostravský. Ač pokrýval jen 4.3 procenta území, vykazoval 43 procent průmyslové produkce celého Československa.⁸⁹ Vyrovnání rozdílů proto představovalo pro KSČ jeden z hlavních cílů ekonomického vývoje. Již po skončení války započalo přemísťování závodů z českého a moravského pohraničí na území Slovenska s cílem modernizovat jeho hospodářskou skladbu.⁹⁰ Nyní však byla zahájena výstavba úplně nových továren a dalších průmyslových objektů. Na východním Slovensku byla naprojektována stavba ohromného ocelářského kombinátu HUKO, který měl denně vyprodukovat deset plných nákladních vlaků surového železa.⁹¹ V Českobudějovickém kraji se plánovalo vybudovat vodní elektrárny na řece Šumavě.⁹² Cíle byly vskutku velkolepé. Podle pětiletého plánu schváleného na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 se průmyslová výroba měla navýšit o 57 procent a těžký průmysl o 70 procent.⁹³ A jeho revize ze začátku roku 1951 očekávala ještě lepší výsledky. Podle ní měla průmyslová výroba stoupnout až o 98 procent a v těžkém průmyslu dokonce o 130 %.⁹⁴

Československo se brzy proměnilo v jedno velké staveniště. Ve výstavbě se nacházelo 24 strojírenských závodů.⁹⁵ Měla se obnovit těžba ve starých rudných dolech, otevřít čtyři nové doly a vybudovat sedmnáct hrudkoven na zpracování chudé rudy.⁹⁶ Vůbec nejvíce megalomanský projekt představovala stavba Nové huti v Kunčicích, která na sklonku roku 1952 samotná zaměstnávala na 8 000 dělníků.⁹⁷ Není s podivem, že při takovém množství současně probíhajících staveb nastaly obtíže. Pravděpodobně nejproblematictější byla výstavba hutního kombinátu HUKO. Už na začátku ji provázely různá pochybení – první

⁸⁸ Zpráva o stavu lidové správy v Ústeckém kraji, op. cit., s. 2.

⁸⁹ Cit. fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 233, 1946-1947: Aby se žilo ještě lépe: Rok práce komunistů Ostravského kraje, s. 28.

⁹⁰ BRENNER, *Mezi Západem a Východem: České politické diskurzy 1945-1948*, op. cit., s. 129.

⁹¹ LONDÁK, *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*, op. cit., s. 41.

⁹² Zpráva o stavu lidové správy v Českobudějovickém kraji, op. cit., s. 5.

⁹³ PRŮCHA, *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, op. cit., s. 397.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž, s. 451.

⁹⁶ KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, op. cit, s. 152.

⁹⁷ Zápis ze zasedání Krajského výboru KSČ v Brně, cit. v: PERNES, Jiří, Brno 1951: *Príspevek k dejinám komunistického odporu na Moravě*, Praha 1997, s. 150.

geologické sondáže na jaře 1951 byly pro nedostatečnou kontrolu nepoužitelné; generální ředitelství hutí dlouho nepověřilo zodpovědnou osobu, která by na projekt dohlížela.⁹⁸ Na sklonku roku 1952 stavební závod Hukostav dlužil bance téměř dvě miliardy korun a následujícího roku byl celý projekt zastaven.⁹⁹ Nejednalo se o výjimečný případ. Zastávání za určenými termíny a finanční deficity byly v této době běžnými úkazy. Požadovaný nárůst průmyslové výroby se tudíž rychle začal jevit jako předimenzovaný. Pro větší šanci na jeho dosažení se proto postupně upustilo od zásady rovnoměrného vývoje a investiční prostředky i pracovní síla se hlavní měrou soustředily v již industrializovaných oblastech. Názorně to ilustruje neuskutečněný projekt na stavbu automobilové továrny v Čadci, od něhož bylo upuštěno, protože se s dostupnými pracovními silami v regionu začalo počítat jako s rezervou pro Ostravsko.¹⁰⁰ V naprosto opačné situaci se potom nacházel samotný Ostravský kraj. Ačkoliv jeho obyvatelé tvořili jen 6,5 procenta celkové populace, měli během roku 1950 obdržet 23 procent celostátní investiční kvóty.¹⁰¹ Důsledky tohoto přístupu stručně shrnul historik Paul Barton: „Úsilí rozšířit těžký průmysl koncentrovaný do velice omezeného počtu hlavních industriálních center mělo za následek bezprecedentní přemísťování pracovních sil.“¹⁰² Nutnost opatřit pracovníky do průmyslu se stala všudypřítomnou starostí. Nabírání většinou probíhalo přímo v daném regionu. V plzeňském kraji se ho roku 1950 například zúčastňovali dělníci ze Škodových závodů, kteří o nedělích zajížděli do obcí a spolu se členy místních národních výborů ve dvojicích přesvědčovali vytipované kandidáty přímo v jejich domovech.¹⁰³ Pracovní síly se však opatřovaly také celorepublikově. Nejvíce jich samozřejmě sháněli v Ostravském kraji. Jen v roce 1950 usilovali 15 000 pracovníků získat „mimo hranice kraje.“¹⁰⁴ Všechny tyto nově příchozí bylo potřeba ubytovat, bytů se ovšem nedostávalo. Neutěšený obraz nabízel Plzeňský kraj, kde bylo vybombardováno 3.000 bytových jednotek, ale do roku 1950 postaveno jen 150.¹⁰⁵ Regionální správa

⁹⁸ NA, fond 1261/2/5 - Organizační oddělení Marie Švermová 1945 – 1951, sv. 90, ar. j. 493. Košice – Předsednictvo 1951/1, s. 69, 71.

⁹⁹ LONDÁK, *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*, op. cit., s. 84.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 81.

¹⁰¹ Cit. sv. 54, ar. j. 408, Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, s. 9.

¹⁰² BARTON, Paul, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, Paris 1954, s. 326.

¹⁰³ Cit. sv. 54, ar. j. 408, Zpráva o průzkumu KNV Plzeň, s. 19-20.

¹⁰⁴ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 18.

¹⁰⁵ Zpráva o průzkumu KNV Plzeň, op. cit., s. 20.

přicházela s různými provizorními řešeními. V Plzni například proběhl průzkum nadměrných bytů a počítalo se s tím, že jejich rozdělením bude získáno 3.000 nových bytů.¹⁰⁶ V Třinci zabraly Polákům Dělnický dům Třinecké železárny, aby v něm mohly ubytovat brigádníky.¹⁰⁷ Zrušením kláštera v Kláštore pod Znievom měla být získána možnost ubytování pro 400 osob.¹⁰⁸ Pochopitelně bylo nutné přijít s koncepčnějším východiskem, které nabízela výstavba nových bytových prostor. Investice do tohoto odvětví odrážely nerovnoměrné rozdělení ostatních zdrojů. Z 20 administrativních jednotek (19 krajů a Praha), z nichž se skládalo tehdejší Československo, se v pouhých třech postavilo více než 40 % všech nových bytových jednotek, a to: 22 procent Ostrava, takřka 9 procent Ústí nad Labem, 9,6 procent Praha (zde zvláště důlní a kovodělný okres Kladno).¹⁰⁹ V roce 1949 bylo postaveno 19 576 bytových jednotek, o rok později 22 000; pro roky 1951-1953 se počítalo s výstavbou 133 000 nových bytů.¹¹⁰ Je důležité poznamenat, že se ani vzdáleně nejednalo o dostatečné množství. Kupříkladu v Ostravě se na podzim roku 1951 počítalo s náborem 14 700 nových horníků, zatímco pro důlní zaměstnance všech kategorií se plánovala výstavba pouhých 10 000 bytových jednotek.¹¹¹ Tato plánovaná nevyváženost se ještě prohlubovala tím, že mnoho chystaných bytových jednotek nakonec postaveno nebylo. Například v roce 1952 se plánovalo 44 000 bytových jednotek, ze kterých bylo nakonec postaveno jen 25 000.¹¹² Vůbec největší problém potom představovala kvalita nových ubikací. Ve snaze ubytovat v co nejkratším čase co největší množství pracovníků došlo k nahrazení klasických bytů budovami kasárenského typu, často postavených jen ze dřeva. Je nasnadě, že hygienické podmínky nebyly dobré. Ilustrativní je příklad Ústí nad Labem, kde byli brigádníci ubytováni převážně v dřevěných táborech, jejichž udržování a odhmyzování stálo ročně 12,000.000 Kčs.¹¹³ Ještě tíživější poměry panovaly v Ostravském kraji, zaznamenané ve zprávě o stavu lidové správy z roku 1950: „Zejména ubytování brigádníku činí velké obtíže. Dřevěné baráky, mnohdy zahmyzené, bez dostatečné kanalizace a hygienických umývárén ani nestačí

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ FRIEDL, Jiří: *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*, Praha – Brno 2012, s. 262.

¹⁰⁸ LONDÁK, *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*, op. cit., s. 78.

¹⁰⁹ BARTON, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, op. cit., s. 327.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž, s. 328.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Zpráva o stavu lidové správy v Ústeckém kraji, op. cit., s. 5.

pojmout všechny brigádníky. Jsou ubytováni po hospodách, po výčepech a tyto provizoria nepřispívají ke zvýšení morálky.“¹¹⁴ Epidemie na sebe nenechala dlouho čekat: „Tak 2. května 1950 na staveništi v Kunčicích bylo hlášeno 80 případů průjmu. Rozborem vody bylo zjištěno, že není rozdíl mezi vodou pitnou a užitkovou. Voda z obou vedení obsahovala stejné množství tyf. bacilů /bacterium coli/.“¹¹⁵ O mnoho lepší nebylo ani zásobování potravinami. Kupříkladu během roku 1949 na území Ústeckého kraje panoval velký nedostatek zeleniny v průmyslových okresech.¹¹⁶ Konečně s bytovou krizí úzce souvisely problémy v sociální infrastruktuře, dobře patrné na příkladu Plzně, kde kromě ubytování existovaly problémy také s nemocnicemi, dětskými zařízeními a školami. Jelikož z některých škol byly zřízeny ubytovny, vyučovalo se na plzeňských školách na tři směny.¹¹⁷

Obyvatelé se v těchto neutěšených poměrech uchylovali k jednání, které je tradičně spojované s absencí společenského zázemí. Velice rozšířená byla promiskuita. Ve zprávě o lidové správě na Ostravsku se roku 1950 uvádělo, že „na 100.000 obyvatel připadá v Ostravském kraji 220 případů onemocnění pohlavními chorobami, z toho 150 případů syfilidy. Nejvíce je zamořen krnovský okres s 546 případy, z toho 280 syfilidy.“¹¹⁸ Pro rok 1951 se celorepublikově uváděl počet 16 009 případů nakažení syfilidou (v roce 1949 pouze 9 249).¹¹⁹ Nezaostávalo ani opilství. Jen v ostravském kraji zkonsumovali v roce 1949 „asi 1.300 milionů Kčs lihovin.“¹²⁰ Konečně pracovní síly reagovaly rovněž tím nejvíce prozaickým způsobem – masovou fluktuací. Během roku 1950 odešlo z ostravských dolů takřka 10 000 horníků.¹²¹ Migrace však probíhala i obráceným způsobem. Ve výše citované zprávě se uvádělo následující: „Na Ostravsko stále přichází nezjištěný počet Slováků bez tzv. průvodek. To jsou osoby nezachycené na evidenčním trhu. Po krátkém čase se opět vracejí na Slovensko. V roce 1949 takto fluktovalo asi 3.000 pracovních sil ze Slovenska.“¹²² Státní orgány se samozřejmě těmto

¹¹⁴ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 22.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Zpráva o stavu lidové správy v Ústeckém kraji, op. cit., s. 8.

¹¹⁷ Zpráva o průzkumu KNV Plzeň, op. cit., s. 20.

¹¹⁸ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 26.

¹¹⁹ DOLEJŠÍ, Václav a kolektiv, *Československé zdravotnictví ve statistických údajích: 1948-1958*, Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1959, s. 58.

¹²⁰ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 26.

¹²¹ BARTON, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, op. cit., s. 329.

¹²² Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 20-21.

nekontrolovaným pohybům obyvatelstva snažily zabránit. Každý zaměstnanec měl být evidován na úřadech ochrany práce, od roku 1949 na okresních národních výborech.¹²³ Při sobě musel neustále mít pracovní průkazy se základními údaji o jeho osobě a zaměstnáních, kterými prošel.¹²⁴ Pokud v nich nebylo uvedeno, že na svém posledním pracovišti řádně rozvázal pracovní poměr, ať už přímo se zaměstnavatelem nebo prostřednictvím národního výboru – nemluvě o tom, pokud kartou vůbec nedisponoval – v žádném jiném podniku ho podle platných nařízení nemohli zaměstnat.¹²⁵ Zvláště spadeno měly úřady na tzv. fluktuanty. Osobám, které změnilly pracovní působiště třikrát během jednoho roku, popřípadě čtyřikrát během dvou let, se do spisu pro lepší rozpoznání mělo vepsat písmeno *F* v červeném kruhu.¹²⁶ Každodenní praxe se však od oficiálních norem zásadně odlišovala. Jejimi vůbec nejvíce charakteristickými znaky byly nevýkonnost a zmatečnost. Vyznačovala se jimi práce nejnižších článků správy, jak ukazuje příklad z Ostravy: „Nedostatečná evidence brigádníků způsobovala, že zejména brigádníci, kteří přicházeli do stavebnictví, nemohli najít závod, kterému byli přiděleni. Kromě toho trvalo jim až týden, než dostali odlučné, příplatek na šaty a další sociální příspěvky. Mnozí z nich po několikadenním marném hledání svého závodu odcházeli znechuceni z Ostravy.“¹²⁷ Chaoticky probíhala také komunikace napříč republikou. „Při náboru pracovních sil na Slovensku narážejí zástupci lidové správy na to, že tento nábor není propracován po linii lidové správy až do místních národních výborů, kde naráží na nepochopení.“ Zmatečnost doprovázela fungování státní správy na všech úrovních a zásadně omezovala její aktivitu. Autoritativní řízení přesunů pracovních sil se za takových podmínek stávalo značně iluzorní. K tomu se přidávaly také institucionální konflikty, jmenovitě mezi lidovou správou a národními podniky, což příhodně dokládá jejich vzájemný poměr zaznamenaný ve zprávě o průzkumu v Plzeňském kraji z roku 1950:

¹²³ BARTON, Paul a WEIL, Albert, *Salariat et contrainte en Tchécoslovaquie*, Paris 1956, s. 137; RÁKOSNÍK, Jakub, *Sovětzace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha 2010, s. 229.

¹²⁴ BARTON a WEIL, *Salariat et contrainte en Tchécoslovaquie*, op. cit., s. 141-142.

¹²⁵ V několika oběžnicích byly dokonce vyjmenovány situace, za kterých jsou úřady povinny odmítnout udělit souhlas s ukončením pracovního poměru, i když se na něm dohodli zaměstnanec se zaměstnavatelem. Tamtéž, s. 166-167.

¹²⁶ Tamtéž, s. 141-142.

¹²⁷ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 20.

„Průmyslová politika v kraji je podřizována zájmům největšího a nejdůležitějšího závodu – Škodovky. Výroba krajsky plánovaná činí jen 3 % celkového objemu výroby a z toho vyvěrají některé potíže a nesrovnalosti mezi národními podniky a mezi národními výbory. Národní podniky podceňují národní výbory a jejich dobrou vůli pomáhat přijímají někdy jako nařizování. Největší potíže působí KNV nedisciplinovanost národních podniků v předkládání zpráv potřebných pro sestavení a kontrolu plánu.“¹²⁸

Kvůli těmto rozporům docházelo k různým zásahům, které nebyly koordinovány, ač měly pro průmyslovou výrobu zásadní význam. Výmluvná situace panovala v Ústeckém kraji, v němž bylo hned několik závodů přestěhováno vůbec bez vědomí krajského nebo okresního národního výboru.¹²⁹ Je pochopitelné, že dysfunkce státních orgánů a špatná spolupráce podmiňovaly jejich možnosti jednání. Proto občas přes veškeré snahy národním výborům nezbývalo, než prostě a jednoduše uzнат společenskými skupinami nastolený status quo. Názorně to dokládá vyústění kauzy s 3000 v Ostravě ilegálně pobývajících Slováků zmíněnou výše: „KNV Ostrava se dohodl pak 25. dubna toho roku s pověřenectvem práce a sociální péče, že pracovní síly, které jsou v ostravském kraji zaměstnány bez souhlasu slovenských orgánů, budou ponechány na svých dosavadních pracovištích a budou převedeny do stavu řádně najatých pracovních sil.“¹³⁰ Jednalo se o uznání skutečnosti, že možnost aktivně řídit přesuny obyvatelstva v průmyslu byla značně omezená. Po roce 1953 se tento přístup uplatnil na celostátní úrovni a administrativní nástroje pro rozmísťování pracovních sil ustoupily více nuancovanějším metodám.¹³¹ Migrace pracovníků se vyznačovala silnou vnitřní dynamikou, zdolávající administrativní překážky.

Přesuny obyvatel probíhaly také na venkově a tvořily logickou součást celkového migračního pohybu. Právě odtud přicházela většina nových pracovníků v těžkém průmyslu. Využití rezervoáru pracovních sil, který se měl nacházet v zemědělském sektoru, bylo jednou z důležitých příčin zahájení procesu kolektivizace. Zakládání Jednotných zemědělských družstev proto probíhalo překotným tempem: K 31. prosinci 1950 dosáhl počet JZD čísla 5 115, o dva roky jich potom bylo již 8 858.¹³² Vstup

¹²⁸ Zpráva o průzkumu KNV Plzeň, op. cit., s. 19.

¹²⁹ Zpráva o stavu lidové správy v Ústeckém kraji, op. cit., s. 8.

¹³⁰ Zpráva o stavu lidové správy v Ostravském kraji, op. cit., s. 21.

¹³¹ RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu*, op. cit., s. 241-242.

¹³² BARTON, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'une démocratie populaire*, op. cit., s. 334.

zemědělců se často vynucoval prostřednictvím různých administrativních praktik, jmenovitě výkupy potravinových dodávek po sklizni, které v mnoha aspektech připomínaly spíše nucené rekvírování. Vypovídající je popis vykupování, které proběhlo na podzim roku 1949 v Pardubickém kraji, zaznamenaný ve zprávě ministerstva vnitra: „Splnění výkupu bylo v mnoha místech dosaženo jen mnohými dělnickými kontrolami, někde i 6x opakovanými. U zemědělců byly odebírány a vykupovány mnohdy i dávky samozásobitelské, ba i obilí určené k setí.“¹³³ Běžně docházelo k tomu, že „družstvo hlásilo nesplnění a vesnice měla ve skutečnosti předáno.“¹³⁴ Rolníci za takových podmínek samozřejmě odmítali plnit dodávkové smlouvy a uchýlovali se k různým rezistenčním praktikám: „docházelo též k zajišťování větších sedláků pro nesplnění dodávkových úkolů. Na některých vesnicích většina malých i středních zemědělců sympatizovala se zajištěnými a pořádala mezi sebou sbírky obilí nebo i peněz na zaplacení pokuty za postižené (například Dolní Bučice, Habry).“¹³⁵

Vztahy se státními orgány byly napjaté, na venkově se však museli vyrovnávat také s kalamitami jiného druhu. Například v Plzeňském kraji probíhaly velké boje s hmyzím škůdcem:

„Nepředvídaným zatížením pro naše rostlinolékaře byl velký nálet mandelinky bramborové z Bavorska a její umělé a zločinné zanášení, kdy Plzeňský kraj nesl třetinu tíhy celostátního boje proti americkému brouku. V celostátním hodnocení likvidace tohoto škůdce umístil se náš kraj jako první, i když nebyl strojově tak vybaven jako ostatní. Vypomohli jsme si adaptéry z hasičských stříkaček vlastní konstrukce, abychom odstranili přechodný nedostatek gesarolu. Velikou pomocí nám byli školní brigády, které organisoval školský referát.“¹³⁶

Venkovu se nevyhnuly ani nebezpečné epidemie. Jmenovitě obci Hruška nacházející se v okrese Kojetín postihly v červnu roku 1950 četné výskyty tyfu. Zprávu o tom vypracovali okresní lékař Bohumil Mačák a obvodní lékař Václav Štěpán. První případy byly diagnostikovány již 2. června: „První skupina pacientů byla odeslána doktorem Kovářem do nemocnice v Olomouci. Ostatní převozy byly dirigovány Dr. Štěpánem do

¹³³ Cit. sv. 54, ar. j. 408, Zpráva o stavu lidové správy v Pardubickém kraji, s. 17.

¹³⁴ Tamtéž, s. 18.

¹³⁵ Tamtéž, s. 17.

¹³⁶ Zpráva o průzkumu KNV Plzeň, op. cit., s. 54.

nemocnice v Kroměříži a do Prostějova a to: do Kroměříže 8, do Prostějova 13, do Olomouce 4, celkem tedy 25 osob.¹³⁷ Počet infikovaných však rychle narůstal: „Stav ke dni 9. 6. vzrostl na 53. Další pro nedostatek místa v nemocnici a pro pozdní dobu byly navrženy až na 10. 6. k odvezení. Pokračováno v desinfekci bytů a záchodů.“¹³⁸ Konečně „dne 10. 6. [následoval] odvoz 3 dospělých nemocných, včetně matky s jednoměsíčním kojencem, takže stav nemocných hospitalizovaných z obce Hruška činí 56 případů.“¹³⁹ Bližší průzkum odhalil hned několik potenciálních příčin nákazy, jednu z nich rozepsanou ve zvláštním detailu:

„Onemocnění začalo 27. 5. až 31. 5. 1950, tedy v době, kdy od 15. 5. až 9. 6. bylo vedro a sucho. Hladina vod ve všech studních podstatně klesla a hlavní tok vyschl. Větší část obce v horním konci je odkázána na pitnou vodu z uvedené studny. U této studny umístily se dva... zábavní podniky. Vzniklo tu tedy podezření na zdroj nákazy od některého z členů kočující společnosti... Dále je tu možnost infekce paní Hélovou z Hrušky, jež prý byla již před hodiny nemocná /průjem/ a tato roznášela maso po rodinách. Jak zjištěno šetřením na místě samém u rodiny Hélové, byly na dvoře zjištěny hrubé zdravotní závady /celá koza nepatrně zakopaná v hnojišti a v rozkladu/, ze dvorku jde kanalizace do veřejného kanálu. Údajně jmenovaná chodila pro vodu do této studny s nečistými nádobami. Pán Hél často zabíjíval kozy a s nádobami znečištěnými od zabíjení chodili pro vodu k uvedené studni. Dále se tu naskýtá možnost zdroje nákazy od dvou nosičů.“

Venkov se tedy musel vyrovnávat s nejrůznějšími pohromami, od šikanujících úřadů přes hmyz až po tyfovou epidemii. Zmíněné příklady obcí Dolní Bučice a Habry z Pardubického kraje dokládají, že obtíže mohly venkovské komunity upevnit. Mnozí obyvatelé však reagovali také jejich opuštěním. Výmluvná byla situace uvedená ve zprávě o stavu lidové správy v Českobudějovickém kraji: „Vylidňování kraje se dosud nezastavilo. Například jen z okresu Třeboň odešlo v r. 1949 na 200 učedníků a učednic za zaměstnáním do jiných krajů, z okresu Prachatice 90.“¹⁴⁰ Pro kraj se jednalo o zvláště

¹³⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond – KSČ krajský výbor Olomouc, inv. č. 58, Epidemie tyfu v okr. Kojetín, s. 2.

¹³⁸ Tamtéž, s. 3.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Zpráva o stavu lidové správy v Českobudějovickém kraji, op. cit., s. 4.

bolestivou událost, protože se svými 55 obyvateli na kilometr čtvereční se nacházel, „pokud jde o hustotu obyvatel, hluboko pod celostátním průměrem /95 obyvatel na 1 km²/.“¹⁴¹ Venkovské oblasti se pomalu, ale neodvratně, vylidňovaly.

Infekční nemoci potom představovaly celorepublikový fenomén. Případy onemocnění břišním tyfem a paratyfem se udržovaly na konstantní úrovni (i když rok 1950 byl v celkovém množství rekordní). Avšak v jednom období se rapidně šířila spála, z 25 383 případů v roce 1948 až na 60 690 v roce 1951, a postupně narůstaly případy černého kašle, z 8 661 v roce 1950 na 44 529 v roce 1953 (a vysoká čísla se udržovala po zbytek dekády).¹⁴² Nesmíme zapomínat, že u mnoha lidí nebyly choroby oficiálně podchyceny. Současně je důležité poznamenat, že nárůsty infekčních onemocnění nevedly k dramaticky vyšší úmrtnosti, lidí na ně naopak umíralo méně: V roce 1948 129,5 na 100 000 obyvatel; v roce 1953 74,3 na 100 000 obyvatel. Příčinu je možné hledat v dostupnější lékařské péči – v popisovaném období stoupl absolutní počet lékařů z 10 659 v roce 1948 na 16 964 v roce 1953; počet občanů s nemocenským pojištěním vzrostl téměř o 1 milión, z 3,3 mil. v roce 1949 na 4,2 mil. v roce 1953.¹⁴³ To otevírá poněkud odlišnou perspektivu a dokládá, že doba stalinismu přes svoji hektičnost mohla v některých oblastech ve srovnání s minulostí přinášet větší životní jistoty obyvatelstvu, například ve zdravotnictví nebo sociální péči. Jednalo se o součást dlouhodobých procesů, které započaly v roce 1945 a pokračovaly hluboko do padesátých let.¹⁴⁴ Migrace a z ní pramenící problémy jsou na první pohled patrné a na předchozích stránkách jsme jim tudíž věnovali eminentní prostor, bylo by však chybou postulovat, že představovaly jediný definující prvek celého období.

Společnost se v poválečných letech vyznačovala ohromnou mírou aktivity, která po únoru 1948 neustala, nýbrž pozměnila svou podobu. Jejím nejviditelnějším znakem nadále zůstávala migrace, provozovaná v enormních počtech. Na mnohých přesunech se KSČ a státní struktury přímo podílely, avšak jejich role spočívala především v iniciaci. Průběh samotného pohybu už dokázaly orientovat jen v malé míře a mnohé zásahy se ukázaly být kontraproduktivní. Jak už bylo zmíněno, migrační procesy, které KSČ v mnoha případech toužila a také dokázala vyvolat, byly pro zevrubnou kontrolu jednoduše příliš rozsáhlé.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 3.

¹⁴² DOLEJŠÍ, *Československé zdravotnictví ve statistických údajích: 1948-1958*, op. cit., s. 48.

¹⁴³ Tamtéž, s. 142, 67.

¹⁴⁴ RÁKOSNÍK, *Sověťizace sociálního státu*, op. cit., s. 74.

Státní aparáty se rovněž vyznačovaly nezkušeností a vzájemnou řevnivostí, jež nejednou vedly k jejich selhávání, byť jim není možné upřít některé úspěchy.

Migrace měla svojí vlastní dynamiku. Četní společenští aktéři se snažili obstát v nepřehledných podmínkách a uchýlovali se proto k již v minulosti vyzkoušeným strategiím – rychlým, opakovaným přesunům; ignorování administrativních nařízení atp. Zvolené formy jednání jim umožňovaly řešit individuální nebo i skupinové existenční krize, společnost jako celek však destabilizovaly.

Paradoxní je úloha samotné KSČ. Program masivní industrializace země měl vést od poválečného rozvratu k vyspělosti a stabilitě, k tzv. socialistické budoucnosti. Jako takový si získal podporu nezanedbatelné části společnosti, která se na něm byla ochotná podílet. Megalomanství cílů i prostředků nicméně nejednou vedlo k posilování právě těch jevů a tendencí, které KSČ oficiálně odmítala a potírala. Strana svými rozhodnutími přímo posilovala problémy, které chtěla překonat.

3. Komunistická strana Československa v centru i regionech

3.1. Průchozí strana

V poválečném období zaznamenala KSČ masivní početní rozmach. Již 5. května 1945 měla podle pozdějších rekonstrukcí disponovat 247 325 členy, z nichž jen 28 485 mohlo prokázat členství z doby první republiky či válečné ilegality. Hlavní vlny přijímání členů však teprve následovaly. V květnu 1946 jich v KSČ bylo 1 158 193, na konci února 1948 1 409 661.¹⁴⁵ Komunistická strana Slovenska (KSS) vykazovala o poznání méně vzestupná, přesto výrazná čísla – koncem září 1945 200 866 příslušníků, v únoru 1948 210 222.¹⁴⁶ Početního vrcholu dosáhla KSČ na konci roku 1948 (po sjednocení s KSS a pohlcení československé sociální demokracie), téměř 2,7 miliónu členů,¹⁴⁷ což byla přibližně třetina dospělé populace republiky.

Za ohromnou členskou základnou KSČ stál program tzv. národně demokratické revoluce, který se ostře vymezoval pouze proti Němcům, Maďarům a válečným kolaborantům. Strana kromě dělníků, tradičních adresátů jejího zájmu, mezi roky 1945 až 1948 cílila také na ostatní vrstvy české a slovenské populace, zahrnující rolníky, živnostníky i velkou část buržoazie.¹⁴⁸ Odráželo se to i v praktické, každodenní agendě. Vedoucí organizačního oddělení ÚV KSČ Marie Švermova v únoru 1947 zdůrazňovala, že při úkolu „získat většinu národa“ bude důležité orientovat se mimo jiné na snižování cen, boj proti černému obchodu, prosazování zemědělských zákonů i zvyšování životní úrovně

¹⁴⁵ MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci: Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945 – 1948*, ÚSD AV ČR, Praha 1995, s. 18, 24.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 12, 14.

¹⁴⁷ Početnost členské základny k 31. prosinci 1948. 2,26 miliónu v českých zemích, 400 tisíc na Slovensku. MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci. Studie a dokumenty k vývoji Komunistické strany Československa 1948–1968*, 1. část. ÚSD AV ČR, Praha 1995, s. 14-15. Je však třeba uvést, že číselný údaj velmi pravděpodobně není přesný. Ústřední funkcionáři sami retrospektivně uznávali, že v měsících po únoru 1948 mnoho organizací ztratilo přehled o početních stavech svých členů. CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945- 1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016, s. 104.

¹⁴⁸ Fenomén důkladně zpracovala historička Muriel Blaive. Viz BLAIVE, Muriel, *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 265-267.

obyvatelstva.¹⁴⁹ Konečně KSČ se opakovaně uchýlovala i k cílenému náboru členstva, jmenovitě před volebními kláními s ostatní politickými strana Národní fronty, skutečným v květnu 1946 i fiktivním v květnu 1948.

Masovost strany byla jasným dokladem toho, že její strategie byla úspěšná, avšak jakým způsobem se tento úspěch promítal zeměpisně a jak byl trvalý? Už zmiňovaný příklad KSS dokládá, že na Slovensku se při přijímání členů dosáhlo o poznání slabších výsledků než v českých historických zemích. Znatelné rozdíly existovaly i mezi českými a moravskými kraji. Dlouhodobě byly početně nejslabšími krajskými stranickými organizacemi Moravská Ostrava a Zlín.¹⁵⁰ Příčinu vedoucí představitelé KSČ spatřovali v lokálních podmínkách a vzdálenosti od pražského ústředí. Konkrétně u Zlínského kraje vedoucí disciplinárního oddělení ÚV KSČ Jarmila Taussigová vyzvedávala, že „je převážně zemědělský chudý a pod vlivem katolíků.“ Neopominula zmínit špatný vztah mezi funkcionáři kraje a řídicími zaměstnanci podnikového koncernu Baťa. Konečně uvedla, že „je to nejvzdálenější kraj od ústředí – špatná doprava.“¹⁵¹ Je zřejmé, že KSČ nepřevrátila dynamiku ve vztahu centra a regionů odkázaný minulostí, nýbrž následovala v jejích šlépějích. Nejsilnější byla v Praze a českých průmyslových aglomeracích, o poznání slabší na Moravě a ve Slezsku, nejslabší na Slovensku. Nicméně výkyvy v členstvu se nevyhnuly ani hlavnímu městu – mezi roky 1946 a 1947 zde KSČ přišla o 31 tisíc členů, z nichž 17 000 bylo vůbec „nezvěstných, o kterých organizace nemohou podati zprávu.“¹⁵² Ještě horší situace panovala v Pardubickém kraji, kde během roku 1946 nastal „největší úbytek členů, asi 25 procent“.¹⁵³ Strana evidentně postrádala nástroje, jak jednou získané členy udržet.

Tato tendence neoslabila ani v následujícím období. Nedostatečná kontrola se projevovala masivním, „svévolným“ opouštěním KSČ. Mezi roky 1948 a 1953 poklesl stav členstva z 2,7 milionů na 1,5 miliónů a pouze relativně malou část lze připsat na vrub vnitrostranickým prověrkám. Podle historika Jiřího Maňáka bylo při prověrce na přelomu let 1948 a 1949 vyloučeno či vyškrtáno 107 tisíc příslušníků KSČ a při prověrce přelomu let 1950 a 1951 170 tisíc, zatímco mezi roky 1948-1951 přibližně 650 až 700 tisíc členů

¹⁴⁹ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 34a.

¹⁵⁰ MAŇÁK, *Komunisté na pochodu k moci*, op. cit., s. 20.

¹⁵¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 13-14.

¹⁵² SOA v Praze, KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 2, III. krajská konference KSČ 12.-13. dubna 1947, st 62.

¹⁵³ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 24.

opustilo stranu na vlastní popud. Při změně bydliště či zaměstnání se odhlásili z původní stranické organizace, „ale do jiné se již nepřihlásili, stranickou legitimaci nevrátili a chovali se, jako by nikdy v komunistické straně nebyli.“ Pro stranický aparát se jednalo o „nevysvětlitelné ztráty“, způsobené chybnou evidencí.¹⁵⁴ Dlouho neexistoval funkční kontrolní mechanismus nezávislý na stranické legitimaci, kterou měl v držení člen. Systém kartotéčních štítků, v nichž by byla informace o každém straníku v organizaci a jež by se nacházely na stranickém sekretariátu, vznikl opožděně a se značnými obtížemi.¹⁵⁵ Kontrola na základě stranických legitimací byla obtížná – řada členů v základní organizacích je vůbec neměla.¹⁵⁶ Tzv. ilegální odchod z KSČ byl po celé stalinistické období dostupnou možností. Na jeho konci se v Československu s velkou pravděpodobností nacházelo více bývalých členů strany než současných.

3.2. Křehká struktura

Mohutné početní kolísání v členské základně KSČ otevírá zásadní otázku kontroly a jejích limitů. Strana, od února 1948 držitelka monopolní politické moci, byla nepochybně silně hierarchizovaným tělesem s rozsáhlou dělbou práce, jak však operovala v praxi? Na centrální, krajské i okresní úrovni existovala struktura tří institucí – výboru, předsednictva a sekretariátu. Výborům náležela do velké míry reprezentativní funkce, probíhaly v nich diskuse, jež v některých momentech mohly sehrát kritickou úlohu. Avšak samotné výbory byly příliš početné a scházely se příliš vzácně – ústřední výbor třikrát až čtyřikrát do roka, krajské a okresní výbory přibližně jednou měsíčně –, než aby mohly skutečně rozhodovat. Předsednictva byla méně početná a scházela se častěji, obvykle jednou týdně.¹⁵⁷ Velké zastoupení a vliv v nich nicméně měli vedoucí pracovníci sekretariátu, blíže obeznámení se stranickou agendou. Ve 22členném předsednictvu ÚV KSČ zasedalo vedle ústředního sekretáře Rudolfa Slánského všech pět jeho zástupců (Marie Švermová, Josef Frank,

¹⁵⁴ MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci I*, op. cit., s. 15-16.

¹⁵⁵ Precizně popsáno v: CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks?*, op. cit., s. 100-104.

¹⁵⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 156.

¹⁵⁷ LÓŽI, Marián: Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace na regionální úrovni v období tzv. hledání nepřátel uvnitř KSČ (podzim 1950 až jaro 1951). *Securitas Imperii*, 2018, č. 32, s. 228–232.

Gustav Bareš, Ladislav Kopřiva, Štefan Bašťovanský).¹⁵⁸ Pozdější obvinění z „vytvoření druhého vedoucího centra“¹⁵⁹ bychom jistě měli brát s rezervou, přesto je evidentní, že Slánský a jeho zástupci ve svých rukách koncentrovali nezanedbatelný díl moci. Na krajské a okresní úrovni potom bylo běžné, že sekretariát „připravuje předsednictvo“ nebo přímo „přejímá úlohu předsednictva“.¹⁶⁰ Pokud chceme porozumět fungování stranického mechanismu, musíme se tudíž zaměřit především na sekretariáty neboli aparáty KSČ.

3.2.1 Ústředí

Ústřední aparát sídlil v budově bývalé České eskomptní banky na Starém městě v Praze. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se překotně rozrůstal. V lednu 1947 zde v politických funkcích pracovalo 92 osob, v červenci 1951 již 430.¹⁶¹ Na růstu se přímo promítly skutečnosti, že KSČ porazila v únoru 1948 tzv. nekomunistické strany i že v červenci stejného roku vstřebala Komunistickou stranu Slovenska jakožto svou „územní organizaci“.¹⁶² Struktura sekretariátu a jednotlivých oddělení se často proměňovala, základní sestava však zůstávala do podzimu 1951 totožná – oddělení organizačně instruktorské, kádrové, kulturně propagační, zahraniční a k tomu různá oddělení hospodářská (zemědělské, průmyslové, hospodaření strany atp.).¹⁶³ Panovala mezi nimi značná rivalita, zapříčiněná rozdílnými kompetencemi i přístupem k řešení problémů. Oddělení se podle svého obsahového zaměření stýkala s odlišnými profesními skupinami, což se odráželo v jejich hodnoceních i způsobech práce.¹⁶⁴

¹⁵⁸ CHADIMA, Jan, Rudolf Slánský, Praha 2022, s. 223-224; BARTON, Paul, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, Paris 1954, s. 107.

¹⁵⁹ Řeč soudruha Klementa Gottwalda na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa, Rudé právo, 7. prosinec 1951, s. 2.

¹⁶⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 124. 76.

¹⁶¹ KAPLAN, Karel, *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945-1952: Studie*, Praha 1993, s. 7.

¹⁶² Likvidace autonomie ve vedení KSS je popsána v PEŠEK, Jan, *Centrum moci: Aparát Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska 1948-1989*, Bratislava 2006, s. 13-15.

¹⁶³ Seznam funkcí v aparátě ÚV KSČ v srpnu 1949, v: KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968: Studie a dokumenty*, Praha 1993, s. 51-61; Struktura oddělení ÚV KSČ a seznam funkcí v září 1951, v: Tamtéž, s. 63-69.

¹⁶⁴ KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*, op. cit., s. 31-32.

Pro vnitřní fungování KSČ byly důležité především dvě – oddělení kádrové a organizačně instruktorské. Kádrové oddělení vedl od roku 1946 Václav David, od roku 1948 Ladislav Kopřiva a od roku 1950 Bruno Köhler; všichni tři byli předváleční funkcionáři KSČ.¹⁶⁵ Význam této instituce na první pohled nelze přecenit – právě zde, konkrétně v odboru vedoucích stranických kádrů, se soustředily personální spisy a podklady vyšších funkcionářů KSČ. Existovaly specializované referáty pro členy ÚV, pracovníky ústředního sekretariátu i pracovníky krajských a okresních aparátů.¹⁶⁶ Moc vyplývající ze znalostí důvěrných informací vysoce postavených osob byla obrovská. Kádrové oddělení však současně vystavovala enormní pracovní zátěži, kterou nakonec neuneslo. Přehled o lidech a jejich rozmístění byl nedostatečný. Podle předsedy KSČ a prezidenta republiky Klementa Gottwalda se tzv. kádrová práce dalekosáhle centralizovala, „ale časem se poznalo, že taková centralizace kádrovou práci brzdí.“ Je příznačné pro diskontinuitní období stalinismu, že možná nejmocnější oddělení bylo 1. října 1951 zrušeno a jeho agenda rozdělena „jako nejdůležitější do celého aparátu.“¹⁶⁷

Ústřední oddělení organizačně instruktorské mělo na starosti komunikaci s krajskými stranickými organizacemi. Až do prosince 1950 ho řídila zástupkyně ústředního tajemníka Marie Švermová.¹⁶⁸ Ze skromných počátku na jaře 1945, kdy několik instruktorů v náročných dopravních podmínkách způsobených válkou objíždělo kraje a pomáhalo zde budovat základní stranickou strukturu,¹⁶⁹ vyrostlo organizační oddělení v pečlivě utříděnou instituci se sborem stálých instruktorů, kteří měli přidělené vždy dvě krajské organizace.¹⁷⁰ Instruktoři v nich měli za úkol dohlížet na vedení, vysvětlovat usnesení příšle shora – leckdy otevřené vícero protikladným výkladům –, sbírat informace a předávat je ústředí. V praktické rovině však komunikace neprobíhala harmonicky. Ústřední instruktoři občas upřednostňovali vytipované krajské funkcionáře a přehlíželi

¹⁶⁵ Viz jejich hesla v: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj, *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989): A-K*, Praha. Academia – ÚSTR 2018, s. 266-269 (Václav David), 628-631 (Ladislav Kopřiva), 600-604 (Bruno Köhler).

¹⁶⁶ Seznam funkcí v aparátě ÚV KSČ v srpnu 1949, op. cit., s. 56.

¹⁶⁷ Záznam projevu Klementa Gottwalda na schůzi předsednictva ÚV KSČ k reorganizaci ústředního aparátu strany, 1. října 1951, v: KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*, op. cit., s. 70.

¹⁶⁸ Viz její heslo v: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj, *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989): A-K*, Praha. Academia – ÚSTR 2018, s. 440-444.

¹⁶⁹ ŠVERMOVÁ, Marie, *Vzpomínky*, Praha 2008, s. 208

¹⁷⁰ Seznam funkcí v aparátě ÚV KSČ v srpnu 1949, op. cit., s. 52.

ostatní. Například instruktorka Marie Špíchalová se často stýkala se zástupcem vedoucího tajemníka KV KSČ v Pardubicích Jiřím Kotrchem a ignorovala zbylé členy krajského předsednictva.¹⁷¹ Řevnivost však vznikala především mezi ústředními instruktory a krajskými vedoucími tajemníky.¹⁷² V některých případech vedoucí tajemníci instruktory odmítali přijímat, údajně pro nedostatek času.¹⁷³ Tato nevraživost pramenila z toho, že ústřední instruktoři mohli a často také získávali jejich funkci. Vedoucí tajemníci KV KSČ v Plzni Hanuš Lomský, v Karlových Varech Jindřich Homola i v Ústí nad Labem Mikuláš Landa byli původně členové instruktorského sboru.¹⁷⁴ Postavení ústředního organizačního instruktážního oddělení i jeho zaměstnanců se zásadně změnilo na podzim 1950. Marie Švermová byla v prosinci 1950 poslána na nucenou dovolenou a v únoru 1951 oficiálně zatčena.¹⁷⁵ Rada bývalých i současných členů instruktorského sboru byla v této souvislosti kritizována a zbavena funkcí. Podobně jako oddělení kádrové organizační oddělení v říjnu 1951 zaniklo; dohled nad kraji převzalo nově vytvořené I. oddělení stranických orgánů.¹⁷⁶

Jednalo se o součást rozsáhlejších změn spojených s hledáním nepřítele uvnitř strany v letech 1949 až 1952. Je případné, že ani generální tajemník Rudolf Slánský ani jeho pět zástupců Marie Švermová, Josef Frank, Gustav Bareš, Ladislav Kopřiva a Štefan Bašťovanský se na mocenském vrcholu neudrželi. Čekaly je nucený odchod do ústraní (Bareš, Bašťovanský¹⁷⁷), léta vězení (Švermová) či poprava (Slánský, Frank).¹⁷⁸ Celá kauza není tématem předkládané práce;¹⁷⁹ v kontextu fungování KSČ tento vývoj dokládá,

¹⁷¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 234.

¹⁷² Do roku 1949 v čele aparátu OV a KV KSČ stáli *političti* tajemníci, až poté se jejich pojmenování změnilo na *vedoucí* tajemníky. Pro přehlednost vždy používám druhé označení.

¹⁷³ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 84.

¹⁷⁴ ŠVERMOVÁ, *Vzpomínky*, op. cit., s. 208; NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 64, 191; Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 19.

¹⁷⁵ Heslo Marie Švermová, rozená Švábová v: ANEV – BÍLÝ, *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989): A-K*, op. cit., s. 442.

¹⁷⁶ Stručný popis úkolů oddělení a odborů aparátu ÚV KSČ, schválený předsednictvem ÚV KSČ 1.10.1951, v: KAPLAN, Karel, *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968*, op. cit., s. 74.

¹⁷⁷ Štefan Bašťovanský ztrátu postavení a atmosféru sledování neunesl, v den odsouzení Slánského 27. listopadu 1952 spáchal sebevraždu.

¹⁷⁸ CHADIMA, Rudolf Slánský, op. cit., s. 223-224; BARTON, *Prague à l'heure de Moscou*, op. cit., s. 107.

¹⁷⁹ Odkazují na: KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992.

že ústřední aparát byl ve stalinistickém období značně nestabilním prostředím vyznačujícím se výraznou diskontinuitou, což se promítlo také zánikem těch nejdůležitějších oddělení.

3.2.2 Kraje a okresy

Krajských sekretariátů měla KSČ od ledna 1949 19 (13 v českých historických zemích, 6 na Slovensku);¹⁸⁰ počet okresních sekretariátů se opakovaně proměňoval, pro orientační představu jich v létě 1951 bylo 329.¹⁸¹ Podobně jako v ústředí i zde počet stálých pracovníků v průběhu několika málo let překotně narostl. V lednu 1947 zaměstnávaly krajské organizace v Česku v politických funkcích 170 osob a okresní 664; v červenci 1951 již 1405, respektive 2823.¹⁸² Ve slovenské části lze sledovat nárůst z 31 politických pracovníků v oblastních sekretariátech KSS a 137 v sekretariátech okresních ke konci roku 1948 na více než 200 pro kraje a přibližně 500 pro okresy ke květnu 1950.¹⁸³

Kromě celkového počtu je třeba zohlednit také rozložení, neboť lidnaté kraje i okresy pochopitelně disponovaly rozsáhlejšími sekretariáty než regiony periferní a málo osídlené. Například krajský aparát v Praze zaměstnával v srpnu 1950 152 politických pracovníků, zatímco ten v Karlových Varech jen 66. Ještě větší nepoměr existoval na okresní úrovni – aparáty OV KSČ v Praze měly v srpnu 1950 souhrnně 343 politických pracovníků, aparáty OV KSČ v Karlových Varech jen 88.¹⁸⁴

Nižší početní obsazení regionálních sekretariátů nebránilo tomu, aby v nich probíhaly rozbroje jednotlivých oddělení, srovnatelné s ústředím. Například právě v sekretariátu KV KSČ Karlovy Vary se v září 1947 odehrál spor mezi odděleními propagačním a organizačním na jedné straně a oddělením hospodářským na straně druhé. Pracovníci se vzájemně obviňovaly z toho, že si monopolizují zásluhy na organizaci nedávno uskutečněného krajského festivalu lidového umění. Organizační oddělení tehdy čelilo kritice, že „nevyvinulo žádné úsilí a projevilo velké nedostatky.“ Hospodářské oddělení

¹⁸⁰ Počet krajských organizací strany se tehdy přizpůsobil počtu správních krajů schválených 21. prosince 1948 zákonem o krajském zřízení.

¹⁸¹ MAŇÁK, Jiří, *Proměny strany moci III: Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948-1968*, Praha, ÚSD AV ČR 1999, s. 30.

¹⁸² KAPLAN, *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945-1952*, op. cit., s. 7.

¹⁸³ PEŠEK, *Centrum moci*, op. cit., s. 25.

¹⁸⁴ Stav pracovníků krajů a okresů v srpnu 1950, v: MAŇÁK, *Proměny strany moci III*, op. cit., s. 90.

zase mělo často končit „i před skončením pracovní doby“.¹⁸⁵ Seběmenší záminka mohla vést k urputné konfrontaci.

Větší problém než případné rozpory však představovala skutečnost, že regionální sekretariáty nepracovaly jako jednotné těleso, nýbrž každé oddělení postupovalo samostatně a existovala mezi nimi pouze minimální komunikace. Kupříkladu vedoucí tajemník KV KSS v Košicích Ladislav Priesol upozorňoval, že pracovníci krajského sekretariátu právě v době společných porad vůbec nebyli k sehnání, protože se porady nemohly konat.¹⁸⁶ Docházelo tak ke situaci, které se ve stranickém žargonu doby nazývala „resortnictví“. Podle funkcionářů vyplývala obecně ze „špatného stylu práce“.¹⁸⁷ Samostatnou příčinou byla tíživá atmosféra panující na sekretariátech. Dokládá to příklad krajské organizace KSČ v Hradci Králové na podzim roku 1949, ve které se organizační oddělení neodvažovalo „sledovat práci ostatních oddělení, protože mají strach, že je soudruzi odmítnou“.¹⁸⁸

Potřebnou koordinaci měli na krajské a okresní úrovni zajišťovat vedoucí a organizační tajemníci, jmenovaní shora. Praxe však byla jiná. Výmluvná je kritika, kterou zahrnula v dubnu 1949 ústřední komise stranické kontroly vedoucího tajemníka KV KSČ v Karlových Varech Františka Škrlanta: „Soudruh Škrlant nemá přehled o práci jednotlivých oddělení a nevede resortní tajemníky.“¹⁸⁹ Nejednalo se o výjimečnou situaci. Spíše než z osobních nedostatků konkrétního tajemníka vyplývaly z nastavení práce a struktury aparátu. Vedoucí tajemník KV KSČ v Praze Antonín Novotný při svém hodnocení v roce 1950 popsal stav následovně: „Myslím, že nedostatky vyvěrají z vlastního sekretariátu tady... Mnoho věcí, které bych nemusel dělat, musím dělat, proto, že nemám dostatek spolupracovníků.“¹⁹⁰ Podobný trend se ještě výrazněji uplatňoval na okresech. Vedoucí tajemník OV KSČ v Tachově Ladislav Centner při prověrce v říjnu 1948 vzpomínal, že ještě jako organizační tajemník byl doslova „zavalen“ prací: „Byl jsem tady bez manželky, a proto jsem pracoval i dlouho do noci, abych opravdu dal

¹⁸⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 14-15.

¹⁸⁶ Tamtéž, sv. 90, ar. j. 488. Košice – Předsednictvo 1950/2, s. 34.

¹⁸⁷ Tamtéž, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 244.

¹⁸⁸ Tamtéž, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 123.

¹⁸⁹ Tamtéž, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 56.

¹⁹⁰ Citováno v: BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*, Praha, ÚSTR 2019, s. 144.

sekretariát organizačně do pořádku.“¹⁹¹ Pracovníků nebylo dostatečné množství. Jmenovitě okresní organizace strany v Tachově v lednu 1950 zaměstnávala pro okres o 41 070 obyvatelích pouze jedenáct osob v politických funkcích.¹⁹²

Aparát KSČ usiloval panující stav napravit soustavným nábořem dalších funkcionářů a reorganizací hierarchické struktury. Na jaře 1949 bylo rozhodnuto, že počet rezortních tajemníků v regionálních sekretariátech bude snížen a ustavena funkce zástupců vedoucího tajemníka. Změnu vysvětloval vedoucí tajemník KV KSČ v Gottwaldově Miroslav Pastyřík tím, že „je nutno zbavit naše tajemníky na okresech sektorového nahlížení na politiku strany a života vůbec.“¹⁹³ Úprava se však jen těžko uváděla do praxe. Konkrétně v kraji Gottwaldov působili ještě o dva roky později na okresní úrovni organizační tajemníci, přestože daná funkce měla při restrukturalizaci aparátů zaniknout.¹⁹⁴ Ani samotná instituce zástupců vedoucího tajemníka se neosvědčila. Podle vedoucího kádrového oddělení KV KSČ v Pardubicích Jiřiny Doubnerové připojila jen další zbytečný článek, který poměry dále komplikoval: Posilovala se izolace některých oddělení a současně i samotného vedoucího tajemníka, neboť ten s odděleními nekomunikoval přímo, nýbrž prostřednictvím zástupců.¹⁹⁵

Regionální stranické aparáty se současně pohybovaly v soustavě dalších lokálních institucí – národních výborů, hospodářských závodů a odborových rad. Formálně je měly dozorovat, fakticky se však nejednou dostávaly pod jejich vliv. Například v okresní organizaci KSČ v Bílině měli rozhodující postavení získat zaměstnanci tamějšího národního výboru.¹⁹⁶ Brněnskou Zbrojovku v Židenicích zase dlouho suverénně vedl podnikový ředitel Mach, který údajně usměřňoval i vedoucího tajemníka okresu.¹⁹⁷ Okresní organizace strany podléhaly ředitelům závodu, zvláště pokud se jim nedostávalo podpory od nadřízené krajské instance. Na to upozornil při diskusi o závodu Solo Sušice zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Plzni Miroslav Finek: „Solo Sušice – ředitel Novák – udupal tam stranu. Organizace mu dala špatný posudek, ale bez ohledu na to byl

¹⁹¹ SOkA, fond OV KSČ Tachov, sv. 21, ka. 121, Tachov prověrka KSČ 25. 10. 1948 (nestránkováno).

¹⁹² NA, fond 1261/2/5, sv. 32, ar. j. 216, Plzeň – členové a pracovníci KV a OV, s. 101.

¹⁹³ Tamtéž, sv. 79, ar. j. 432. Gottwaldov – Kádrová práce, s. 8.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 55.

¹⁹⁵ Tamtéž, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 162-163.

¹⁹⁶ Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 94.

¹⁹⁷ PERNES, Jiří, *Brno 1951: Příspěvek k dějinám komunistického odporu na Moravě*, Praha 1997, s. 121.

z kraje schválen a doporučen.“¹⁹⁸ Konečně bez zádrhelů nebyl ani poměr regionálního stranického aparátu a ministerstev, což v odlehčené rovině dokládá peripetie v Příbrami – sekretariát OV KSČ se měl stěhovat do nové budovy, tu však mezitím pro sebe zabralo ministerstvo výživy.¹⁹⁹

Častým problémem regionálních sekretariátů KSČ byla komunikace směrem dolů. Rezolucí vznikalo mnoho a často si rozporovaly. Zvláště okresní aparáty vydávaly přehršel nejrůznějších oběžníků, kterými zachvacovaly agendu základních organizací. Straníci to pohoršeně označovali jako „šturmovštinu“ nebo „kopance“.²⁰⁰ Praxi odsuzovali i vedoucí okresní funkcionáři. Například člen předsednictva OV KSČ v Prostějově Stanislav Vodák na jednom zasedání lakonicky konstatoval: „Oběžníků je hodně a ještě docházejí pozdě, takže není někdy možné zajistit účast.“²⁰¹ K zásadnější změně však v popisovaném období nedošlo.

S implementací rezolucí a kontrolou stranických organizací měly pomáhat krajské a okresní instruktorské sbory. Aparát KSČ od roku 1949 věnoval jejich výstavbě velkou pozornost, nicméně vedoucím pracovníkům krajských sekretariátů nebyl často jasný účel. Nevěděli, jak by instruktoři měli organizace kontrolovat a seznamovat s usneseními. Především se často upozorňovalo na nedostatečné počty a nekvalifikovanost. V Karlových Varech bylo v dubnu 1949 5 placených krajských instruktorů, „všichni bez zkušeností a sami říkají, že nevědí, jak to dělat a nikdo jim neporadí.“²⁰² Na starosti přitom měli 10 okresních organizací.²⁰³ Na KV KSČ v Plzni byli v říjnu 1949 celkem čtyři placení krajští instruktoři pro 20 okresních organizací.²⁰⁴ Je nasnadě, že svou práci nemohli v žádném případě stíhat.

¹⁹⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 32, ar. j. 217. Plzeň – Kádrová práce, s. 131.

¹⁹⁹ SOA v Praze, fond KV KSČ Praha, ka. 124, Schůze předsednictva krajského výboru KSČ Praha 1950, s. 9.

²⁰⁰ Život strany: Otevřenou kritikou ke zlepšení práce okresních organizací strany, Rudé právo, 6. dubna 1951, s. 3.

²⁰¹ SOkA v Prostějově, fond OV KSČ Prostějov, k. 61, inv. č. 60, Předsednictvo OV KSČ 24. 5. 1950 – 31. 12. 1950, s. 54.

²⁰² NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 57.

²⁰³ Tamtéž, sv. 36, ar. j. 234. Karlovy Vary – členové a pracovníci KV a OV, s. 51.

²⁰⁴ Tamtéž, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 121; Tamtéž, sv. 32, ar. j. 216. Plzeň – členové a pracovníci KV a OV, s. 59.

Ještě horší byl stav instruktorů okresních, který u funkcionářů budil vyloženou skepsi. Na zasedání krajského výboru KSČ v Praze na konci listopadu 1950 poslanec Jan Svoboda hořekoval, že instruktoři v okrese Mělník „jsou sami prodchnuti pesimismem jako nikdo na světě, nemají řešení pro svoji politickou práci.“²⁰⁵ Nechyběly ani vyložená selhání, kupříkladu na schůzi předsednictva KV KSS v Žilině v prosinci téhož roku se hovořilo o instruktorovi místní organizace v obci Turzovka, který prováděl prověrku, aniž by k ní připouštěl členy strany – každému „učitel'ovi-inteligentovi“ dával automaticky dvouletou kandidátskou lhůtu.²⁰⁶ Velkou platformou pro kritiku práce okresních instruktorů se staly konference OV KSČ v březnu a dubnu 1951, která se rozšířila i na stránky Rudého práva. Na okresních konferencích strany běžně zaznívalo, že instruktoři základní organizace nenavštěvovali vůbec nebo čistě *pro forma*. Výmluvné bylo postesknutí jistého soudruha Nováka z Pojizerských bavlnářských závodů na konferenci v Turnově: „Po celý rok nemáme instruktora, který by nám pomohl v naší práci.“²⁰⁷

Kontrola okresních sekretariátů nad základními organizacemi (ZO) strany byla do velké míry iluzorní. Vedoucí OV KSČ v Tachově Ladislav Centner si například stěžoval, že ZO se scházely, jen pokud je k tomu přímo vyzval okres: „Schůze byly naprosto nepřipravené, funkcionáři politicky nevyspělí, setkávali jsem se s tím, že předseda ani nedovedl zahájit schůzi.“²⁰⁸ Bez nátlaku docházelo ke konání členských schůzí základních organizací jen sporadicky, rušili se z libovolných důvodů – například v listopadu 1952 v Hodonicích u Znojma kvůli konání svatby.²⁰⁹ Můžeme hovořit o stínové, formální existenci ZO, v níž přitom byla organizována rozhodná většina členstva, s čímž okresní instance nic nesvedla. Za těchto okolností se masové opouštění strany let 1948 až 1953 popsané výše ukazuje nikoliv jako nahodilý jev, ale přirozená součást celkového nastavení. Odstředivé síly patrné na všech úrovních stranického aparátu zde docházely svého dovršení.

²⁰⁵ SOA v Praze, fond KV KSČ Praha, k. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ 25.-26. listopadu 1950, Praha, s. 126.

²⁰⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 86, ar. j. 463. Žilina – Předsednictvo 1950/5, s. 84.

²⁰⁷ Ve znamení věrnosti praporu Lenina a Stalina: Okresní konference – další posílení jednoty a akceschopnosti naší strany: Delegáti děkují soudruhu Gottwaldovi za odhalení a zmaření zločinného spiknutí, vyjadřují odhodlanost splnit historická usnesení Ústředního výboru, Rudé právo, 3. dubna 1951, s. 1.

²⁰⁸ SOkA, fond OV KSČ Tachov, sv. 21, ka. 121, Tachov prověrka KSČ 25. 10. 1948 (nestránkováno).

²⁰⁹ KAŠKA, Václav, *Neukáznění a Neangažováni: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948-1952*, Praha a Brno 2014, s. 190.

3.3. Personální faktor

Potřeba stále většího počtu pracovníků aparátu postavila KSČ před zásadní problém, jak získávat osoby současně dostatečně schopné a dostatečně loajální pro výkon funkcí. S překážkami se setkávala od samotného počátku. Například už 23. dubna 1946 se na poradě ústředních instruktorů hovořilo o tom, „že kádr aktivních vedoucích soudruhů je vyčerpán.“²¹⁰ Nicméně opravdové obtíže nastaly teprve po únoru 1948, kdy se agenda stranického aparátu začala masivně rozrůstat. KSČ sice mohla čerpat z přílivu poučkových členů, ty však po krátkém období vstřícného přístupu začala vnímat jakožto politicky a sociálně nespolehlivé. Na přelomu let 1948 a 1949 se nejužší vedení na čele s generálním tajemníkem Rudolfem Slánským rozhodlo přistoupit k rekrutaci na základě přísně třídních kategorií – noví funkcionáři měli pocházet z řad dělníků a rolníků.²¹¹

Politika nábory manuálně pracujících vrstev byla rozsáhlá a velkorysá, ne vždy se však setkávala s příznivým přijetím. Dělníci v závodech o práci ve stranickém aparátu často nestáli, protože minimálně zpočátku znamenala snížení příjmů a obecné zhoršení materiálních podmínek; ani vedení podniků nestála o ztrátu především kvalifikovaných pracovních sil a odmítala je uvolňovat.²¹² Rolníci na vesnicích pozice odmítali kvůli obavě z nepřátelství obce i v rodině.²¹³ Potenciální počet adeptů tak byl kvantitativně i kvalitativně omezen.

Pro skupinu, která na nábor do stranického aparátu přistoupila, se jednalo o výrazný předěl v jejím dosavadním životě. Přestala se žít manuální prací a ocitla se v naprosto odlišném prostředí vyžadujícím odlišné aktivity i znalosti – čtení oběžníků, vypracovávání zpráv, diskutování na poradách oddělení. Ne vždy byla na změnu připravena. Velká část dělníků a rolníků sice prošla okresním nebo krajským stranickým školením, jež jim mělo předat základní potřebné dovednosti. Avšak jednalo se o krátké několikátýdenní kurzy, na které jejich účastníci leckdy nestačili. Na jaře 1951 bylo 10 až 20 procent žáků ze

²¹⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 3.

²¹¹ PAVKA, Marek, Proces se Slánským – konec jedné éry kádrové politiky v KSČ, v: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Brno 2005, s. 346-347.

²¹² Tamtéž, s. 348.

²¹³ ZAVACKÁ, Marína: Komunistický aktivista v lokálnom prostredí: 1949-1956, v: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácia kolektívnych identít*, Bratislava, SAV 2009, s. 545-546

stranických škol vyloučeno. Školy také takřka vůbec nefungovaly jakožto nástroj pro další vzestup. Ve stejném období 70 až 80 procent absolventů stranických škol nemohlo být doporučeno do vyšších funkcí, než zastávali předtím.²¹⁴

Není překvapivé, že krajské aparáty strany s vysokým zastoupením dělníků postihovala vysoká míra fluktuace. Například organizačně instruktážní oddělení KV KSČ v Pardubicích vyměnilo během roku 1950 z původních 24 pracovníků v politických funkcích 12;²¹⁵ kulturně propagační oddělení KV KSČ v Ústí nad Labem z 21 pracovníků v politických funkcích 11;²¹⁶ kádrové oddělení KV KSČ v Gottwaldově ze 13 politických pracovníků 9.²¹⁷ Většina funkcionářů v krajském sekretariátu bývala přeřazena na jiný úsek, případně poslána na školení. Někteří odešli na vlastní žádost, museli absolvovat povinnou vojenskou prezenční službu nebo rezignovali ze zdravotních či rodinných důvodů. U dalších se stručně uvádělo, že „nestačil na funkci“. Celkově na jaře 1951 75 procent pracovníků působilo v krajských aparátech KSČ méně než rok.²¹⁸

Ještě výraznější fluktuace panovala na okresní úrovni; někde byla doslova všeprostopující. OV KSČ v Podbořanech během roku 1950 z 13 původních zaměstnanců sekretariátu v politických funkcích vyměnil 11;²¹⁹ OV KSČ v Hranicích ze 14 celkem 9;²²⁰ OV KSČ v Bílině ponechal ze 14 zaměstnanců v politických funkcích v původní pozici pouze jediného.²²¹ Příčiny výměn na okresních sekretariátech byly podobné jako v případě krajů, jen občas ostřeji formulované. Je možné narazit na zdůvodnění „do výroby – nestačil“ nebo „neschopný – není známo kam přechází“.²²²

Častým obměnám se na okresech nevyhnuli ani držitelé fakticky nejdůležitější funkce vedoucího okresního tajemníka strany. V Ostravském kraji na jaře 1951 pouze 4 vedoucí

²¹⁴ PAVKA, Proces se Slánským – konec jedné éry kádrové politiky v KSČ, op. cit., s. 350.

²¹⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 313, Pardubice – členové a pracovníci KV a OV, s. 60. Nezahrnují opakované výměny osob v té samé funkci, neboť by to výpočet zbytečně komplikovalo. Jedná se pouze o orientační přiblížení.

²¹⁶ Tamtéž, sv. 40, ar. j. 250, Ústí nad Labem – členové a pracovníci KV a OV, s. 63.

²¹⁷ Tamtéž, sv. 79, ar. j. 431, Gottwaldov – členové a pracovníci KV a OV, s. 114.

²¹⁸ PAVKA, Marek, *Kádry rozhodují vše!: Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické moci)*, Brno 2003, s. 81.

²¹⁹ NA, fond 1261/2/5, sv. 36, ar. j. 234, Karlovy Vary – členové a pracovníci KV a OV, s. 82.

²²⁰ Tamtéž, sv. 64, ar. j. 357, Olomouc – členové a pracovníci KV a OV, s. 143.

²²¹ Tamtéž, sv. 40, ar. j. 250, Ústí nad Labem – členové a pracovníci KV a OV, s. 66.

²²² Tamtéž, sv. 40, ar. j. 250, sv. 54, ar. j. 313, Pardubice – členové a pracovníci KV a OV, s. 71, 74.

tajemníci OV KSČ z 15 obhájili svůj dosavadní post. Ostatní byli přeřazeni na jiný úsek (ve dvou případech se stali vedoucími tajemníky v jiném okrese) nebo odvolání „pro závady v kádrovém materiálu“.²²³ V Pražském kraji ve stejné době vyměnili 26 vedoucích tajemníků OV KSČ ze 44. Hned několikrát byla jako příčina transferu přímo uvedeny nedostatečné schopnosti daného tajemníka, že „nezvládl tak velký okres“ nebo „politicky nezvládl okres“.²²⁴ Pokud jde o celkovou míru fluktuace vedoucích tajemníků OV KSČ v letech 1948 až 1952, přesná čísla postrádáme. Jistě však byla významná. Pro ilustraci v okrese Jeseník se za pět let vystřídal 3 vedoucí tajemníci, v okrese Příbram 4, v okrese Tachov 6 a v okrese Prostějov také 6.²²⁵ Průměrná životnost tajemníka ve funkci tedy mohla být přibližně jeden rok. Lze spekulovat, že při počtu takřka 400 okresních organizací KSČ se v uvedeném období během své (delší či kratší) stranické kariéry vystřídal na pozici vedoucího tajemníka OV téměř dva tisíce osob. Rozhodnutí stranického vedení upřednostňovat při výběru dělníky zde došlo významného potvrzení: V létě 1951 pocházelo 71,5 procent vedoucích tajemníků OV KSČ a OV KSS z dělnických rodin a v následujících letech bylo jejich procentuální zastoupení srovnatelné.²²⁶ Komunistickou stranu však tento výsledek stál ohromné úsilí a vystavil ji značné nestabilitě.

Hromadné výměny funkcionářů byly jako problematické vnímány i v samotném aparátu. Ústřední instruktor Jindřich Homola na jaře 1949 konstatoval, že „požadavky na kádrová oddělení jsou takové, že není možno, aby svou práci plánovaly, neboť sotva stačí dodržet termíny k dílčím úkolům, které dostávají.“ Příčina fluktuace podle něho spočívala v nedostatečnosti stranických funkcionářů: „Soudruzi si s funkcemi nevědí rady a není nikdo, kdo by jim pomáhal.“²²⁷ K jeho výtkám se připojila ústřední instruktorka Marie Šplíchalová a uvedla konkrétní situaci v krajské organizaci KSČ Hradec Králové: „Na okresech jsou příliš časté změny. Na hradeckém kraji se vystřídal za rok 500 funkcionářů na okresech.“²²⁸ Přetíženost kádrových oddělení se manifestovala častými chybami i vyloženými selháními. Například do obce Velhartice roku 1950 z okresu Klatovy přeložili

²²³ Zemský archiv v Opavě, fond KV KSČ Ostrava, ka. 36. Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 28. března 1951 v 8.00 hodin na sekretariátu KV KSČ v Ostravě, s. 39.

²²⁴ SOA Praha, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 90-96.

²²⁵ BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF: *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 132-133.

²²⁶ MANÁK, Jiří, *Proměny strany moci III*, s. 30.

²²⁷ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Záписy z porad instruktorů 1946-1951, s. 84.

²²⁸ Tamtéž.

jistého učitele, který zde suverénně začal pracovat jako funkcionář, aniž by byl členem strany.²²⁹ Podobnou troufalost měl projevit i malíř Jozef Matys z Košic – údajně lhal o svém třídním původu i datu vstupu do strany a na základě zfalšované prověrky pronikl až na ústřední politické školení do Bratislavy.²³⁰ Podobné excesy byly možné právě na základě toho, že krajská a okresní kádrová oddělení KSČ nestíhala svoji práci.

Přepřepování funkcionářů bylo ve stranickém aparátu všeobecně rozšířeným fenoménem. Mnoho z nich zastávalo v regionálních sekretariátech i mimo ně hned několik pozic současně. Například pracovník OV KSČ ve Vítkovických železárnách Klementa Gottwalda Jan Dluhoš držel na podzim 1948 enormních 18 funkcí a při prověrce trpce prohlašoval, že „je takřka zavalen funkcemi, které souvisejí jedna s druhou. Se svou prací není spokojen, jelikož se jí nemůže věnovat tak, jak by toho vyžadovala.“²³¹ Nejednalo se o výjimku. V Pardubicích měla situace ve stejném období být ještě extrémnější. Podle ústřední instruktorky Vlasty Beerové se zde vyskytovaly případy, „že má soudruh až 30 funkcí a při tom říká, že to není ještě všechno.“²³²

Zaměstnanci regionálních sekretariátů se nepochybně i kvůli velkému pracovnímu vytížení leckdy netěšili dobrému zdravotnímu stavu. Například v Ústí nad Labem roku 1947 trápily nejrůznější tělesně i duševní choroby hned několik členů krajského vedení strany: Vedoucí tajemník KV KSČ Květoslav Innemann trpěl srdeční a nervovou nemocí. Organizační tajemník KV KSČ Oskar Valeš byl „postižen nervovou chorobou, i když tvrdí, že tomu tak není.“ Kulturně propagační tajemník KV KSČ František Blanický často snášel „žaludeční potíže a nemá i nervy zcela v pořádku.“²³³ Je zřejmé, že zvláště nervová onemocnění byla v tomto prostředí relativně rozšířená. Tuto skutečnost lze doložit i dalšími příklady. Jmenovitě o vedoucí tajemnici OV KSS v Popradě Anně Kretové se uvádělo, že je „nervově zrušená“,²³⁴ čemuž nepochybně napomohla také skutečnost, že byla jedinou ženou v této funkci v Košickém kraji. Členka krajského vedení v Pardubicích Lumíra Kotrchová dokonce musela být v listopadu 1950 ošetřována na neurologicko-

²²⁹ Tamtéž, sv. 32, ar. j. 217. Plzeň – Kádrová práce, s. 127.

²³⁰ Tamtéž, sv. 90, ar. j. 487. Košice – Předsednictvo 1950/1, s. 245.

²³¹ Tamtéž, sv. 69, ar. j. 385. Ostrava – Kádrová práce, s. 27.

²³² Tamtéž, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 51.

²³³ Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 5.

²³⁴ Tamtéž, sv. 90, ar. j. 487. Košice – Předsednictvo 1950/1, s. 145.

psychiatrickém oddělení nemocnice na Bulovce pro periodické depresivní stavy.²³⁵ Samozřejmě se v jistém smyslu jedná o výjimečný případ, nicméně dokládá celkový trend.

Stranický aparát ve stalinském období byl značně labilním prostředím. Koncentrovala se v něm obrovská moc, kterou měla vykonávat do velké míry nová, převážně z dělnických profesí rekrutovaná elita. Oboje bylo výsledkem vědomého rozhodnutí a jednání KSČ, jejích nejvyšších představitelů. Nicméně měly za následek – jistě nezamýšlený –, že pracovníci aparátu se museli vyrovnávat s výraznou pracovní zátěží a fluktuací. Přepřacovanost či nepřipravenost funkcionáře a z toho vyplývající neschopnost zvládat zadané úkoly byla jednou z hlavních příčin jeho výměny; časté výměny funkcionářů zase vedly k tomu, že nezvládání povinností se stávalo za daných podmínek nejednou chronickým jevem, který se promítal i do zdravotního stavu funkcionářského sboru. Nestabilitu podmíněnou institucionální diskontinuitou tak doprovázela nestabilita personální.

3.4. Osobní vazby

Vzhledem ke křehkosti aparátnických struktur a proměnlivosti jejich obsazení nabývaly na významu faktory neformální, privátní povahy. Bylo důležité, že konkrétní funkcionáře pojil užší vztah, který vzájemnému styku přidával na důvěrnosti a jednání na efektivitě. Vznikat mohly na různém podkladu, například partnerském poutu. V některých vesnicích bylo běžné, že manželky funkcionářů disponovaly úředními razítky svých manželů, potvrzovaly kádrové dotazníky a měly přehled o stavu organizace.²³⁶ Na krajské úrovni byla vazba více formalizovaná a oba manželé někdy přímo obsazovali vedoucí pozice. V Karlových Varech zastával František Škrlant post vedoucího tajemníka KV KSČ, zatímco jeho žena Barbora Škrlantová byla vedoucí krajského ženského oddělení;²³⁷ v Pardubicích zastupoval Jiří Kotrch vedoucího tajemníka KV KSČ, zatímco jeho manželka Lumíra Kotrchová po krátkou dobu vedla krajské organizačně instruktážní oddělení.²³⁸ Manželský svazek zde sehrával důležitou úlohu, jmenovitě Barbora

²³⁵ Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové, Zpráva lékaři., 26. XI. 1950., s. 2.

²³⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 90.

²³⁷ Tamtéž, sv. 36, ar. j. 234, Karlovy Vary – členové a pracovníci KV a OV, s. 56.

²³⁸ Tamtéž, sv. 40, ar. j. 250, sv. 54, ar. j. 313, Pardubice – členové a pracovníci KV a OV, s. 59-60.

Škrlantová aktivně spoluřídila karlovarský sekretariát a údajně rozhodla i o propuštění několika funkcionářů.²³⁹ František Škrlant bezpochyby dával na její úsudek a řídil se jejími radami.

Do čelných pozic se mohli dostat také sourozenci. Například v Brně vedla organizačně instruktážní oddělení KV KSČ Růžena Dubová a oddělení kádrové její mladší sestra Květa.²⁴⁰ Pro okresní úroveň je potom relevantní příklad bratří Franků – Eduarda a Vítězslava, kteří dosáhli výsadního mocenského postavení v okrese Prostějov. Na prestiži jim přidávalo, že jejich další bratr Josef Frank byl jedním z pěti zástupců ústředního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského, i když kvůli této skutečnosti současně museli čelit obviněním z protekce.²⁴¹

V poválečném období se uplatňovaly skupiny, které spojovala předchozí společná zkušenost, ať už z odboje nebo prvorepublikové činnosti ve straně. Krajské organizace se staly místem, kde jedna skupina funkcionářů soupeřila s druhou o postavení a vliv.²⁴² Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se však v důsledku přílivu nových lidí do regionálních sekretariátů staly rozhodující přátelské vztahy vznikající přímo při práci ve stranickém aparátu. Někteří pracovníci se sblížili více než jiní a utvářeli neformální uskupení, v nichž se vzájemně radili a pomáhali si. Jednou takovou formací byl tzv. kolektiv seskupený okolo zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Pardubicích Jiřího Kotrcha. Rovněž ostatní členové tzv. kolektivu byli vedoucí pracovníci pardubického krajského sekretariátu, mimo jiné vedoucí oddělení průmysl, peněžnictví, obchod (PPO) Karel Krčma nebo vedoucí kádrového oddělení Jiřina Doubnerová. Dotyční se často střetávali ve volném čase, srovnávali svoje předchozí zkušenosti a dohadovaly se, jak konkrétně zlepšit pracovní metody i výsledky.²⁴³ Přímo v sekretariátu si potom navzájem podporovali svoje návrhy. Postupně dosáhli výsadního postavení a jimi předkládaná opatření, včetně personálních, byla pouze pasivně schvalována.²⁴⁴

²³⁹ Tamtéž, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 63.

²⁴⁰ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: V Praze 25. – 29. května 1949*, Praha, Ústřední výbor KSČ 1949, s. 550; NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 201.

²⁴¹ LŽIČAŘOVÁ, Jitka, *Vývoj regionálních struktur komunistického režimu v 50. letech 20. století na Prostějovsku*, Bakalářská práce, Katedra historie Filozofické fakulty Palackého univerzity, Olomouc 2010, s. 25.

²⁴² BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF: *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 27-38.

²⁴³ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 121.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 116-117.

Obdobná skupina na čele s vedoucím tajemníkem KV KSČ Vítězslavem Fuchsem existovala rovněž v Ostravě, přezdívaná „silná čtyřka“. Kromě Fuchse se skládala z vedoucího krajského kádrového oddělení Rudolfa Peschela, vedoucího krajského oddělení PPO Leopolda Kovalčíka a ředitele Ostravsko-karvinských dolů Evžena Stuchlíka. Na úzkých poradách této skupiny se projednávaly důležité otázky a zaujímalý stanoviska k ostatním funkcionářům. Tzv. čtyřka fakticky po několik let vedla celou krajskou organizaci strany.²⁴⁵

Na úrovni okresů jsou personální vazby obtížněji rekonstruovatelné, přesto i zde nepochybně sehrávaly důležitou úlohu. Na OV KSČ v Moravské Třebové mělo být běžnou praxí, že se „vždy pár členů na něčem usnese, aniž by se ptalo na souhlas druhých členů“.²⁴⁶ Na OV KSS v Banské Štiavnici se zase hovořilo o „šestčlennej frakcii okresného vedenia strany, ktorá porušila vnútrostranícku demokraciu.“²⁴⁷ Osobnostní prvek byl v okresních organizacích jasně patrný. Například na OV KSČ Mělník probíhal v letech 1950 až 1951 konflikt dvou skupin přímo označovaných jako „brůzovci“ a „šťastnovci“ podle jejich vůdců – okresního předsedy strany Brůži a poslance Bedřicha Šťastného.²⁴⁸

Právě v kontextu úzkých skupinových zájmů je možné pojímat takové fenomény, jakými byly korupce či rozkrádání majetku. Tato kriminální aktivita byla ve stranickém prostředí značně rozšířená. V Praze si vedoucí krajské funkcionáři nelegálně rozebírali cenné předměty jako prsteny, zlato, cizí bankovky nebo fotoaparáty, zabavené při rekvizicích majetným lidem.²⁴⁹ V Brně byla vedoucí organizačně instruktážního oddělení KV KSČ Růžena Dubová obviňovaná z toho, že uzavřela podezřelou smlouvu s majitelem amerického auta, který skončil v táboře nucených prací. Autem se následně vozili zaměstnanci krajského sekretariátu.²⁵⁰ Podobné skutky bychom mohli vnímat jako pouhé selhání či projev chamtivosti, současně však plnily důležitou socializační funkci. Společná kriminální aktivita v některých případech upevňovala skupiny, stvrzovala vzájemnou

²⁴⁵ LÓŽI: Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranícké komunikace na regionální úrovni v období tzv. hledání nepřátel uvnitř KSČ (podzim 1950 až jaro 1951), op. cit., s. 234; BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF: *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 145.

²⁴⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 94, ar. j. 507. Dopisy adresované Marii Švermové, s. 11.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 19.

²⁴⁸ SOA Praha, ka. 30. Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 53.

²⁴⁹ BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF: *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 147.

²⁵⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 199.

loajalitu a přátelství. Relevantní je v tomto ohledu případ v pohraniční obci Krýry, kde jeden člen strany, řezník a údajný šmelinář „porazil 9 prasat načerno. Podělil také soudruhy, takže celá organizace se za něho bije.“²⁵¹ Můžeme hovořit až o alternativním zdroji legitimacy, jehož význam bychom neměli podceňovat.

Míru, do jaké bylo fungování KSČ ve stalinistickém období personalizované, si komunisté velice dobře uvědomovali. Mnoho z nich se obracelo osobně na vedoucí funkcionáře strany s prosbou o pomoc a intervenci. Například ředitel školy v Karolinské Huti Cyril Horák požádal zástupkyni generálního tajemníka Marii Švermovou, aby zasáhla ve prospěch jeho dvou dcer, obviněných z protistátní činnosti. Švermová tak učinila a dcery byly osvobozeny. Ředitel Horák ji v dalším dopise zahrnul slovy vděku: „Posílila jsi v nás víru v krásné a ušlechtilé lidství. Tvůj čin svědčí o lásce k člověku. Nikdy ti toho nezapomeneme.“²⁵² Žadatelé formulovali nejrůznější prosby – o zprostředkování pracovního místa pro sebe nebo blízkou osobu, materiální výhody, udělení výjimky z administrativního nařízení. Je patrné, že personální prvek v některých případech zjemňoval rigidnost hierarchických struktur a činil je více smířlivé.

Sama Marie Švermová byla vlivnou představitelkou stranické skupiny, která propojovala ústředí s kraji. Funkcionářka se pravidelně setkávala s vybranými vedoucími tajemníky KV KSČ, navštěvovala je v jejich organizacích a přijímala ve svém bytě: „Bezstarostně, s květinami v rukou, objevovali se u ní v Karlových Varech... aby s ní mimochodem vyřídili „některé stranické záležitosti.“²⁵³ Vedoucí kádrového oddělení ÚV KSČ Bruno Köhler to v době, kdy již Švermová byla zatčena a vyšetřována v Ruzyni, označil na stránkách Rudého práva za „frakční rejdy“²⁵⁴ Zčásti se jednalo o vykalkulované obvinění učiněné na objednávku shora, současně mu nelze upřít jistou racionalitu. Švermová bezpochyby udržovala s několika vedoucími krajskými tajemníky privilegovaný vztah a všemožně je podporovala.

Úzké osobní vazby byly předivem, který se jako červená nit vinul celou stranickou strukturou. V podmínkách institucionální nestability a vysoké personální fluktuace zajišťoval tolik potřebnou akceschopnost. Vybraní funkcionáři v důvěrném kruhu

²⁵¹ Tamtéž, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 6.

²⁵² Tamtéž, sv. 94, ar. j. 507. Dopisy adresované Marii Švermové, s. 39.

²⁵³ KOHLER, Bruno, Úkoly v kádrové politice vyplývající z usnesení Ústředního výboru KSČ, Rudé právo, 4. dubna 1951, s. 3.

²⁵⁴ Tamtéž.

vypracovávali konkrétní opatření, prosazovali je a byli schopni zajišťovat jejich plnění, protože dotyčné spojovala vzájemná náklonnost a loajalita. Opatření mohla být výsledkem partikulárního zájmu, ale často je evidentně vedla rovněž idealistická představa toho, co nejlépe poslouží straně. Skupiny tudíž plnily důležitou funkční úlohu. Je pravděpodobné, že bez nich by fungování KSČ bylo ještě těžkopádnější, a zvláště v některých periferních lokalitách by se její moc – alespoň dočasně – rozpadla. Současně však uskupení ustavená na základě personálních vztahů byla ze své podstaty nestálá, mohla vzniknout a zaniknout s překotnou rychlostí na základě neshody nebo roztržky jejich členů. Nesmíme rovněž zapomínat, že tzv. frakční činnost byla formálně a leckdy i fakticky potírána. Neformální skupiny tak představovaly fenomén podvojného významu – ve stalinistickém období obstarávaly alespoň dílčí stabilitu, současně ji však dále podkopávaly.

4. Tzv. diktátorská praxe, její nositelé, projevy a příčiny²⁵⁵

Regionální správa procházela od roku 1945 rozsáhlou transformací. Proměňoval se vztah stranických a samosprávných orgánů, způsoby výkonu moci i typ osobností, jež zastávaly vedoucí pozice. Jedním z nejviditelnějších projevů těchto změn se na přelomu čtyřicátých a padesátých let stala existence tzv. lokálních diktátorů, autoritativně jednajících komunistických funkcionářů vládnoucích zdánlivě samostatně a bez ohledu na výtky shora i zdola. Závažnost problému dokládá, že se k němu na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 vyjádřil sám generální tajemník strany Rudolf Slánský. Kriticky zkonstatoval, že se v regionech ustavila celá vrstva „diktátorů“, kteří „k naší hanbě jsou funkcionáři strany a osobují si právo sami a nespravedlivě o všem rozhodovat, svévolně si počínat, zastrašovat ty, kteří jsou s jejich diktátorským řáděním nespokojeni.“²⁵⁶

S projevy tzv. diktátorství se můžeme setkat na krajské i okresní úrovni. Zahrnovaly hrubé zacházení s podřízenými a používání ostrých, nevybíravých nadávek. Například vedoucí tajemník KV KSČ v Ústí nad Labem Mikuláš Landa měl při návštěvě důlních šachet v Litvínově vynadat místnímu „směnmistrovi a zástupci závodního dolu, že je pasák.“²⁵⁷ Kritika zdola byla ostentativně ignorována, což dokládá údajné chování vedoucího tajemníka KV KSČ v Plzni Hanuše Lomského: „Když přišli soudruzi k soudruhovi Lomskému a měli v ruce stížnosti z organizací se všemi razítky a podpisy, řekl soudruh Lomský: Ty razítka mne neomráčí.“²⁵⁸ Tzv. diktátorské jednání mohlo nabývat až tragikomických rozměrů: Vedoucí tajemník KV KSČ v Karlových Varech František Škrlant prý zastavil po pěti reprízách inscenaci divadelní hry Ledová sprcha od Vladimira Majakovského a později nechal zavřít i ředitele divadla, protože se ho kritika byrokratů přítomná v představení osobně dotkla.²⁵⁹

Srovnatelné případy jsou pramenně doložené také pro okresy. Například v kraslickém okrese si tamější vedoucí tajemník OV KSČ měl počínat „jako bezohledný diktátor, který

²⁵⁵ Tato kapitola je přepracovanou verzí kapitoly Nejisté postavení lokálních vládců a „teroristický“ výkon jejich panství z méj diplomové práce: LÓŽI, Marián: *Dynamika vnitrostranického teroru na lokální úrovni KSČ v době pozdního stalinismu*, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, Praha 2014, s. 43-74.

²⁵⁶ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*, Praha 1949, s. 153-154.

²⁵⁷ NA, fond 1261/2/5, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 116.

²⁵⁸ Tamtéž, sv. 32, ar. j. 217. Plzeň – Kádrová práce, s. 133.

²⁵⁹ Tamtéž, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 167.

zasel hlavně mezi dělníky na závodech i v řadách soudruhů v místních organizacích strach a hrůzu tak, že jen málokterý z postižených soudruhů měl odvahu odvolávat se k okresnímu výboru nebo k vyšším orgánům strany.²⁶⁰ V okresní organizaci Bratislava-Mesto III byl zase vedoucí tajemník Karol Schneider zbaven funkce krajským sekretariátem přímo pro své „diktátorské spůsoby“ a bývalé členství v klerofašistické Hlinkově straně.²⁶¹ O vedoucím tajemníkovi OV KSS v Dolnom Kubíne Pavolkovi a jeho nejbližších pracovnících se tvrdilo, že se dopouští diktátorství a při prověrce roku 1950 porušovali stranické stanovy.²⁶² Docházelo i k vyloženým výstřelkům, jak ukazuje událost z pohraničního okresu Bílina: Z rozhodnutí vedoucího tajemníka OV KSČ Jaromíra Tichého vydal tamější okresní národní výbor 18. srpna 1950 vyhlášku, která zavedla všeobecnou pracovní povinnost a zákaz čepovat alkoholické nápoje. Měla platit „až do odvolání pro všechny práceschopné muže ve věku od 16 – 55 let a ženy ve věku 18 – 45 let, bydlící neb zdržující se v obcích okresu bílinského“. Za účelem „urychleného ukončení žní a výmlatu“ byli „povinni dostavit se každého dne o 6 hodině ranní před budovu MNV v obci jejich bydliště neb pobytu, kde bude provedeno jejich zařazení do práce.“ Současně bylo zakázáno čepování alkoholu ve všech „živnostech hostinských a výčepnických“. Nedodržení vyhlášky se mělo trestat „pokutou do 100.000 Kč nebo odnětím svobody na dobu 3 měsíce.“ Opatření bylo vyhodnoceno jako natolik despotické, že nadřízená krajská organizace v Ústí nad Labem urychleně přistoupila k jeho zrušení.²⁶³ Nejednalo se o ojedinělý případ. Celý Ústecký kraj byl údajně tzv. diktátorstvím zachvácen natolik, že krajské vedení rozhodně vyzývalo k ostrému zásahu.²⁶⁴

Funkcionáři obviňovaní z „diktátorské praxe“ bývaly často odvolávání, čímž se dále posilovala fluktuace na vedoucích postech. Ve vyhocené atmosféře hledání vnitřních nepřátel dokonce stranické ústředí opakovaně přistoupilo k organizaci spektakulárních vyšetřování vedených Komisí stranické kontroly – v dubnu 1949 byli za dramatických okolností v Karlových Varech odvolání vedoucí tajemník KV KSČ František Škrlant a

²⁶⁰ Tamtéž, s. 81.

²⁶¹ Tamtéž, sv. 84, ar. j. 455. Bratislava – Predsednictvo 1951/1, s. 243.

²⁶² Tamtéž, sv. 86, ar. j. 466. Zprávy instruktorů ÚV KSS, kraj Žilina 1950-1951, s. 122-123.

²⁶³ Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 87, 90-91.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 88.

krajský bezpečnostní tajemník Alex Tannenbaum;²⁶⁵ v lednu 1950 čekalo sesazení a zatčení StB vedoucího tajemníka KV KSČ v Olomouci Josefa Stavinohu.²⁶⁶ Obdobné kataklyzma následně od podzimu 1950 do jara 1951 postihlo hned celou řadu krajských vedení KSČ, mimo jiné i vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga. Jednalo se o manifestaci stalinistického principu, v jehož pojetí se za „diktátorskými sklony“ údajně skrývaly zlý úmysl a zrada. Obviňovaní funkcionáři se měli uchýlovat k despotickému jednání proto, aby lépe skryli a provozovali tzv. škůdcovství a rozvracení KSČ zevnitř. Výmluvné je v tomto ohledu vynucené svědectví Šlinga vyřčené při Slánského procesu v listopadu 1952: „Obcházel jsem volené orgány KSČ, prováděl diktátorství, potlačoval vnitrostranickou demokracii, kritiku a sebekritiku, což mi umožnilo na všech úsecích provádět nepřátelskou činnost.“²⁶⁷ Existující nedostatky či selhání byly v duchu stalinismu *paranoidně* personalizovány a interpretovány jako zločin.

Pasování tzv. diktátorů do role nepřátel se nicméně ani ve stalinistickém období nestalo dominantní praxí a fakticky se omezovalo na krajskou úroveň. Ve většině případů se „diktátorství“ vysvětlovalo osobními sklony dotyčných, řešitelný jednoduchým přerazením na jiný, méně odpovědný post. Minimálně část funkcionářů KSČ si navíc uvědomovala, že problém má strukturální rovinu a úzce souvisí s nevyhovujícím fungováním stranických sekretariátů a jejich nedostatečným personálním obsazením. Na tento aspekt poukázal zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Plzni Ladislav Čada při popisu situace v okresní organizace strany v Blatné, kde byl vedoucím tajemníkem Vladimír Hrzal: „Kdyby soudruh Hrzal byl člověkem, který by byl více diktátor, jistě by se dostal do pozice diktátora. Na sekretariátu za stavu, který tam je, by suverénně ovládal situaci. Není to tam, ale mohlo by se to stát... je třeba vidět v tom klíč. Slabé kádry vedle vedoucího tajemníka dovolují – má-li kdo k tomu sklony – být diktátorem.“²⁶⁸ Potenciální hrozba se v kritickém momentu mohla stát skutečností. Výše jsme zmiňovali případ kontroverzní bílinské pracovní vyhlášky. Vedoucí tajemník OV KSČ Bílina Jaromír Tichý se k ní neuchýlil proto, že byl vnitřním založením despota, nýbrž reagoval na složitý stav, v němž se on i vedení okresní stranické organizace nacházelo. V průběhu roku 1950 se na

²⁶⁵ Pro přehledné zpracování kauzy viz studie Vladimíra Brichty Karlovarský případ ze srpna 1968. KSČ - Ústřední výbor 1945-1989, Praha – komise, svazek 4, Pillerova komise, s. 1-19.

²⁶⁶ BIEBERLE, Josef: K politickým procesům (Olomoucký případ 1949–1950). V: *Slezský sborník*, 1990, roč. 88, č. 3, s. 167–182.

²⁶⁷ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953, s. 411.

²⁶⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 32, ar. j. 217. Plzeň – Kádrová práce, s. 120.

tamějším sekretariátu ve 14 politických funkcích vystřídal minimálně 33 osob.²⁶⁹ Neexistovala zde systematická kontrola, funkcionáři nedostávali konkrétní úkoly. Vzhledem k velké fluktuaci chyběla zkušenost – v srpnu 1950 na bílinském okresním sekretariátu působili dva vedoucí instruktoři a zaměstnankyně kádrového oddělení, kteří nastoupili teprve před dvěma týdny.²⁷⁰ Je nasnadě, že takto operující aparát nestihal ani běžnou agendu. O to vyhocenější situace nastala, když dostali za úkol dokončit sklizňové práce a výkup úrody v létě 1950 do příliš blízkého data.²⁷¹ Organizace tak obrovitého podniku byla pro okresní funkcionáře nespílitelným závazkem. Soustředit dostatečné množství lidí a přimět je pracovat se jevílo být nad jejich síly. Především brigádnici vyslaní z měst oficiální účel svého pobytu setrvale ignorovali: „Sice se hlásili na brigády k svozu obilí, ale již na cestě se zastavují v hospodě, kde se zdržují místo práce.“²⁷² Celá akce hrozila skončit blamáží, s odpovídajícími následky pro vedení okresu. Tváří v tvář této nanejvýš reálné hrozbě přistoupil vedoucí tajemník OV KSČ v Bílině Tichý k sepsání oné vyhlášky, která účast na žnových pracích učinila povinnou pod pohrůzkou trestu a zakázala čepování alkoholu. Přinutila je k tomu akutní potřeba. Přesně v tomto duchu také bílinští funkcionáři hájili svůj postup před kritikou shora: „Mluvili v tom smyslu, že je třeba vzít na lidi klacek, chceme-li, aby nám šli na žně.“²⁷³ Jiné řešení než despotické podle nich ani nebylo možné.

Okresní vedoucí tajemník Tichý i jeho podřízení považovali existující poměry za dané a krátkodobě se s nimi snažili vyrovnat. Nikdo zásadně neproblematizoval skutečnost, že aktivita jako nábor populace pro sklizeň úrody v nezalidněném pohraničním okresu měla být dozorována, ba řízena ze stranického aparátu, a nikoliv lidovou správou. V praktické

²⁶⁹ Tamtéž, sv. 40, ar. j. 250, Ústí nad Labem – členové a pracovníci KV a OV, s. 66. Při srovnání s dalšími prameny je zřejmé, že ne všichni pracovníci okresního aparátu jsou v přehledu za rok 1950 uvedeni.

²⁷⁰ Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 94.

²⁷¹ Tamtéž, s. 93. Předsednictvo krajského výboru v Ústí nad Labem odpovědnost za uložení takto přepjatého termínu samozřejmě odmítlo jako lživé tvrzení ze strany vedení bílinské okresní organizace: „To je záměrné překrucování a obelhávání. To bylo děláno soudruhy za tím účelem, aby funkcionáři byli poštváni proti kraji... KV žádnému okresu žádný termín nepředepisoval.“ Tamtéž. Avšak zasahování vedoucích krajských funkcionářů do výkupu bylo naprosto běžným jevem. Například v okresu Žatec se na pokyn vedoucího tajemníka KV KSČ v Ústí nad Labem Mikuláše Landy vykoupilo od rolníků 170% brambor oproti přijaté normě. Žatecký vedoucí tajemník strany Melen průběh výkupu ohodnotil výstižně: „Brali jsme jim vše bez ohledu, čím budou krmit.“ Tamtéž, s. 115.

²⁷² Tamtéž, s. 93.

²⁷³ Tamtéž, s. 92.

rovině se zde aplikovala vedoucí úloha KSČ ve své maximalistické podobě, příznačné pro období stalinismu: stranická struktura suplovala soustavu národních výborů. Ingerence politických stran do chodu místní správy byla i v minulosti běžným jevem. Za protektorátu Čechy a Morava regionální funkcionáři Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) aktivně zasahovali do agendy oberlandrátů, úředníků územních jednotek, na které se tehdy protektorátní teritorium členilo.²⁷⁴ Paralely můžeme najít i v době první republiky Československa, kde byla úloha samosprávy cíleně paralyzována a třetinu míst v zastupitelstvu i jednotlivé referáty okresních úřadů obsazovali funkcionáři „státotvorných“ stran podle předem dohodnutého a dlouhodobě platného politického klíče.²⁷⁵ Nicméně období stalinismu přesto představuje extrém či alespoň radikální vyústění dosavadního vývoje. Okresní a krajské národní výbory nebyly regionálním aparátem KSČ pouze kontrolovány, ale v mnoha případech nahrazovány a občas i přehlíženy. Krajiní je příklad vedoucího krajského tajemníka strany v Ústí nad Labem Mikuláše Landy, který se během šesti měsíců výkonu svojí funkce zasedání rady či pléna krajského národního výboru nezúčastnil ani jednou, přestože mohl a byl na ně i zván.²⁷⁶ Tzv. diktátorství mnoha funkcionářů KSČ v tomto směru můžeme vnímat jako jakousi náhražku, která se při omezování úlohy regionální správy usilovala plnit alespoň nejzákladnější požadavky výkonu moci. Ta v důsledku nedůživého fungování vlastních stranických mechanismů nebyla stabilní a systémová, nýbrž se vyznačovala výraznými osobními prvky.

4.1. Krajská stalinistická elita – rysy charizmatického panství

Vedoucí tajemníci KV KSČ nebyli do svých postů voleni; jmenovali je shora a krajské předsednictvo i krajský výbor pouze vyjadřovaly souhlas. Například výměna vedoucího tajemníka v kraji Karlovy Vary 26.-27. dubna 1949 byla čistě v režii stranického centra: sekretariát ÚV KSČ rozhodl o sesazení Františka Škrlanta a za jeho nástupce určil

²⁷⁴ KOKOŠKOVÁ, Zdenka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, Praha 2019, s. 36.

²⁷⁵ KLEČANSKÝ, Martin: *Poslušný vládce okresu: Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868-1938*, Praha 2021, s. 227-228, 232-233; LIPSCHER, Ladislav: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938*, Bratislava 1966, s. 191-194.

²⁷⁶ HRADECKÝ, Tomáš: *„Nejpokrokovější kraj v Československu“: Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949-1960*, Praha 2017, s. 69.

dosavadního ústředního instruktora Jindřicha Homolu.²⁷⁷ Krajské předsednictvo na mimořádné schůzi změnu pouze potvrdilo „jednomyslně zvednutím ruky“²⁷⁸.

System hierarchického dosazování vedoucích krajských tajemníků měl nepochybně ten důsledek, že tito svou legitimitu odvozovali spíše z autority ústředí než z podpory v dané krajské organizaci. Často vystupovali jako reprezentanti ÚV KSČ, nikoliv jako obhájci regionálních zájmů. V praktické rovině však byl poměr komplikovanější, než se může na první pohled zdát. Jednou dosazený krajský tajemník nemohl počítat se setrvalou oporou vyšších míst; komunikace byla omezená a nárazové intervence mnohokrát jeho situaci spíše komplikovali. Spoléhat musel především na vlastní síly. Kontrast mezi aktivitou centra při jmenování a relativní pasivitou při dozorování vedoucích tajemníků KV obsahuje vzpomínka Josefa Pavla, který v roce 1947 stál v čele plzeňské krajské organizace. Při jeho výběru se osobně angažoval generální tajemník KSČ Rudolf Slánský, jenž Pavlovi dvakrát telefonoval a o rozhodnutí ho informoval.²⁷⁹ Když však Pavel již funkci zastával, Slánský s ním žádný bližší kontakt neudržel: „Slánský mi žádné pokyny nedal a po celou dobu mé práce se do plzeňských záležitostí nevměšoval.“²⁸⁰ Nezáměr vrcholných funkcionářů o vedoucí tajemníky KV KSČ byl pocíťován a vnímán jako problém i v ústředním instruktorském sboru. Ještě jako instruktor pro kraje Pardubice a Gottwaldov konstatoval Mikuláš Landa v květnu 1949 následující: „Málokdy se najde v ústředí zodpovědný soudruh, který by na sebe vzal úkol vyměnit [vedoucího krajského tajemníka] včas, kde je třeba, vytýkat chyby rovně a jasně.“²⁸¹

Při absenci výraznější angažovanosti ústředních funkcionářů si vedoucí tajemníci v krajích upevňovali svoje postavení různými prostředky. Jedním z nejdůležitějších pro ně byla personální politika. Pokud jim to vymezený čas ve funkci dovozoval, obklopili se oddanými spolupracovníky, které rozmístili do klíčových pozic v krajském sekretariátu KSČ jako své zástupce nebo vedoucí oddělení. V mnoha případech se jednalo o tzv. nové lidi, jež doposavad ve stranickém aparátu stáli jen na nižších příčkách nebo vůbec nebyli jeho součástí. Například vedoucímu tajemníkovi KV KSČ v Ostravě Vítězslavu Fuchsovi

²⁷⁷ NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 158.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 163.

²⁷⁹ NA, fond 1261/0/11 – Politické byro ÚV KSČ 1954-1962, sv. 72, ar. j. 88, schůze PB ÚV KSČ 21.

listopadu 1955, bod 17 – Vyjádření Josefa Pavla, s. 19.

²⁸⁰ Tamtéž.

²⁸¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 1, ar. j. 7. Zápisy z porad instruktorů 1946-1951, s. 96.

se vyčítalo, že „na sekretariát byli vybíráni nezkušení lidé.“²⁸² Tímto způsobem se vytvářel patronsko-klientský vztah. Nově dosažení funkcionáři pochopitelně dobře věděli, komu vděčili za svůj vzestup. Faktor čirého oportunismu nicméně není radno přeceňovat – mezi klientem a jeho patronem mohla existovat už předchozí shoda názorů či osobní náklonnost. V každém případě takto řízenou personální politikou dostával vedoucí tajemník krajský sekretariát plně pod svůj vliv.

Možnosti patronáže pochopitelně měly svoje limity; počet funkcí byl omezený na maximálně několik desítek aparátnických, případně nomenklaturních míst. Pokud si vedoucí krajský tajemník chtěl získat sympatie širšího stranického aktivu, musel volit odlišné nástroje. Příslušníky regionální komunistické elity máme tendenci pojímat jako byrokraty, kteří spojení se straníky udržovali výhradně pomocí dotazníků a úředních příkazů; osobní kontakt bychom očekávali pouze při formalizovaných návštěvách a přijímání delegací. Nejedná se o v základu chybný pohled, stalinistické období však v tomto směru představuje důležitou výjimku. Mnoho vedoucích tajemníků KV KSČ na přelomu čtyřicátých a padesátých let se ve vztahu ke stranické základně uchýlovalo k metodám, jež bychom v souladu s definicí sociologa Maxe Webera mohli označit jako *charizmatické*.²⁸³ Tím samozřejmě dotyčné funkcionáře nechceme plošně přirovnat k rané křesťanským náboženským vůdcům nebo vikingským náčelníkům, se kterými operoval Weber, a postulovat jakousi esenciální identičnost. Jistá podobnost zde však existuje.

Jako vhodný příklad charizmatických ambic lze použít příklad vedoucího tajemníka KV KSČ v Ústí nad Labem Mikuláše Landy. Po svém jmenování do funkce v červnu 1950 se vypravil do místních dolů, mimo jiné v okrese Duchcov a Litvínov. Nešlo o oficiální návštěvy s náležitou pompou a předpřipraveným programem. Landa evidentně přicházel nepozván, „fáral na dole“, pak si svolal funkcionáře, a především těm výše postaveným ostře vynadal – jednoho zástupce závodního dolu nazval „flinkem, menševikem, pasákem“.²⁸⁴ Opakování stejného postupu hned při několika příležitostech dokládá, že se jednalo o vědomý záměr. Charizmatický byl hned v několika směrech: obcházel zavedené postupy i striktní hierarchie, obracel se přímo na řadovou populaci, v tomto případě horníky. Landa s nimi nejdříve pracoval na směně a potom zaútočil na jejich šéfy.

²⁸² Tamtéž, sv. 69, ar. j. 385. Ostrava – Kádrová práce, s. 135.

²⁸³ WEBER, Max: *Autorita, etika, společnost: Pohled sociologa do dějin*, Praha 1997, s. 132-162.

²⁸⁴ Tamtéž, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 115-116.

Populistický apel je zde jasně patrný, stejně jako vůdcovská stylizace samotného vedoucího tajemníka.

Charizmatickou autoritou se v daném období nezaštiťoval pouze úzký vzorek vedoucích tajemníků KV KSČ, nýbrž také další krajští funkcionáři ve stranickém aparátu, a dokonce i mimo něj. Lze hovořit až o reprezentantech určitého osobnostního typu, které můžeme označovat jako krajskou stalinistickou elitou nebo dobově jako tzv. diktátory.

4.2. „Diktátoři“ – Případová studie

Pro správné uchopení fenoménu regionální stalinistické elity, tzv. diktátorů, spíše než kvantitativní výčet všech představitelů a jejich skutků poslouží detailnější pohled na mocenskou praxi několika zvláště reprezentativních jednotlivců. Komparativní hledisko představuje pro tento účel ideální nástroj. Sledování obdobných znaků u selektované skupiny funkcionářů totiž dovoluje náležitě posoudit podobnosti i nuance v rámci typu, který tak vyjeví nejen vnějškový tvar, ale i vnitřní strukturu a souvislosti. Osobnostní typ příslušníků regionální stalinistické elity představují čtyři vysoce postavení funkcionáři – vedoucí tajemník KV KSČ v Brně Otto Šling, jeho zástupkyně Růžena Dubová, zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Pardubicích Jiří Kotreh a ředitel národního podniku Svit Ivan Holý, jejichž činnost na první pohled splňuje kritéria pro zařazení mezi krajskou stalinistickou elitu. Je však třeba nutně zvláště zdůraznit, že analýza jejich aktivit je primárně možná skrze prameny stranické provenience, které jsou tendenční nejen po stránce politické, ale rovněž po stránce personální. Neukazují bezprostřední skutečnost, nýbrž její „dobové“ vylíčení. Pokud k nim budeme přistupovat s touto výstrahou, zpřístupňují neocenitelnou dějinnou materii.

4.2.1 „Šlingovština“ Otto Šlinga (Brněnský kraj)

Vedoucí krajský tajemník Otto Šling byl prakticky jediným funkcionářem regionálního formátu, jemuž se v dosavadní historiografii věnoval alespoň symbolický prostor. Jeho jméno se opakovaně vyskytuje v monografiích zpracovávajících represi ve stalinistické KSČ, a dokonce o něm vzniklo také několik krátkých samostatných studií. Příčina tohoto zvláštního zájmu pramení ze Šlingova fascinujícího údělu, který vyznačuje působivý vzestup i dramatický pád: Za dobu pětiletého vedení brněnského kraje se Otto Šling vykázal mnoha spektakulárními úspěchy a vybudoval si mocensky významnou pozici.

Stranické ústředí ho považovalo za nejzdatnějšího z krajských tajemníků, kterého dávalo ostatním za příklad.²⁸⁵ Poté však následoval obrat. Šling byl zatčen a ve vykonstruovaném politickém procesu obviněn ze zločinů velezrady a vyzvědačství.²⁸⁶ Oficiálně se z něj stal „židovský buržoazní nacionalista“, „nepřítel uvnitř KSČ“.²⁸⁷ Jako takový byl odsouzen k nejvyššímu trestu a popraven oběšením.

Není překvapivé, že takto tragický osud zaujal také pozornost obce historiků. Avšak bez patričního vřazení do kontextu krajské stalinistické politiky získal výklad Šlinga i jeho kariéry ryze individualistický nádech. Vedoucí tajemník měl být podle historika Jiřího Pernese „ve své době i mezi ostatními krajskými tajemníky KSČ postavou dosti zvláštní a výjimečnou. Odlišoval se od nich aktivitou, originálními nápady i značnou mírou samostatnosti.“²⁸⁸ Je zřejmé, že nezávislostí a invencí se nevyznačoval pouze Otto Šling, nýbrž také další vedoucí tajemníci KV KSČ. V mnoha směrech představovaly právě aktivita a schopnost samostatného řešení problémů základní předpoklady pro úspěšný, byť riskantní výkon funkce. Brněnský tajemník Šling nebyl výjimkou z pravidla, nýbrž naopak typickým představitelem stalinistické elity v československých regionech. Jeho osobnost i manažerský styl byly vzorové, ústředím dlouho dávané za příklad a cíleně napodobované celou řadou dalších funkcionářů.

Otto Šling se narodil 24. srpna 1912 v rodině židovského továrníka Emila Schlinga, majitele průmyslových podniků na Jihlavsku a v severních Čechách.²⁸⁹ Rodinné podmínky a dobré vzdělání ho předurčovaly zakotvit v prostředí společenské elity. Šling se však tomuto údělu vzepřel. Od útlého mladí se stavěl do pozice rebela, což stvrdil ve svých dvanácti letech vstupem do Komunistického svazu mládeže.²⁹⁰ Projevil tak ideovou samostatnost i sklony k radikálnímu rozhodování, které lze považovat za jeho charakteristické vlastnosti.

²⁸⁵ KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 93.

²⁸⁶ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha 1953, s. 547.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 385, 386.

²⁸⁸ PERNES, Jiří, *Mládež vede Brno – Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945-1950)*, *Soudobé dějiny*, ročník 11, rok 2004, č. 3, s. 46.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ SCHLING, Karel: *Otto Šling – příběh jednoho komunisty*, *Paměť a dějiny*, ročník 6, rok 2012, č. 4., s. 116.

V komunistickém hnutí rychle stoupal a byl pověřován stále zodpovědnějšími úkoly. Jako politický komisař se zúčastnil španělské občanské války,²⁹¹ za druhé světové války vedl ve Velké Británii československou skupinu španělských dobrovolníků²⁹² a ve funkci tajemníka také hnutí mládeže nazvané Mladé Československo.²⁹³ Projevil zde značné přesvědčovací a řídicí schopnosti. Jeho manželka Marian Šlingová ve vzpomínkách obdivně uváděla, že „hýřil nápady a byl připravený nadchnout pro ně ostatní.“²⁹⁴ Současně však svou popudlivostí a panovačnými sklony získal mnoho nepřátel. Prudký byl odsudek dalšího španělského dobrovolníka Josefa Pavla: „Šling je amorální člověk, s kterým se nedá pracovat a byl jsem před ním varován československými interbrigadisty, kteří byli v Anglii. Všichni o něm mluvili s opovržením.“²⁹⁵ Rozporuplný způsob vedení, jímž dokázal některé uchvátit, některé antagonizovat, byl pro Šlinga typický. Naplno se projevil, když se po skončení války stal vedoucím tajemníkem brněnské krajské organizace strany.

Otto Šling si ve funkci počínal nanejvýš rázně. Při komunikaci s okresními funkcionáři se nevyhýbal ostrým výrazům ani dramatickým gestům. Nejlépe to dokládá jeho rozprava s delegací vyslanou Znojemským okresem, jež s ním chtěla probrat po sklizni roku 1949 nanejvýš palčivý problém nelegálních domácích porážek. Zapříčinil je stranou a národními výbory organizovaný výkup zemědělských plodin, který nízkostí vyplácených částek a svou masivní škálou připomínal spíše vynucenou rekvizici. Kvóty nastavené pro okres Znojmo byly tak vysoké, že se zemědělcům následně nedostávalo krmiva pro prasata. Začali je tudíž porážet, aniž by k tomu dostali potřebné povolení. Znojemští funkcionáři nevěděli, co si mají s nastalou situací počít, a proto věc konzultovali přímo s vedoucím tajemníkem KV KSČ v Brně Otto Šlingem. Při vzrušené výměně názorů měl Šling bít pěstí do stolu a vyhrožovat, že do Znojma osobně přivede jednotky Lidových

²⁹¹ Tamtéž, s. 118.

²⁹² BARTON, Paul, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'une démocratie populaire*, Paris 1954, s. 20.

²⁹³ SLABOTÍNSKÝ, Radek, Otto Šling – Pokus o politický portrét jednoho komunistického funkcionáře, *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svazek 4, rok 2005, s. 177-178.

²⁹⁴ ŠLINGOVÁ, Marian. *Truth Will Prevail*, London 1968, s. 15.

²⁹⁵ NA, fond 1261/0/11 – Politické byro ÚV KSČ 1954-1962, sv. 72, ar. j. 88, schůze PB ÚV KSČ 21.

listopadu 1955, bod 17 – Vyjádření Josefa Pavla, s. 18. Zprávu napsanou pro nejvyšší vedení strany v době, kdy se oficiálně dále trvalo na Šlingově vině, je pochopitelně nutné brát s velkou rezervou. Domnívám se však, že tento názor byl Pavlovi také osobně vlastní.

milic i Bezpečnosti a viníky nechá „pozavírat“²⁹⁶ Jeho chování je o to více signifikantní, poněvadž za panující nedostatek a obtíže byl velkou měrou sám odpovědný. Když výkup zemědělských potravin v létě 1949 probíhal, byl to právě on, kdo požadoval ve znojemském okrese výsledky přesahující původní zadání: „Těžkosti výkupu... neuznával a obviňoval soudruhy z nerozhodného postupu a nutil je k ostřejším zásahům.“²⁹⁷ Šling se prezentoval jako nelítostný funkcionář, který každou překážku řeší skrze úderné příkazy a výhružné obviňování.

Vedoucí tajemník KV KSČ v Brně současně vystupoval jako nadaný demagog, usilující získat popularitu u řadových straníků. Kupříkladu se rozhodl vypravit v čele krajské prověřovací komise do výše zmíněné znojemské organizace a podniknout zde zevrubnou prověrku vedoucích okresních funkcionářů. Nešlo o tajnou akci, byla podniknuta zcela veřejně: „Prověrky se denně zúčastnilo 700-1000 členů a prvé dny i dokonce nečlenové a kandidáti. Když jsme prováděli průzkum, vyjadřovala se celá řada funkcionářů z místních a závodních organizací, že o prověrku byl velký zájem a že to bylo lepší než divadlo.“²⁹⁸ Před takto početným plénem museli prověřovaní zodpovídat otázky jako „Byl jsi někdy v Čížově na posvícení a jestli jsi byl, v jakém stavu jsi odsud odešel?“, „Co je na tom pravdy, že u tebe byla zaměstnána jako tajemnice bývalá konfidentka gestapa?“, „Veřejnost říká, že jsi děvkař, je to pravda?“ nebo „[Je pravda,] Že Tě soudruh Vala uplatil salámem?“²⁹⁹ Záměr naklonit si místní stranický aktiv ponižováním a zesměšňováním lokálního funkcionářského sboru byl očividný. Šling kombinoval zastrašování vedoucích kádrů s projevy náklonnosti vůči řadovému členstvu strany.

K prosazování svých záměrů se Otto Šling obklopil družinou jemu osobně oddaných stoupenců. Vybíral je z řad mladých lidí, postrádajících předchozí zkušenost s prací ve stranickém sekretariátu.³⁰⁰ Brněnský tajemník se při výběru své klientely neomezoval pouze na ně. Mezi jeho blízké spolupracovníky patřili také bývalí velkostatkáři a podnikatelé, kteří byli v dobovém diskursu pejorativně prezentováni výhradně coby

²⁹⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 156.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 158.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 158-159.

³⁰⁰ Na nízký věk hned několika Šlingových nejbližších spolupracovníků upozornil ve své práci Václav Kaška. KAŠKA, Václav: *Neukáznění a Neangažování: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948-1952*, Praha a Brno 2014, s. 239.

„představitelé kapitalistického řádu a typičtí vykořisťovatelé.“³⁰¹ V Brněnském kraji jich bylo Šlingovým přičiněním postaveno do klíčových pozic hned několik. Dosvědčuje to vzestup rozvětvené velkostatkářské rodiny Kuthanů, kteří „mohli po únoru zaujmout tak význačná místa jedině přímou podporou vedoucího tajemníka KV KSC soudruha Šlinga.“³⁰² Obdobný byl také případ stavebního ředitele Františka Ryšánka, jenž nejdříve pracoval v koncernu Baťa a po jeho znárodnění samostatně podnikal. Nakonec se vypracoval až na post ředitele Závodu pro pozemní stavby v Brně, zaměstnávající přes pět tisíc osob. Příčina Ryšánkova kariérního vzestupu se vysvětlovala tím, že „má úzký styk se soudruhem Šlingem.“³⁰³ Těsnost jejich vzájemné vazby se naplno projevila, když byl Ryšánek zatčen StB za údajně „špatné hospodaření s materiálem, krádeže a řadu trestních řízení proti zaměstnancům.“³⁰⁴ Šling osobně intervenoval, aby vymohl jeho propuštění. Následně Ryšánka předvolal k sobě, omluvil se mu a prohlásil, že k zadržení došlo bez „vědomí strany“; Ryšánek byl znovu ustaven na svůj původní post, příslušníci StB po utrpené blamáži vyšetřování přerušili.³⁰⁵ Otto Šling zde postupoval jako bdělý a energický patron, na jehož chráněnce se měl vztahovat zvláštní druh protekce, který by je vyjímal z působnosti dokonce i tak mocné instituce, jakou bezpochyby byla Státní bezpečnost.

Velmi autoritativní byl rovněž Šlingův přístup k dobovým ideologickým termínům a označením. Opakovaně se k nim uchýloval, aby tak obhájil svoje postupy. Příznačný je způsob, jakým legitimizoval své nevybíravé zásahy proti kritikům z řad funkcionářů – jednoduše z nich udělal „nepřátele strany“. Dokonce i ze dvou členů předsednictva krajského výboru KSC v Brně, Bohumila Ubra a Marie Syrovátkové, kterým nechal odposlouchávat telefon a vystavoval je nejrůznější šikaně.³⁰⁶ Už je nepovažoval za řádné straníky, nýbrž za zrádce, vůči nimž jsou legitimní sebevíce brutální praktiky. Šling se nerozpakoval denuncovat ani početnější kolektiv. Když se delegáti podniku Zbrojovka odvážili kritizovat vedení na rozšířeném zasedání KV, „Šling rozčileně, výslovně prohlásil, že jest to organizováno a že za tím stojí nepřítel.“³⁰⁷ Na vznesené kritice

³⁰¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 231.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ Tamtéž, s. 222.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 225.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 226-227.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 285.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 283.

nemohlo být nic pravdivého ani podnětného. Musela být „nepřátelská“ a bylo „třeba proti ní bojovat.“³⁰⁸ Šling zjevně uvažoval a jednal v dichotomických opozicích dobra a zla, na kterých stál stalinistický diskurs.

Takřka provokativně se brněnský tajemník dovolával ideologických výkladů, když potřeboval odůvodnit nábor bývalých statkářů a podnikatelů: „Kde stojí psáno, že nemůžeme přijímat nejlepší lidi z druhého tábora... Je nutná obezřetnost a kdyby dělali podvratnou práci, tak s nimi zatočíme. Ale vyvíjí se od nich dobrá práce pro lidový režim.“³⁰⁹ Podobně „svéhlavý“ byl jeho postup při organizování náboru pracovních sil do těžkého průmyslu, který probíhal v Brněnském kraji na jaře a létě roku 1950. Otto Šling na vlastní popud uložil „okresním výborům a všem základním organizacím strany, aby bylo do třech týdnů získáno 1,000 pracovních sil do těžkého strojírenství v Brně.“³¹⁰ Charakteristické je, „že soudruh Šling se o akci s nikým neporadil.“³¹¹ Brněnský tajemník se nechal vést instinktivním pojetím toho, jak by mělo být dosahováno socialismu. Svou činnost ideologicky ospravedlňoval s naprostou sebejistotou a rozhodně mu nechyběla interpretační odvaha ani schopnost vzít na sebe osobní riziko.

Šlingovo mimořádné postavení v Brněnském kraji by nebylo myslitelné bez mocenské opory v ústředí. Dlouhodobě ho podporovala zástupkyně generálního tajemníka ÚV KSČ Marie Švermová, s jejímž přispěním se ostatně v roce 1945 dostal do čela krajské organizace.³¹² Jejich přátelský vztah nabyl až notorické proslulosti; později byl již zatčený Šling dokonce na stranických schůzích účastníky přirovnáván k ruskému léčiteli a mystikovi Rasputinovi, protože ovdovělou Švermovou údajně svedl a získal nad ní úplnou kontrolu.³¹³ Nemá smysl spekulovat, zda vzájemný poměr skutečně přerostl do intimní roviny. Šlinga především s ústředím nespojovala jediná osobní konexe, přístup měl hned k několika nejvýše postaveným mocenským figurám, včetně prezidenta Klementa Gottwalda a předsedy vlády Antonína Zápotockého. Není proto překvapivé, že se v ústředním tisku pravidelně psalo o jeho pracovních úspěších a až do podzimu 1950 byl ve straně prezentován jako vzor, který se ostatní regionální funkcionáři měli snažit

³⁰⁸ Tamtéž, s. 285.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 58.

³¹⁰ Tamtéž, s. 174.

³¹¹ Tamtéž, s. 175.

³¹² KAŠKA. *Neukáznění a Neangažování*, op. cit., s. 160-161.

³¹³ BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. ÚSTR, Praha 2019, s. 153-154.

napodobit.³¹⁴ Šlingův příklad ukazuje, nakolik byly v období stalinismu hierarchie individualizované a jak důležitou úlohu sehrávaly osobní kontakty.

4.2.2 ... a jeho zástupkyně Růženy Dubové (Brněnský kraj)

Růžena Dubová byla hned po Šlingovi druhou nejdůležitější postavou v brněnské krajské organizaci. Držela zde post zástupkyně vedoucího tajemníka a vedoucí organizačního oddělení. Se Šlingem ji pojil úzký osobní vztah, stejně jako se zástupkyní ústředního tajemníka Marii Švermovou, která ji roku 1950 zprostředkovala práci v generálním stranickém sekretariátu. Při výkonu funkcí jednala s podobnou rázností jako brněnský vedoucí tajemník, za jehož přední stoupenkyni se po dlouhá léta považovala.

Dubová se narodila 11. června 1923 dělnickým rodičům, předválečným členům KSČ. Během druhé světové války byla aktivní odbojářkou, působící v komunistických organizacích Předvoj a Prokop Holý.³¹⁵ Se Šlingem se osobně seznámila na schůzi klubu komunistů ústředního národního výboru v Brně v květnu 1945 a vedoucí tajemník ji hned nabídl práci ve stranickém aparátu.³¹⁶ Její mocenský vzestup byl chvatný – na VIII. sjezdu KSČ v březnu následujícího roku se již dočkala (v necelých třidvaceti letech) zvolení řádnou členkou ústředního výboru.³¹⁷ Její překotná politická kariéra budila jistý údiv, neboť Dubová předtím neprošla žádnými „funkcemi v základní organizaci.“³¹⁸ Při práci postupovala se značnou nezávislostí. Směrnice od Šlinga byly velmi povšechné – měla pracovat samostatně, co možná nejvíce a pilně plnit přidělené úkoly.³¹⁹ Než roku 1950 odešla do ústředí, byla Dubová v Brně Šlingovou nejdůležitější mocenskou oporou. Jako vedoucí krajského organizačního oddělení často přijímala nebo navštěvovala okresní funkcionáře, důležitým setkáním s nimi byl občas přítomen i samotný Šling.

Při jednání se zástupci okresů si Dubová počínala velmi energicky, téměř autoritativně. S tvrdostí trestala každý prohřešek. Například nechala stranickou důtkou potrestat šest

³¹⁴ NA, f. ÚV KSČ – Komise I., sv. 17, a. j. 308, Odpovědi soudružky Marie Švermové na otázky komise z 21. 2. 1963, s. 14.

³¹⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 375.

³¹⁶ ABS, signatura MNB-79, Dubová Růžena, část č. 1, s. 11.

³¹⁷ *Sněm budovatelů: Protokol VIII. řádného sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.-31. března 1946*, Praha, sekretariát Ústředního výboru KSČ 1946, s. 196.

³¹⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 375.

³¹⁹ ABS, signatura MNB-79, Dubová Růžena, část č. 1, s. 11.

tajemníků OV KSČ, kteří dorazili na jednu schůzi s hodinovým zpožděním.³²⁰ Ještě tvrději zúčtovala s tajemníkem okresu Brno-Komárov Sedláčkem. Tento funkcionář žádal vyplacení vánočního prostředku a hrozil, „že nedostane-li do šesti hodin večer vánoční příplatky vyplacené, odevzdá klíče od sekretariátu a vrátí se do fabriky.“ Jakmile se o jeho ultimátu dozvěděla Růžena Dubová, dala ho přešetřit disciplinární komisí „se žádostí přísného potrestání. Když disciplinární komise vypracovala návrh na důtku pro soudruha Sedláčka, předsednictvo krajského výboru rozhodlo o jeho vyloučení.“³²¹

Stejnou rezolutnost očekávala Dubová i od svých spolupracovníků. Během revize prověrky brněnských poštovních zaměstnanců v letě roku 1949 vydala instrukce „v tom smyslu, že krajské prověřovací komise mohou vyloučit členy ze strany, že jim mají být odebírány legitimace.“³²² Pokyn způsobil množství administrativní svévole. „Komise rozhodovaly naprosto autoritativně, v mnoha případech ani nedovolily, aby se členové výboru základní organizace k prověrkám vyjádřili, okresy nebyly vždy o prověrkách vyrozuměny... Organizace o tom nejednaly, byly postaveny před hotovou věc.“³²³ Došlo k hrubému porušení organizačního řádu strany,³²⁴ který pravomoc vylučovat ze strany uděloval základním organizacím, v krajním případě krajskému nebo ústřednímu výboru.³²⁵ Dubová kvůli tomu čelila kritice zdola, nebrala na ni však zřetel. Opakovaně prohlásila, „že komise jsou oprávněny odebírat legitimace, poněvadž pracují z pověření vyššího stranického orgánu.“³²⁶ V důsledku jejího rozhodnutí bylo při revizi prověrky na brněnských poštách vyloučeno z KSČ přibližně 800 členů.³²⁷

Po pěti letech práce v brněnském krajském aparátu přešla Dubová do ústředního organizačního oddělení, na post zástupkyně vedoucí. Při tomto transferu sehrála rozhodující úlohu vedoucí oddělení, Marie Švermová. S Dubovou se často potkávala, společně navštěvovaly rekreační vilu v okrese Bystřice.³²⁸ Švermová si mladou funkcionářku oblíbila natolik, že ji povolala do Prahy. Úzká vazba na Šlinga a Švermovou

³²⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 199, 375.

³²¹ Tamtéž.

³²² Tamtéž, s. 216.

³²³ Tamtéž, s. 217.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*, Praha 1949, s. 519.

³²⁶ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 216.

³²⁷ Tamtéž, s. 375.

³²⁸ Tamtéž, s. 199 a 376.

byla vedle jejích vlastních schopností hlavní příčinou Dubové rapidně vzestupné profesní dráhy, současně se však později stala příčinou jejího pádu.³²⁹

4.2.3 „Kotrchovština“ Jiřího Kotrcha (Pardubický kraj)

Zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Pardubicích Jiří Kotrch představuje dalšího reprezentanta krajské stalinistické elity. Během necelých tří let v pardubickém sekretariátu strany zde získal nezastupitelnou pozici; výrazně se angažoval i na okresní úrovni. Jako v předchozích případech, zakládal se také u něj mocenský vzestup na kombinaci individuálního nasazení, autoritativní praxe a klientských vazeb. Jeho dominance byla natolik výrazná, že Kotrch dlouhodobě zastiňoval i svého formálního nadřízeného, vedoucího tajemníka KV KSČ Františka Jičínského.

Jiří Kotrch se narodil 2. března roku 1920 v rodině českého úředního zřízence, který pracoval na československém vyslanectví ve Vídni. Ve stručné biografii vypracované u příležitosti jeho prověrky v srpnu 1950 se uvádí, že v rakouské metropoli vychodil čtyři třídy na české obecné menšinové škole a jednu třídu na reálném gymnáziu. V dalším studiu pokračoval v Čechách – maturoval na mělnickém gymnáziu, v roce 1939 krátce navštěvoval Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze. Do politiky se aktivně zapojil během volební kampaně roku 1935, kdy kolportoval časopis levicově orientované studentské organizace. Svou politickou inklinaci stvrdil v únoru 1938 vstupem do KSČ, pro kterou ilegálně pracoval na gymnáziu a následně i na Filozofické fakultě. V roce 1940 pak byl zatčen a odsouzen ke čtyřem letům vězení. Po válce se stal zaměstnancem stranického aparátu na pozici okresního tajemníka v Mělníku. V roce 1947 strávil půl roku studiem na Ústřední politické škole, která ho měla připravit pro funkce v krajském sekretariátu strany. Je důležité poznamenat, že už v tomto období spatřovaly stranické orgány v Kotrchovi sklony k tvrdohlavosti a individualismu. Z Mělníka si odnesl stranickou důtku a po absolvování školení proti němu bylo vedeno řízení, protože odmítl uposlechnout usnesení ústředního sekretariátu KSČ, aby nastoupil na pozici zástupce krajského vedoucího tajemníka v Táboře. Nakonec skončil v Pardubickém kraji, kde si

³²⁹ Dubová „byla zatčena 17. 11. 1950 v souvislosti s případem O. Šlinga. Vězeňské prostředí, způsoby vyšetřování a pocit bezmoci proti nesmyslným obviněním jí způsobily těžké duševní stavy. 19. ledna 1953 komunistické vedení rozhodlo propustit Dubovou z vazby, v červenci 1953 bylo zastaveno trestní řízení.“ KAPLAN, Karel, *StB o sobě: Výpověď vyšetřovaného Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 203.

rychle zjednal rozhodující postavení.³³⁰ Postupně zastával funkce vedoucího kulturně propagačního oddělení, oddělení organizačního a zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ, kterou vykonával až do svého sesazení na sklonku roku 1950.

Pro stranický aktiv celého Pardubického kraje byl Jiří Kotrch skutečným zjevením. Výmluvná je vzpomínka na jeho stáž na okresním stranickém sekretariátě ve Vysokém Mýtě, zaznamenaná tehdejším tajemníkem okresu a budoucím historikem Karlem Kaplanem: „Muž energický a působivý, vpadl [Kotrch] do našeho jednotvárného života jako uragán. S otevřenými ústy jsme poslouchali, jak nám uděluje příkazy. Vzbuzoval hrůzu. Hned na začátku napadl našeho starého pokladníka, se kterým jednal jako s neschopným důchodcem, až dokud si nevymohl jeho demisi.“³³¹ Hlavní zápas ve Vysokém mýtě nicméně svedl s vedoucím okresním tajemníkem, předválečným členem strany Františkem Bartheldym. Kotrch se nakonec prosadil – vymohl Bartheldyho odvolání a přeložení na jiné místo.³³² Evidentně neměl vysoké mínění o starších funkcionářích KSČ a cílevědomě je nahrazoval mladšími straníky. Tendence postupně nabyta takového rozsahu, že se v Pardubicích mezi předválečnými komunisty hovořilo o tom, že jsou „odrovnávání“. Nejvyhrocenější konflikt stavěl Jiřího Kotrcha proti poslankyni a člence předsednictva KV KSČ Pavle Šimonkové, „která byla ze starých soudruhů nejprůbojnější“ a vůči níž se Kotrch měl uchýlovat k nejrůznějším intrikám.³³³

Zástupce vedoucího tajemníka v těchto šarvátkách neúčinkoval osamoceně, nýbrž s účinnou podporou dalších, obdobně smýšlejících funkcionářů. Vytvořila se okolo něho celá skupina, která sama sebe údajně označovala jako „kolektiv“.³³⁴ Jednotlivé členy spojoval mladý věk a nadšení pro stranickou práci, některé z nich potom i předchozí známost nebo společný region původu. Především je sblížovala ta skutečnost, že při svých snahách naráželi na „odpor některých starších pracovníků na sekretariátě.“³³⁵ K nim si měli vytvořit až patologicky nenávistný poměr. Sebekriticky na to poukázala bývalá členka „kolektivu“, vedoucí kádrového oddělení KV KSČ v Pardubicích Jiřina Doubnerová: „Nepovažuji za hodné komunisty způsob, jakým jsme se já a ostatní /Kotrch,

³³⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 92-93.

³³¹ KAPLAN, Karel, *Dans les archives du Comité Central*, Paris 1978, s. 34.

³³² Tamtéž, s. 34-35.

³³³ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 116-117.

³³⁴ Tamtéž, s. 116.

³³⁵ Tamtéž, s. 121-122.

Beranová, Krčma, i soudružka Šplíchalová/ mezi sebou o jednotlivcích vyjadřovali, zejména o jejich osobním životě.“³³⁶ Kotrchovo vedení skupiny bylo sice pouze neformální, o jeho výsadní pozici však nemohlo být pochyb. Stejné postavení měl také v krajském vedení. Částečná příčina spočívala v tom, že vedoucí tajemník KV KSČ František Jičínský sám sebe nepovažoval za dostatečně schopného. Při jednom zasedání krajského předsednictva se ohodnotil následovně: „Nejsem člověk průbojný, jeví se pasivním, nevím, zda mám nadále zůstat ve funkci.“³³⁷ Často proto dával na úsudek sebevědomého Kotrcha, což při vyhrocené diskusi v předsednictvu zkritizovala Pavla Šimonková: „Nemám důvěru, že se stane vedoucí silou soudruh Jičínský, poněvadž je příliš lidský člověk. Nechá se ovlivnit soudruhem Kotrchem a tvrdím to i dnes, poněvadž se v tomto směru nic nezměnilo.“³³⁸ Oproti Jičínskému měl Jiří Kotrch pro nekompromisní řízení kraje všechny předpoklady. Dosvědčuje to popis jeho charakteru ve stranické prověrce: „Je pohotový a velmi průbojný. Je pln nadšení a elánu. Dovede prosazovat svoje náměty... Je radikálně založen a méně uvážlivý. Má sklon k poručnictví... méně trpělivosti se stálým přesvědčováním.“³³⁹ Vzhledem k vyhroceným poměrům panujícím v krajských organizacích je takřka přirozené, že si velmi rychle získal dominantní postavení.

Kotrchovi pomáhaly rovněž personální konexe v ústředí. Obzvláště dobrý byl jeho vztah s instruktorkou Pardubického kraje Marií Šplíchalovou. Právě ona přemluvila Kotrcha, který zpočátku nově přidělený post odmítal, aby do Pardubic nastoupil. Již pevně usazený zástupce vedoucího tajemníka to považoval za počátek jejich přátelství: „Když jsem odešel ze školy ÚV, odpíral jsem jít na kraj. Soudružka Šplíchalová mne přesvědčovala o správnosti. Přesvědčila mne a od té doby mám k ní důvěru.“³⁴⁰ Při jejich návštěvách kraje spolu měli trávit spoustu času, na což později opět pregnantně upozornila poslankyně Šimonková: „Soudružka Šplíchalová našla dost času sedět od rána do večera v kanceláři soudruha Kotrcha“.³⁴¹ Skrze Šplíchalovou potom získal Jiří Kotrch i jeho „kolektiv“ podporu zástupkyně generálního tajemníka Marie Švermové. Její vliv měli

³³⁶ Tamtéž, s. 116.

³³⁷ Tamtéž, s. 53.

³³⁸ Tamtéž, s. 170.

³³⁹ Tamtéž, s. 93.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 44.

³⁴¹ Tamtéž, s. 234.

zužitkovat, když usilovali o sesazení Oldřicha Vyhnálka, který byl před Jičínským vedoucím tajemníkem KV KSČ. Doznala se k tomu někdejší členka Kotrchovy skupiny Doubnerová: „Jakým způsobem se například dělala výměna soudruha Vyhnálka... To nemůže nikdo popřít, že mezi námi se o tom mluvilo se soudružkou Šplíchalovou, aniž by předsednictvo KV mělo tušení, že k výměně dojde... Potom došlo k poradě u soudružky Švermové, kde nebylo celé předsednictvo, ale jen někteří jeho členové, což nepovažuji za správné.“³⁴² Vyhnálek byl v důsledku tohoto setkání nejdříve poslán do kádrové školy a potom na post generálního tajemníka gymnastického spolku.³⁴³ Konečně Kotrch si v případě potřeby dokázal zajistit podporu nikoliv pouze shora, ale také zdola, od okresních stranických tajemníků. V krajském předsednictvu na to poukázala neodbytná Pavla Šimonková: „Kdo upozornil okresní sekretáře, že soudruh Kotrch je ohrožen. Tito i bez jakéhokoliv podkladu vystupovali a říkali ‚soudruh Kotrch to byl, který nám pomohl‘ atd. Jestliže si budeme takto vytvářet posice, nedojde se ke správné kritice.“³⁴⁴

Jiří Kotrch si své hegemonné postavení v kraji nevytvořil samoúčelně. Jeho hlavní motivace byla, jak sám prohlásil, od samého počátku služba straně: „Přišel jsem sem opravdu s tím, abych zde straně pomohl, a přesvědčen o tom, že to také půjde.“ Pardubická organizace se podle něho nacházela v neutěšeném stavu a „po krátké době zde nabyt toho dojmu, že příčina, proč strana zde jde tak těžko kupředu, vězí ve slabě vybaveném aparátu stranickém, jak v kraji, tak i na okresech.“³⁴⁵ Nápravu se rozhodl provést v typicky stalinistickém stylu, který trefně popsal člen krajského předsednictva Zdeněk Malík: „Soudruh Kotrch má někdy výborné nápady. A třeba odpoledne přijde a řekne, tak, tady to máme a musíme to udělat. A teď se na to upne a všemi prostředky to chce prosadit. A dělat třeba do rána, jen když to bude.“³⁴⁶ Lidé měli pro Kotrcha pouze funkci prostředku k dosažení vytyčeného záměru. Poznamenal to další člen předsednictva Václav Ouzský, podle něhož byl Kotrch „k lidem studený a cílevědomě jde za svým cílem.“³⁴⁷ Oba sklony, k iniciativnosti a frenetické aktivitě stejně jako k despotickému jednání, nepochybně vyplývaly ze samé Kotrchovy osobnosti. Současně dokonale

³⁴² Tamtéž, s. 219.

³⁴³ KAPLAN, *Dans les archives du Comité Central*, op. cit., s. 41.

³⁴⁴ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 211.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 94

³⁴⁶ Tamtéž, s. 102.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 177.

odpovídaly stalinistické koncepci, pro niž bezohledné a vypjaté dosahování výsledků za každou cenu představovalo jeden ze základních principů.

4.2.4 „Baťovština“ Ivana Holého (kraj Gottwaldov)

Významovou převahu osobního vlivu a klientských vazeb nad formálním stranickým zařazením dokládá příklad Ivana Holého (narozený 1913), ředitele Československých závodů kožedělných a gumárenských v Gottwaldově a později náměstka ministra průmyslu. Jednalo se o představitele tzv. hospodářských odborníků, o které se v Brněnském kraji tolik opíral Otto Šling. V případě Holého byl však poměr obrácený – byl to on, kdo úkoloval vedoucího tajemníka KV KSČ Gottwaldov Miroslava Pastyříka, a to přesto, že v krajském aparátu strany nedržel žádný oficiální post. Za svého patrona považoval přímo předsedu KSČ a prezidenta republiky Klementa Gottwalda.

Holý, vzděláním vystudovaný právník, zahájil svůj profesní vzestup během německé okupace. V roce 1939 nastoupil do nakladatelství Tisk, které představovalo jednu ze složek rozvětveného koncernu továrníka Tomáše Bati mladšího. Následně přestoupil do společnosti Kotva a stal se referentem exportního oddělení.³⁴⁸ Chvatným tempem stoupal v hierarchii koncernu, což je nepochybně možné přičíst jeho manažerským schopnostem a bezskrupulóznímu jednání. Holý současně spolupracoval s Gestapem³⁴⁹ i komunistickým odbojem. Jeho strategie dvojí hry byla úspěšná – s podporou KSČ se v květnu 1945 stal národním správcem a posléze generálním ředitelem podniku Baťa ve Zlíně.³⁵⁰ Dvakrát ho zvolili poslancem za zlínský volební kraj. Nakonec dosáhl i na pozice ve vládě a roku 1949 byl jmenován náměstkem ministra průmyslu.³⁵¹ Než ho 30. června 1951 zatkli příslušníci StB, jevila se jeho kariéra jako exemplární.

Při řízení rozsáhlého koncernu se Ivan Holý opíral o předsedu závodní rady a krajské odborové rady Josefa Kijonku (narozeného 1906). Jistě mu přišla vhod jeho pověst „starého soudruha“,³⁵² která vyvažovala Holého středostavovský původ a krátké členství

³⁴⁸ VAŇHARA, Josef, *Příběh jednoho muže a jednoho města*, Zlín 1998, s. 334.

³⁴⁹ DVOŘÁKOVÁ, Jiřina, Bedřich Pokorný – Vzestup a pád, *Sborník archivu ministerstva vnitra*, rok 2004, číslo 2, s. 246.

³⁵⁰ KAŠKA, Václav, *V nové republice, Dějiny města Zlína*, rukopis (k vydání v roce 2022), nestránkováno.

³⁵¹ KAŠKA, Václav, *Rodí se Gottwaldov, Dějiny města Zlína*, rukopis (k vydání v roce 2022), nestránkováno.

³⁵² NA, fond 1261/2/5, sv. 79, ar. j. 432. Gottwaldov – Kádrová práce, s. 37.

v KSČ, které se datovalo teprve od roku 1945. Mezi oběma muži se postupně vytvořil přátelský poměr. Společně si v podniku měli nárokovat rozhodující postavení a potlačovat sebemenší kritiku.³⁵³

Svoje nejbližší podřízené Holý vybíral na individuálním základě a často do důležitých pozic dosazoval odborníky s minulostí v Baťově koncernu, v pozdějších obviněních považované za „staré služebníky Bati“³⁵⁴ Ti mu následně byli osobně zavázáni a všemožně ho podporovali. Neutralizovat či přímo získat dokázal i vyšší stranické funkcionáře v kraji, což dokládá výše zmíněný Kijonka nebo i vedoucí tajemník KV KSČ v Gottwaldově Pastyřík, o kterém se hovořilo, „že podléhal názorům soudruha Holého.“³⁵⁵ Zpětně Holý vzpomínal, že Pastyříkovi plně důvěřoval a dostávalo se mu od něho povzbudivých slov.³⁵⁶ Rozvitá síť personálních kontaktů Holému zajišťovala rozhodující postavení v podniku i kraji a poskytovala široký prostor k autonomnímu jednání.

Jeho výsadní doménou byly rozmáchlé, občas přímo megalomanské projekty. Při závodních oslavách v říjnu 1948 Ivan Holý například oznámil, že odměnou „za svůj skvělý výkon ve dvouletce dostanou spolupracovníci národního podniku Baťa ve Zlíně první televizní vysílač v Evropě.“³⁵⁷ O alokaci finančních prostředků rozhodoval energicky, ve snaze dosáhnout co nejrychlejších výsledků. Na zasedání krajského výboru strany v Gottwaldově v prosinci 1950 se mu kladlo za vinu ukvapené zahájení stavby pneumatikárny a koželužny v Otrokovcích nebo podniku Buchlovan v Uherském Hradišti, „protože na místě, kde je podnik umístěn, není vody“.³⁵⁸ Příznačná je výtka, že Holý rozhodoval o „provádění [investic] bez schválení, které bylo opatřováno dodatečně, když už objekty byly daleko rozestavěny“.³⁵⁹ Holý se vzneseným nařčením vehementně bránil a i později příčinu spatřoval v neuspořádané politicko-hospodářské situaci; zmiňoval „rozhodující stanovisko Klementa Gottwalda, stanovisko vedení strany, se kterým jsme každou důležitější akci podrobně projednávali.“³⁶⁰ Není důvodu k tomu

³⁵³ Tamtéž, s. 41.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 37.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 39.

³⁵⁶ HYBLEROVÁ, Ludmila, Vstupte doktore Ivane Holý I, *Naše pravda*, 17. 5. 1968, s. 4.

³⁵⁷ Zlín bude mít první televizní vysílač v Evropě, *Rudé právo*, 9. 10. 1948, s. 1.

³⁵⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 79, ar. j. 432. Gottwaldov – Kádrová práce, s. 38.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 41.

³⁶⁰ HYBLEROVÁ, Vstupte doktore Ivane Holý I, op. cit., s. 4.

tvrzení Ivana Holého rozporovat, je však nasnadě, že v nepřehledných podmínkách si dlouho podržel privilegovanou pozici a byl to on, kdo obecným směrnicím stranického ústředí dával konkrétní podobu.

Zvláštní pozornost zasluhuje zmínka o Gottwaldovi. Ještě o mnoho let později se Holý dovolával, že prezident se „znárodněné baťovky“ zvláště zastával a měl ji v oblibě.³⁶¹ Z promluvy je patrný důvěrný tón, prezentování Gottwalda jako ochránce podniku a nepřímo i samotného Ivana Holého. Nemůžeme s jistotou doložit, že jejich vzájemný poměr byl vztahem patrona a klienta, dokládají ho však nepřímé náznaky.³⁶² Výmluvný je v tomto ohledu především Gottwaldův souhlas, daný u příležitosti jeho dvaapadesátých narozenin 23. listopadu 1948, aby se nová městská aglomerace, která měla vzniknout sloučením obcí Jaroslavice, Vítkovice, Otrokovice, Tečovice a Zlín, jmenovala Gottwaldov.³⁶³ Ivan Holý měl tuto změnu zvláště prosazovat a to i proti rozpakům některých pracovníků sekretariátu ÚV, kterým se jako vhodnější kandidát jevílo některé město v oblasti těžkého průmyslu.³⁶⁴ Gottwald tak svým symbolickým gestem zásadně zhodnotil Holého prestiž.

Holý neztratil nic ze svého sebevědomí, ani když byl na zasedání KV KSČ v Gottwaldově 28. prosince 1950 během diskuse vystaven tvrdým útokům, vedeným v první řadě vedoucím krajské odborové rady Karlem Kodovským.³⁶⁵ Svoji investiční politiku Holý obhajoval jako účelnou a schválenou vyššími místy, výběr kritizovaných odborníků zdůvodňoval jejich odbornou kompetencí. Příznačný je způsob, jakým se bránil proti kritice jeho chování ve funkci: „Své autoritativní vystupování a rozhodování omlouval soudruh Holý tím, že to bylo vždy nutné v zájmu splnění úkolů a že to vyvěrá z jeho dynamické povahy.“³⁶⁶ Příslušnost k regionální stalinistické elitě nemohl deklarovat jasněji.

Holého po dlouhou dobu vyšetřovala stranická disciplinární komise ÚV KSČ obsazená kromě Kodovského a předsedy KV KSČ v Gottwaldově Jaroslava Lédla rovněž vysoce

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² Podrobně je rozpracoval historik Paul Barton. BARTON, Paul, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, Paris 1954, s. 189-190.

³⁶³ Jak bude vypadat město Gottwaldov, *Rudé právo*, 24. 11. 1948, s. 1.

³⁶⁴ HYBLEROVÁ, Vstupte doktore Ivane Holý I, op. cit., s. 4.

³⁶⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 79, ar. j. 432. Gottwaldov – Kádrová práce, s. 38-39.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 37.

postavenými funkcionáři strany. V jejím čele stál ústřední tajemník pro průmysl Josef Frank, dalšími členy byli vedoucí ústředního kádrového oddělení Bruno Köhler a vedoucí pracovnice KSK Jarmila Taussigová.³⁶⁷ Složení komise znovu dokládá, jak výjimečnou držel Holý pozici, přestože nikdy nepracoval ve stranickém aparátu a byl „pouze“ náměstkem na hospodářském ministerstvu. Definitivně ho zlomilo až zatčení, provedené 30. června 1951 čtyřmi příslušníky StB v civilu zrovna když chtěl nastoupit do tramvaje, a následné mučení ve vazbě. Vystoupil jako svědek ve Slánského procesu a sám byl odsouzen v srpnu 1954 k osmnácti letům vězení.³⁶⁸ Na svobodu ho propustili 29. září 1956.³⁶⁹ V roce 1963 dosáhl Holý občanské rehabilitace a do roku 1968 se z dělnických profesí dostal na post referenta pro výstavbu bytů na ředitelství státních lesů.³⁷⁰ Ctižádost ho neopustila; v podmínkách Pražského jara očekával „zaměstnání podle svých schopností“ a trpce si stěžoval na dlouholeté ústrky.³⁷¹

4.2.5 Jejich společné krédo – Dosahování socialistických cílů šlechtí zvolené prostředky

Mocenské praktiky Šlinga, Dubové, Kotrcha i Holého vykazují množství identických znaků. Intuitivně se nabízí zastřešit je zavedeným rčením „účel světí prostředky“ a příčinu spatřovat v individuálních sklonech jednotlivých tzv. diktátorů, v jejich psychickém ustrojení. Podobná interpretace jistě není věcně nesprávná – dotyční byli silné, neřkuli autoritářské osobnosti, které se rozhodně neomezovaly na pouhé plnění příkazů shora či přizpůsobení se existujícím podmínkám, naopak často vystupovali velmi iniciativně. Současně nelze pominout, nakolik bylo jejich jednání výrazem dobového, stalinistického myšlení – s jeho černobílým rozdělením světa na „přátelé“ a „nepřátelé“ a jednoznačným upřednostněním budoucnosti před minulostí a přítomností. Pozvolný tok času mohl být

³⁶⁷ HYBLEROVÁ, Vstupte doktore Ivane Holý I, op. cit., s. 4; KODOVSKÝ, Karel, Vyjádření Karla Kodovského k rozhovoru s dr. Ivanem Holým, *Naše pravda*, 31.5. 1968, s. 4.

³⁶⁸ HYBLEROVÁ, Vstupte doktore Ivane Holý I, op. cit., s. 4; HYBLEROVÁ, Ludmila, Vstupte doktore Ivane Holý II, *Naše pravda*, 24. 5. 1968, s. 4.

³⁶⁹ ABS, signatura A 2/1 i.j. 1027, Ivan Holý – přerušení výkonů trestu s. 5.

³⁷⁰ KAŠKA, Rodí se Gottwaldov, op. cit.

³⁷¹ HYBLEROVÁ, Ludmila, Vstupte doktore Ivane Holý III, *Naše pravda*, 31. 5. 1968, s. 4.

zhuštěn do podoby intenzivních „skoků“ a „explozí“.³⁷² Když Jiří Kotrch v Pardubickém kraji překotně odstavoval okresní tajemníky nebo Růžena Dubová prosazovala masivní čistku na brněnských poštách, nedávali pouze průchod osobním vrtochům a svévoli, rovněž je motivovala vize budoucí očištěné strany, k níž se mělo dojít bezodkladně a za každou cenu. To samé platilo i pro jejich snahy o co nejrychlejší hospodářskou přeměnu města a venkova. Ivan Holý se svými „svévolnými“ investicemi do průmyslových podniků anebo Otto Šling bouchající pěstmi do stolu kvůli zemědělským dodávkám vypovídá o samotných protagonistech právě tolik, co o základních principech stalinismu. Regionální stalinistická elita byla produktem doby, kterou sama utvářela. Jedno bez druhého by nedávalo smysl.

4.3. Sociální profil regionálních funkcionářů v období stalinismu – Elita z marginalizovaných skupin

Komunistickou stranu Československa během čtyřicetiletého mocenského monopolu z velké části reprezentovala jedna konkrétní skupina obyvatelstva – byli to muži středního věku, původem z manuálně pracujících vrstev, české nebo slovenské národnosti. Historicky specifická byla vysokou mírou zastoupení osob z dělnických a částečně i rolnických profesí, byť tato tendence postupně ztrácela na významu. Od šedesátých let se ve společnosti jako určující prosadily atributy pracovně profesionální, kvalifikace a dosažené vzdělání,³⁷³ což se odrazilo i přímo ve složení stranického sboru.³⁷⁴ V rámci tohoto pozvolného vývoje představuje období stalinismu zásadní odchýlení – nejenže se osoby dělnického povolání prosazovaly v rostoucím počtu, ale do významných pozic se dostávaly i další jednotlivci dosud marginalizovaní na základě svého věku, pohlaví nebo etnicity.

Mnoho krajských funkcionářů z přelomu čtyřicátých a padesátých let bylo mladých nebo dokonce velmi mladých. Na pozice vedoucích oddělení, zástupců či dokonce vedoucích

³⁷² KOLÁR, Pavel, *Soudruzi a jejich svět: Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha, NLN a ÚSTR 2019, s. 30.

³⁷³ BROKL, Lubomír: *Moc a sociální rozvrstvení*, MACHONIN, Pavel a kol., *Československá společnost: Sociologická analýza a stratifikace*. Bratislava, Epocha 1969, s. 264.

³⁷⁴ CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945- 1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016, s. 169-170.

tajemníků se dostali jako třicátníci, ba dokonce ještě jako dvacátníci. Vypovídající je výše nastíněná kariéra Jiřího Kotrcha, který před dosažením třiceti let ovládal celou Pardubickou stranickou organizaci. Obdobný příklad můžeme dohledat i pro slovenské kraje – Ondrej Gombala byl vedoucím tajemníkem KV KSS v Bánské Bystrici jako devětadvacetiletý.³⁷⁵ Jakkoliv nízký věk krajských funkcionářů nepředstavoval univerzální pravidlo, rozhodně se jednalo o rozšířený trend.

Mladí vedoucí tajemníci pracovali rovněž na okresní úrovni. Kupříkladu budoucí normalizační ministr vnitra Jaromír Obzina vedl okresní organizaci KSČ v Chrudimi, když mu bylo pouhých devatenáct let.³⁷⁶ V jeho případě se jednalo o relativní extrém, nicméně v létě 1951 více než 40 procent vedoucích tajemníků OV KSČ a OV KSS spadalo do věkové kategorie 25 až 30 let; ve věku 30 až 35 let jich bylo 25,7 procenta, ve věku 35 až 40 potom pouze 23 procent.³⁷⁷

Období stalinismu bylo rovněž specifické z hlediska vztahů mezi pohlavími. Ženy pracovaly ve vysokých stranických funkcích, participovaly na zasedáních sekretariátů nebo schůzích předsednictev. Konkrétně můžeme vyzorovat tři různé typy, odlišující se postavením i mocenskou praxí.

První lze považovat za nejvíce tradiční a rozhodně se neomezoval na přelom čtyřicátých a padesátých let – představovaly ho ženy funkcionářů, které svůj vliv odvozovaly od manželů. Nanejvýš reprezentativní je příklad Františky Beranové (narozena 1902), choti předsedy KV KSČ v Pardubicích a poslance Josefa Berana. Vnitrostranický život ji příliš nezajímala – na členské schůze nedocházela, ani neměla správně vedenou stranickou legitimaci. Zato v soukromém životě hojně využívala funkcionářského statusu manžela: Nechávala se vozit auty strany a jízdy zásadně neproplácela, zúčastňovala se pitek i hostin. Když potřebovala máslo nebo margarín, zavolala řediteli podniku Kosmas, který ji zboží obstaral a dal poslat po svém zástupci. „V obchodech, kde stáli lidé [ve frontě] na různé zboží, se Beranová dožadovala přednostního nákupu, říkala „Já jsem žena

³⁷⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 20, ar. j. 144, s. 16 (Charakteristika krajských politických tajemníků na Slovensku, 10. ledna 1949).

³⁷⁶ Tamtéž, sv. 54, ar. j. 313, Pardubice – členové a pracovníci KV a OV, s. 15. Příznačně je u něho v kolonce „Jak pracuje“ uvedeno „vývoje schopný“.

³⁷⁷ MAŇÁK, Jiří, *Proměny strany moci III: Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948-1968*, Praha, ÚSD AV ČR 1999, s. 30.

poslance a mně to musíte dát hned’.³⁷⁸ Jako další příklad se nabízí Barbora Škrlantová (narozená 1897), manželka politického tajemníka KV KSČ v Karlových Varech Františka Škrlanta. Během oficiální manifestace šla společně se Škrlantem v čele průvodu, k velké rozmrzelosti krajského funkcionářského sboru. Její gesto provokovalo z toho důvodu, jelikož v té době nebyla za kraj zvolenou poslankyní ani zde nebyla pověřena žádnou stranickou funkcí.³⁷⁹ Údajně se měla dopouštět i přímého rozkrádání: Vymohla si klíče od zabavených bytů, ve kterých hledala cenný nábytek. Pod záminkou, že je určený pro sekretariát, ho pak nechala odvézt k sobě domů.³⁸⁰ Konečně několik funkcionářů, kteří ji kritizovali, mělo být za podezřelých okolností přeloženo do jiného kraje, připraveno o funkce nebo vyloučeno ze strany.³⁸¹ Nicméně Barbora Škrlantová nebyla pouze manželkou krajského tajemníka; jednalo se o zakládající členku KSČ, která byla pro činnost v ilegálním ženském hnutí v březnu 1943 i se svojí dcerou zatčena a postupně vězněna na Pankráci, v Terezíně, Nové Roli a konečně v koncentračním táboře Ravensbrück. Po válce držela důležité posty na okresní i krajské úrovni na Kladně.³⁸² V ústředí strany oceňovali její zásluhy a přes odpor předsednictva KV KSČ v Karlových Varech ji prosadili za poslankyni kraje.³⁸³ Je zřejmé, že Škrlantová disponovala vlastním politickým kapitálem, ne pouze manželovým.

Barbora Škrlantová do velké míry reprezentovala druhý typ funkcionářek – komunistky starého data, aktivní v KSČ již od doby první republiky, případně okupace. Za jejich dlouholeté zásluhy se jim dostávalo formálního uznání a často byly voleny do stranických výborů nebo dokonce předsednictev. Nicméně takřka nikdy nepracovaly přímo v aparátu. Jejich příspěvek se omezoval na kritická vystoupení během schůzí a fakticky mohly jen málokdy cokoli ovlivnit. Navíc se pro svůj opoziční přístup nejednou stávaly terčem nevybíravých útoků. Dokládá to příklad Pavly Šimonkové (narozená 1908), která byla

³⁷⁸ SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 113, ka. 98, disciplinární případy – Františka Beranová, s. 1-3. V roce 1952 byla Beranová vyloučena z KSČ při vyvrcholení tzv. čáslávské aféry. Podrobně zpracováno v: Kabešová, Monika, *Boj o mocenské pozice v čáslavském okrese a řešení tzv. čáslávského případu (1949-1953)*, rukopis 2020.

³⁷⁹ NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 33.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 30.

³⁸¹ Tamtéž, s. 63.

³⁸² KOČÍŠKOVÁ, Jana, *Ženy v politice: Role a postavení vrcholných političek v Československu 1948-1968*, Praha, s. 263.

³⁸³ NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235. Karlovy Vary, s. 32-33.

členkou představenstva KV KSČ v Pardubicích a zapálenou odpůrkyní Jiřího Kotrcha. Ke svojí komunistické minulosti se s patričním patosem hlásila: „Dokud budu ve straně, řeknu vždy hrdě pravdu. Dříve jsme neměli ani na knihy. Ani na jídlo.“³⁸⁴ Dvacet let příslušnosti ke KSČ z ní nevychovalo poslušnou, disciplinovanou členku, nýbrž ostrého kritika – již na sklonku roku 1946 pronášela „výroky o politických smradech a špinavé politice představenstva.“³⁸⁵ Neúnavně bojovala proti Kotrchovu tzv. kolektivu a oplátkou čelila různým výpadům i pomluvám.³⁸⁶ Obdobné bylo po jistou dobu postavení Marie Matějkové (narozena 1905), členky představenstva KV KSČ v Ostravě a bývalé odbojářky.³⁸⁷ Kriticky se vymezovala vůči vedoucímu tajemníkovi v Ostravském kraji Vítězslavu Fuchsovi a skupině jeho nejbližších spolupracovníků, přezdívaných „silná čtyřka“, kteří si podle ní přivlastnili rozhodovací pravomoci a představenstvo jako kolektiv přehlíželi. Kvůli rozbrojům se cítila méněcenná, bez potřebné odvahy.³⁸⁸ U těchto funkcionářek se během konfliktů zastřeně akcentovalo jejich stáří a údajná ztráta kontaktu s duchem doby. Jednalo se především o dehonestující nálepku – většinou to byli čtyřicátnice, nikoliv ženy v důchodovém věku.

Pokud tzv. staré bolševičky málokdy pronikly do regionální aparátnické hierarchie strany, přesně opačný byl úděl třetího typu funkcionářek – mladých žen na pozicích vedoucích oddělení a zástupkyň tajemníků. V poválečně KSČ učinily závratnou kariéru a ve svých rukou koncentrovaly velký díl moci. Znovu můžeme zmínit Růženu Dubovou, jež od dvaadvaceti let držela post vedoucí organizačního oddělení KV KSČ v Brně. Vedle ní na brněnském sekretariátu jako vedoucí kádrového oddělení působila její sestra Květa, o čtyři roky mladší.³⁸⁹ Identickou funkci měla v Pardubickém kraji Jiřina Doubnerová (narozena 1922),³⁹⁰ zástupkyní vedoucího tajemníka KV KSČ v Bratislavě byla Jolana Durná-Hercková (narozena 1924).³⁹¹ Vyjmenované příklady dokládají, že ženy v tomto období zastávaly rovněž funkce, klíčové pro fungování strany. Tuto skutečnost bychom

³⁸⁴ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 48.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 1.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 48.

³⁸⁷ ZAO, fond KV KSČ Ostrava, k. 5, V. krajská konference KSČ v Ostravě, 7.-8. května 1949, s. 154.

³⁸⁸ BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*, Praha, ÚSTR 2019, s. 158.

³⁸⁹ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 201.

³⁹⁰ Cit. ar. j. Pardubice – Kádrová práce, s. 112.

³⁹¹ Cit. fond, sv. 84, ar. j. 453. Bratislava – Představenstvo 1950/4, s. 154.

neměli přeceňovat – ženy ve stranických aparátech (pokud to nebyly přímo administrativní síly nebo uklízečky) se zabývaly především tzv. ženskou agendou, do níž spadala přehlížená témata jako například zakládání dětských jeslí či špatné podmínky žen na pracovištích. Pozice vedoucí krajské tajemnice nedosáhla žádná z nich, vedoucích okresních tajemnic nebylo pravděpodobně za celé období více než deset (při celkovém počtu přibližně 329 OV KSČ a OV KSS)³⁹² – jmenovat můžeme Zdenku Flemmingovou (narozená 1921) v okrese Ostrava-střed³⁹³, Marii Mikovou (narozená 1920) v okrese Hlučín,³⁹⁴ anebo Annu Kretovou (narozená 1920) v okrese Poprad.³⁹⁵ Přesto je výskyt alespoň několika mocných funkcionářek prokazatelným jevem, specifickým pro stalinistické období.

Za zřetelně stalinistický fenomén lze rovněž považovat vysoké zastoupení etnických Židů v čelných stranických pozicích. Zvláště relevantní je výše probíraný Otto Šling, syn židovského továrníka. Rovněž další vedoucí tajemníci KV KSČ pocházeli z židovského prostředí: Hanuš Lomský (narozený 1917) byl synem velmi pobožného středoškolského profesora,³⁹⁶ Vítězslav Fuchs (narozený 1915) v mládí krátce působil jako člen Svazu židovské socialistické mládeže,³⁹⁷ Mikuláš Landa (narozený 1911) se narodil ve středostavovské židovské rodině v Budapešti³⁹⁸ a židovské rodiče měl rovněž Ervín Polák (narozený 1906).³⁹⁹ Vedoucími tajemníky byli v prestižních průmyslově rozvinutých

³⁹² MAŇÁK, *Proměny strany moci III*, s. 30. Zdůrazňuji, že číslo deset je z mojí strany pouhý odhad. Jde mi o poskytnutí nejzákladnější představy.

³⁹³ BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF, *Nervová vlákna diktatury*, s. 160.

³⁹⁴ Zemský archiv v Opavě, fond KV KSČ Ostrava, ka. 36. Zápis schůze krajského výboru KSČ, konané dne 28. března 1951 v 8.00 hodin na sekretariátu KV KSČ v Ostravě, s. 39.

³⁹⁵ NA, fond XI. sjezd KSČ 18. - 21. prosince 1958, inv. č. 90, Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, s. 8.

³⁹⁶ NA, fond ÚV KSČ – komise I., sv. 18, ar. j. 354, Záznamy o pohovorech s H. Lomským, 17.4.1964, s. 3.

³⁹⁷ HEMZA, Tomáš: Politická biografie komunistického funkcionáře Vítězslava Fuchse (1915-1993), v: *Sborník archivu bezpečnostních složek*, číslo 18, rok 2020, s. 298.

³⁹⁸ HRADECKÝ, Tomáš: Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem, v: Hradecký, Tomáš – Horák, Pavel (ed.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 8, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, Univerzita Hradec, Oftis 2013, s. 344.

³⁹⁹ KABEŠOVÁ, Monika: Andrej Kaboš a Ervín Polák: Odvolání vedoucí tajemníci KV KSS Bratislava v kontextu hledání "vnitřních zrádců" počátkem 50. let 20. století, v: *Historický časopis*, roč. 62, čís. 4, rok 2021, s. 328.

krajích: Lomský v Plzeňském, Fuchs v Ostravském, Landa v Ústeckém a Polák v Bratislavském. Je nutné zdůraznit, že o zastoupení etnických Židů ve vyšších krajských stranických pozicích se můžeme dozvědět především díky materiálům z vyšetřování tzv. protistátního spikleneckého centra a pozdějších rehabilitací. Všech pět tajemníků totiž bylo na přelomu let 1950 až 1951 zatčeno StB, vyšetřováno a později odsouzeno v rámci vykonstruovaných procesů. V běžných stranických dokumentech se s etnicitou příliš neoperovalo, personální spisy mnoha především krátce působících funkcionářů se často nedochovaly, což takřka znemožňuje získat neutrálnější a detailnější informace. Nicméně skutečnost, že hned pět vedoucích krajských tajemníků (z devatenácti) bylo tzv. židovského původu, je sama o sobě zásadní. Dokládá dlouholetou tendenci, která byla následně brutálně převrácena.

Přítomnost reprezentantů elity z marginalizovaných skupin obyvatelstva představuje unikátní fenomén, který svádí k interpretacím. Možná bychom ho mohli zdůvodnit jednoduchým poukazem na antisystémový charakter prvorepublikové KSČ, která ze své podstaty přitahovala skupiny, jež se považovaly za znevýhodněné a přehlížené. Avšak posilování tohoto trendu v prvním období po nástupu strany k moci naznačuje, že skutečnost byla vrstevnatější. Další dílčí interpretaci bychom mohli hledat v samotných strukturách vládnutí, které se v KSČ teprve utvářely, byly značně personální, neustálené – výjimečným podmínkám odpovídalo výjimečné složení elity. Nicméně pominout nemůžeme ani to, nakolik byl panující stav vyvolán záměrně. Emancipační přísliby komunismu a zvláště stalinismu máme sklon retrospektivně bagatelizovat jako pouhé fráze, ale je složité určit, nakolik byly zvnitřněny dobovými aktéry a zpětně ovlivňovaly jejich rozhodování. Ještě důležitější úlohu mohl sehrát stalinistický axiom podřizovat budoucím touženým cílům volené prostředky – také pro výběr elity se určujícím kritériem stalo, zda je pro co nejrychlejší dosažení socialismu ochotna učinit vše, ne primárně její biologické a sociální ustrojení. Stalinismus je tradičně spojován s obrovským plýtváním lidskými silami i příslušníky vlastní elity, bez ohledu na jejich užitečnost a schopnosti. Současně vykazoval velkou kapacitu pro to nalézat lidi nové a rozmisťovat je do odpovědných pozic. Akceptování či záměrné rekrutování personálu z dlouhodobě marginalizovaných skupin představovalo jeden ze základních předpokladů jeho fungování.

5. Regionální funkcionářky – Případová studie

Množství žen, které v období stalinismu dosáhlo na vedoucí pozice v československých krajích a okresech, bylo vskutku nezanedbatelné. Nemůžeme hovořit o početní paritě s muži, a to ani vzdáleně. I přesto se jednalo o specifický fenomén, kterým se popisované údobí odlišovalo od doby předchozí i následné, stejně jako od dlouhodobých trendů ve dvacátém století.

Velký význam pro nástup žen do funkcí nepochybně sehrály tehdejší diskurs i silně personalizované hierarchie, které jsou pro daný časový úsek příznačné – a jsou zkoumány v předchozí kapitole. Pro vyváženější porozumění jevu je však potřeba studovat žitou praxi, tedy životní dráhy konkrétních funkcionářek. Toto pole bylo v dosavadní historiografii opomíjeno. Samozřejmě je nutné vyzvednout odborný přínos historičky Denisy Nečasové, která rozsáhle zkoumala ženskou otázku po nástupu KSČ k moci, avšak její přístup byl institucionální,⁴⁰⁰ respektive diskurzivní.⁴⁰¹ Samotným aktérkám a jejich agendě prostor věnován nebyl. Přitom tento přístup je jediný možný, pokud chceme ženy postihnout jako jednající aktéry, a ne pouze jako adresáty stalinistické politiky.

K dosažení tohoto cíle se autor rozhodl aplikovat kvalitativní metodu a zaměřit se na malý vzorek funkcionářek. Větší počet by vyžadoval přísně statistické hledisko, které by bylo pro období stalinismu nejen velmi obtížně uplatnitelné,⁴⁰² ale především by neumožňovalo postihnout hlubší a více nuancované faktory. Osobnostní typy aktivních žen období stalinismu představují čtyři regionální funkcionářky – předsedkyně základní organizace KSČ ve Smrku Anna Kvašová, členka předsednictva OV KSČ Prostějov Květa Řehulková, ředitelka krajské politické školy KSČ v Pardubicích Lumíra Kotrchová a vedoucí tajemnice OV KSS Poprad Anna Kretová – ze čtyř různých oblastí Československa a se čtyřmi zásadně rozdílnými politickými kariérami. Nejednalo se v první řadě o sepsání jejich životopisných medailonů ani o zaznamenání dramatických životních příběhů, ale o to, aby bylo na podkladě studia pramenů o životě těchto funkcionářek možné postihnout, jaké typy osobností a z jakých důvodů vykonávaly

⁴⁰⁰ NEČASOVÁ, Denisa, *Buduj vlast - posilíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945-1955*, Brno 2011.

⁴⁰¹ Táž, *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*, Brno 2018, s. 125-168.

⁴⁰² Nedostatečnost stranického statistického materiálu pro sledování počtu a procentuálního zastoupení žen ve funkcích pro období stalinismu dokládá studie Jiřího Maňáka: MAŇÁK, Jiří, *Proměny strany moci III: Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948-1968*, Praha 1999.

funkcionářské povolání, v jakých podmínkách, jakým způsobem a s jakými výsledky. Společně tato zjištění a jejich interpretace otevírají unikátní perspektivu na stalinistické období v ČSR.

5.1. Pramenná základna

K regionálním funkcionářkám KSČ ve stranických fondech povětšinou existuje zoufale malé množství informačních zdrojů. Nestrhly na sebe zájem ústředí a personální agenda z krajských a okresních stranických organizací – zvláště z přelomu čtyřicátých a padesátých let – byla omezená a často se nedochovala. Proto bylo nutné obracet se v případě nutnosti na další typy pramenů. Ke každé ze čtyř funkcionářek se – nutno poznamenat, že nejednou šťastnou náhodou – autorovi podařilo získat reprezentativní množství archiválií, dovolujících biografický výzkum. Nicméně jejich rozmanitý původ a charakter vyžaduje detailnější rozbor.

Anna Kvašová

Specifická pramenná základna, která je o funkcionářce Anně Kvašové k dispozici,⁴⁰³ naplno odráží specifitu jejího životního údělu. Během svého působení v KSČ svým mocenským postavením nikdy nepřerostla místní rozměr, a tudíž nebyla v širším stranickém měřítku vůbec známá. Je příznačné, že ani v jí přímo nadřízené instanci, okresním výboru KSČ v Kutné Hoře, o ní pravděpodobně nebyly k dispozici přesné informace. Jeden stranický pracovník v jejím hodnocení mylně uvedl, že pocházela „ze zámožné rodiny.“⁴⁰⁴ Naopak po násilné smrti z rukou tzv. třídních nepřátel v lednu 1952 se jméno Anna Kvašová rychle dostalo rozsáhlé pozornosti. Již den po nalezení jejího těla proběhly ve více než čtyřiceti obcích a osadách kutnohorského okresu „v souvislosti bestiálního zavraždění předsedkyně místní organizace KSČ ve Smrku soudružky *Kvašové*, krátké schůze občanů“.⁴⁰⁵ Její osoba obdržela aureolu velké komunistky a bojovnice. Navíc zájem nebyl jednorázový ani krátkodobý; ještě v 80. letech se Kvašovou zabývala

⁴⁰³ Zde musím vyslovit zvláštní poděkování historiku Martinu Tichému, skrze něhož jsem se mohl obeznámit s životem Anny Kvašové i archivními prameny o ní.

⁴⁰⁴ SOkA Kutná Hora, fond Komise regionálních dějin, ka. 17. Případ s. Kvašové 1952, 37 - Kvašová Anna.

⁴⁰⁵ Tamtéž, Zpráva o činnosti OV KSČ v Kutné Hoře, 14. ledna 1952.

kutnohorská komise regionálních dějin a vyšla i krátká biografická knížka.⁴⁰⁶ Rozdíl mezi relativní anonymitou prožitého života a obrovskou posmrtnou publicitou by takřka nemohl být větší.

Z toho logicky vyplývá, že vlastních pramenů, z nichž by promlouvala autentická Anna Kvašová, je pomálu. Povětšinou se jedná o zpětně získávané informace a konstrukce, navíc s čím dále větším časovým odstupem, zásadně zpochybňujícím jejich věrohodnost. Tomu napomáhá i historiografická problematičnost zájmu o Kvašovou ze strany KSČ. Potřeba vyličit skutečný život zavražděné funkcionářky v žádném případě nebyla hybatelem celého úsilí, rozhodnutí jistě motivovala v první řadě možnost využít vraždy komunistické funkcionářky k politickým a legitimizačním cílům. Patrné bylo už od samotného počátku, při výše vzpomenutých schůzích občanů, které organizovalo OV KSČ v Kutné Hoře. Celý region měla zaplavit nenávist proti tzv. kulakům a hluboká lítost nad ztrátou obětavé funkcionářky. Budoucí rozpominání pamětníků tím bylo navždy poznamenáno.

Přesto lze s velkou částí archivního souboru účelně pracovat. Prameny jsou dostatečně obsáhlé na to, aby srovnáváním šlo potvrzovat teze a docházet k určitým obecnějším závěrům. Především existuje krátký životopis Anny Kvašové, jenž, byť vzniklý až v 80. letech, má neocenitelnou hodnotu.⁴⁰⁷ Vznikl z podkladů poskytnutých nejbližšími příbuznými, kteří byli ochotni písemně potvrdit jeho správnost. Pro postihnutí raného a rodinného života Kvašové je daný životopisný spis nepostradatelný. Konečně existuje i několik písemností od samotné Anny Kvašové, z nichž je možno alespoň částečně usuzovat některé její charakterové rysy a vlastnosti. Na místě je však pečlivá obezřetnost.

Květa Řehulková

Pramenná základna nashromážděná k funkcionářce Květě Řehulkové má povýtce prozaický původ: Okresní stranická organizace v Prostějově již na přelomu čtyřicátých a padesátých let pečlivě zpracovávala a uchovávala vlastní záznamy, což kromě výborně zachovaných protokolů ze schůzí okresního výboru i předsednictva znamená rovněž dostupnost relativně velkého množství osobních spisů jednotlivých tamějších straníků.

⁴⁰⁶ Kupka, Václav, *Komunistka Anna Kvašová*, Kutná Hora 1987.

⁴⁰⁷ SOKA Kutná Hora, fond Komise regionálních dějin, ka. 17. Případ s. Kvašové 1952, Stručný životopis soudružky Anny Kvašové, rozené Heřmanové, nedatováno.

K Řehulkové jsou tudíž k dispozici jí vyplněné dotazníky a jí vypracované životopisy, výsledky prověrek z roku 1948 i 1950, posudky i další cenné materiály.⁴⁰⁸ Společně představují dobré východisko k podrobnějšímu výzkumu.

Tomu nahrává rovněž skutečnost, že Květa Řehulková byla činnou funkcionářkou i diskutérkou. Zvláště její vystoupení na zasedáních předsednictva poskytují bližší vhled do způsobu, jakým se ve stranickém prostředí projevovala a snažila prosadit. Navíc aktivita Řehulkové nebyla vnímána vždy kladně, ba často právě naopak. Postupně se na ni soustředila ostrá kritika a její údajné poklesky dokonce zavedly příčinu vlastní, poněkud bulvární kauze tzv. „politiky tělem“ v březnu 1950. Pro Řehulkovou se jistě jednalo o nanejvýš nepříjemný útok, kterému se odhodlaně bránila. Pro historika se ovšem jedná o pozitivní jev, jelikož materiály o tehdejšímu konfliktu mu poskytují další vitální zdroj informací. Celkový korpus pramenů je i díky nim patřičně různorodý a vyvážený.

Lumíra Kotrchová

K velké části pramenů o funkcionářce Lumíře Kotrchové se autor dostal alespoň pro něho nezvyklým způsobem – zpřístupnila mu je na požádání její dcera Eva Vojtová.⁴⁰⁹ Z povahy nálezu vyplývají určité nedostatky, které nelze přehlížet: Soubor není náležitě utříděn a některé archiválie, které kdysi byly jeho součástí, se bohužel nepodařilo dohledat. Obzvláštním neštěstím je ztráta kopie dopisu, který měla Kotrchová v těžké životní situaci adresovat samotnému Josifu Stalinovi. Nepochybně by se jednalo o zásadní dokument umožňující porozumět osobě i dobové atmosféře, v níž žila.⁴¹⁰

Nicméně nechybějí jiné cenné materiály. Kotrchová si u sebe ponechala opisy řádně vypsanych dotazníků a životopisů, z hlediska formy velice podobných těm od Květy Řehulkové. Součástí je také velmi osobně laděný dopis adresovaný předsednictvu krajského výboru KSČ v Pardubicích z března 1951, v němž se vyrovnávala se stranickými obviněními vznesenými vůči ní a jejímu manželovi Jiřímu Kotrchovi. Mezi

⁴⁰⁸ SOkA v Prostějově, fond OV KSČ Prostějov, ka. 288., inv. č. 181, Řehulková Květoslava.

⁴⁰⁹ Pramenný soubor budu pro přehlednost nazývat Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové.

⁴¹⁰ Dopis přitom nepochybně existoval. Přímou se o něm zmiňuje Jiří Kotrch v prosbě na ministra vnitra Josefa Pavla. Tamtéž, dopis Jiřího Kotrcha Josefu Pavlovi ministru vnitra, 30. dubna 1968, s. 1.

mnoha dalšími personáliemi potom zvláštní místo zastávají doklady o jejím krátkém pobytu a úmrtí v psychiatrické léčebně v Opavě.

Za nejvíce výjimečný pramen lze konečně považovat amatérskou literární tvorbu Lumíry Kotrchové, žánrově sahající od povídky po reportáž. Kotrchová psala ve svém volném čase a výsledky nikdy nepublikovala. Faktických životopisných informací je zde přítomných málo, na druhou stranu právě v těchto textech nejvíce vynikají některé osobní ideály a povahové rysy. Lumíra Kotrchová tak skrze dochovanou archivní materii vůbec nejintimněji dovoluje nahlédnout do svého myšlenkového světa. To je o to více relevantní, že poslední reportáž dopsala 8. listopadu 1951, pouhých pět dnů před přijetím do psychiatrické léčebny a dvanáct dnů před svou smrtí. Právě proto je třeba při výzkumu vyloženě odmítnout senzacechtivost, a naopak usilovat o extrémně důkladný a nepředpojatý přístup.

Anna Kretová

Pramenná základna k funkcionářce Anně Kretové se od těch předchozích odlišuje v jiném směru. Její hlavní část sestává z obsáhlé životopisné interview, kterou s Kretovou vedla etnoložka Lucia Segřová v prosinci 2003 a únoru 2004 pro publikaci *Vítězové? Poražení?: Politické elity v období tzv. normalizace*.⁴¹¹ Z toho vyplývají pro výzkum dva základní problémy. 1) Kretová popisovala svoje zkušenosti a zážitky ze stalinistického období s více než padesátiletým odstupem, což významně omezilo její schopnost časově zařadit a rekonstruovat prožité události. 2) Kretová nehodnotila svoje zkušenosti a zážitky ze stalinistického období soudobou perspektivou, nýbrž perspektivou marginalizované důchodkyně raných nultých let 21. století, která odmítala změnu systému po roce 1989 a samotnou Sametovou revoluci sumarizovala lakonicky: „To vidíte, všechno taký podvod.“⁴¹²

Chronologický problém lze z velké části řešit srovnáváním orální výpovědi Kretové s relevantními písemnými prameny z padesátých let – především krátkým životopisem vzniklým u příležitosti její kandidatury na náhradnici ústředního výboru KSČ v roce

⁴¹¹ VAŇĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel a kol., *Vítězové? Poražení?: životopisná interview II: Politické elity v období tzv. normalizace*, Praha 2005, Anna Kretová, s. 372-411.

⁴¹² Tamtéž, s. 394.

1958.⁴¹³ Časový odstup je u nich nepoměrně menší, v některých případech přímo zanedbatelný. To však neznamená, že k nim lze přistupovat jako k přesným a objektivním dokumentům, jež by korigovaly nepřesnosti ústního svědectví. Ani u písemných pramenů nechybí důležitá opomenutí, činěná navíc nikoliv pro špatnou paměť či nevědomě, nýbrž z tendenčních důvodů. Jmenovitě v už zmiňovaném životopisu je úplně vynecháno několikaleté studium Kretové na gymnáziu, aby se třídně akcentovalo, že hned po škole „pracovala jako robotníčka”.⁴¹⁴ Je potřeba srovnávat, nikoliv korigovat.

K hodnotovému problému lze přistupovat obdobně. Ani ústní, ani písemné prameny nedovolují přímo postihnout *autentickou* Annu Kretovou období stalinismu, což je ostatně z podstaty nemožné. Nicméně vyvážené srovnání obou dovoluje analyzovat její dobové projevy i jednání a dojít k uspokojivému výsledku. Při respektování povahové rozdílnosti pramenů není tato rozdílnost ke škodě, nýbrž může sloužit tolik potřebné syntéze.

Pramenné základny ke všem čtyřem funkcionářkám přes množství odlišností splňují základní předpoklad pro srovnávací studium. V případě Květy Řehulkové a Lumíry Kotrchové lze pracovat s některými typově identickými prameny, především vlastnoručně psanými dobovými životopisy. Anna Kretová o svém životě vypravovala mnohem později a za Annu Kvašovou tak musely učinit třetí osoby, byť se jednalo o blízké příbuzné. S přihlédnutím k dalším dostupným pramenům se však nejedná o nepřekonatelnou překážku. Při zachování jisté míry opatrnosti lze ve všech případech bezpečně rekonstruovat základní životní i profesní trajektorie a způsoby jednání v mocenských postech. To je pro zvolenou metodu výzkumu esenciální.

5.2. Život před vstupem do Komunistické strany

K náležitému porozumění všem čtyřem osobnostem a jejich motivacím nelze pochopitelně nevěnovat pozornost jejich původu, dospívání a vůbec životu před tím, než se z nich staly profesionální funkcionářky strany. Ambicí není napsat obsáhlé životopisy, nýbrž postihnout základní tendence a nejdůležitější skutečnosti. Proto jsou popisy pojaty velice stručně a rozhodně je není možné považovat za vyčerpávající nebo definitivní. Na

⁴¹³ NA, fond XI. sjezd KSČ 18. - 21. prosince 1958, inv. č. 90, Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, s. 8.

⁴¹⁴ Tamtéž.

okraj je třeba zmínit, že Lumíra Kotrchová a Anna Kretová s komunisty spolupracovaly už během války, nikoliv však jako řádné členky s funkcemi. Proto je této činnosti věnován jen omezený prostor.

*Anna Kvašová*⁴¹⁵

Nejstarší ze čtyř budoucích funkcionářek byla Anna Kvašová, rozená Heřmanová. Narodila se 24. dubna 1908 ve Stříbrné Skalici, malé obci ve středních Čechách. Pocházela z chudých poměrů – rodina vlastnila tři hektary půdy – a po smrti obou rodičů se v roce 1923 jako sirotek bez jakýchkoliv prostředků ocitla ve vyložené tísnivé sociální situaci. „Celá rodina se prakticky rozpadla.” Ukončila školní docházku a nastoupila jako pomocná síla v domácnosti. Nejdříve sloužila v rodině svého bývalého třídního učitele Huspeka, kde vypomáhala již dříve. V roce 1927 nastoupila do služby na zemědělské usedlosti jistého pana Špačka, který v Praze vlastnil poštovní přepravnu. Usedlost se nacházela v osadě Městečko, u obce Nespeky.

Zde se následujícího roku seznámila s Karlem Kvašem, který pracoval jako truhlář a jehož rodiče měli v Nespekách pronajatý mlýn. 3. srpna 1929 spolu uzavřeli sňatek, čímž Kvašová nepochybně nabyla více nezávislé, stabilnější postavení. Avšak léta velké ekonomické krize nebyla pro Kvašovi bezproblémová a kvůli manželově práci museli opakovaně měnit bydliště. Nejdříve se přestěhovali do Prahy, posléze do Osečan, aby si nakonec pořídili dům v osadě Chrastná, v obci Smrk. Vlastnili malou polnost o výměře 2,8 hektaru, která pro obživu nestačila. Anna Kvašová vypomáhala v domácnosti chrastavského řezníka Josefa Poláčka a starala se o rozrůstající rodinu, syna a dvě dcery. V roce 1936 navíc do pěstounské péče přijala dvouměsíčního chlapce, kterého vychovávala až do jeho šesti let.

Za války Annu Kvašovou vyšetřovaly bezpečnostní orgány pro její vazby na zaměstnavatele Josefa Poláčka, jehož rodina byla pro židovský původ „internována” a „fyzicky zlikvidována v Terezíně”. Nejbolestnější však pro ni byla smrt starší dcery v roce 1944. „Zejména pro matku bylo velmi těžké vyrovnat se se ztrátou jedenáctiletého dítěte.” Příští rok se již aktivně zapojila do společenského dění a během květnového povstání

⁴¹⁵ Následný popis kompletně vychází z krátkého životopisu Anny Kvašové: SOkA Kutná Hora, fond Komise regionálních dějin, ka. 17. Případ s. Kvašové 1952, Stručný životopis soudružky Anny Kvašové, rozené Heřmanové, nedatováno, s. 1-3. Pro detailnější vyličení života Kvašové před vstupem do KSČ viz TÍCHÝ, Martin, *Smrt bez spravedlnosti: Mrtví Ratajského lesa*, Praha 2017, s. 24-31.

organizovala potravinovou pomoc Praze. Kvašová tak během války poprvé překročila rodinný rámec dosavadního života a poprvé se veřejně angažovala.

V poválečném období Kvašovi zvažovali další změnu bydliště. Manžel Karel odjel do pohraničí, kde usiloval o nabytí zemědělské usedlosti po vysídlených Němcích, „jez by bezpečně zajistila spokojený život celé rodině“. Od plánu však bylo upuštěno. Syn odešel do učení, Karel Kvaš zase do Prahy pracovat jako údržbář v podniku Potrubí. „V Chrastné zůstala jen Anna Kvašová s dcerkou.“

Květa Řehulková

O takřka přesně deset let mladší než Anna Kvašová byla Květa Řehulková, rozená Smékalová. Narodila se 27. dubna 1918 v Prostějově „jako jediné dítě dělnických rodičů“.⁴¹⁶ Její otec byl stolařský dělník, matka tovární šička. Řehulková jejich postavení hodnotila následovně: „Celý život mých rodičů byl vyplněn prací, usilovnou prací pro uhájení nejnütnějších potřeb.“⁴¹⁷ Proto musela po vychození obecné a měšťanské školy sama začít pracovat. „Ve svých 14 letech jsem šla do zaměstnání jako praktikantka v obchodě s textilním zbožím.“⁴¹⁸ V tomto odvětví se s krátkou přestávkou na přelomu čtyřicátých a padesátých let pohybovala po většinu svého života, nicméně s pozicí nekvalifikované, špatně placené pracovní síly se smířit odmítla: „Po 3 letech učení a 2 letech praxe jakož i absolvování pokračovací obchodní školy, kterou jsem prošla s vyznamenáním, jsem odešla za účelem další praxe do továrny... jako manipulantka, později jako pokladní... [potom] kancelářská síla.“⁴¹⁹ V dotazníku kromě toho uvedla ještě povolání „obchodní příručí“.⁴²⁰ Řehulkové se podařilo uskutečnit relativně velký kariérní skok, který spíše než pracovní propustnosti textilního odvětví lze přičíst její pracovitosti, touze po vzdělání a v neposlední řadě osobní ctižádosti. Je to právě tato vlastnost, která je pro pochopení Řehulkové a její profesní dráhy zásadní.

⁴¹⁶ SOKA v Prostějově, fond OV KSČ Prostějov, ka. 288., inv. č. 181, Řehulková Květoslava, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1948).

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ Tamtéž.

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Tamtéž, Dotazník, 16.2. 1950, s. 1.

Není překvapivé, že pro pracovní vytížení nevykazovala Květa Řehulková žádnou jinou aktivitu. Byla vyloženě apolitická. Později sice zdůrazňovala vliv, který na ni měla mít komunisticky přesvědčená matka a přímo v KSČ organizovaný strýc, avšak sama navštěvovala jen schůze ve Spolkovém domě.⁴²¹ Do odboje se v žádné formě nezapojila. Svou tehdejší činnost popsala a vymezila velice příznačně: „V době okupace jsme se stýkali s těmi nejlepšími vlastenci malířem soudruhem Kobzáněm, Oštádalem a jinými.”⁴²² Času jí nezbývalo ani na rodinný život: „V době okupace jsem se provdala za Jaroslava Řehulku a po ročním manželství se nám narodil syn František. Veškerou péčí o něj měla a má moje maminka, jelikož jsem i po narození dítěte byla dále zaměstnána.”⁴²³ Ohnisko pozornosti bylo pro Květu Řehulkovou nastaveno fixně a jednoznačně.

Lumíra Kotrčová

Lumíra Kotrčová, rodným příjmením Benešová, se narodila 1. června 1920 v Roudnici nad Labem. Rodinný původ deklarovala následovně: „Pocházím ze sociálně demokratické rodiny.”⁴²⁴ Nejednalo se o politickou frázi, nýbrž o prohlášení se silným existenčním přesahem. Její otec Josef Beneš byl vyučeným kovářem, nicméně se jako redaktor novin a posléze ředitel okresního hospodářského družstva plně uplatnil v sociální demokracii.⁴²⁵ Získal tak relativně slušný, a především stabilní příjem, který umožnil jeho dětem studovat. Lumíra absolvovala reálné gymnázium a v roce 1939 se dokonce zapsala na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze.⁴²⁶ Rodiče měli nepochybně vliv i na její ideové přesvědčení, které bylo silně levicové a postupem let se radikalizovalo: „Na gymnáziu jsem začala číst socialistickou beletrii, na vyšším gymnáziu již marxistickou literaturu. Byla jsem nadšenou obdivovatelkou Sovětského Svazu.”⁴²⁷ V roce 1935 a 1937 se zúčastnila mezinárodního tábora socialistické mládeže ve Francii, respektive Velké

421 Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

422 Tamtéž.

423 Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1948).

424 Osobní pozůstalost Lumíry Kotrčové, ve vlastnictví Evy Vojtové, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

425 Tamtéž.

426 Tamtéž, Seznam přednášek University Karlovy v Praze, 29. IX. 1939.

427 Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

Británii.⁴²⁸ Na podnět svého budoucího manžela Jiřího Kotrcha vstoupila na fakultě „do skupinky vysokoškoláků-komunistů.“⁴²⁹

Německá okupace představovala pro Lumíru Kotrchovou kritický přelom. Po uzavření vysokých škol se musela vrátit zpět do Roudnice nad Labem. Ta největší rána však přišla o tři roky později: „V roce 1941 byl zatčen můj otec jako reprezentant sociálně demokratické strany a v době heydrichiády zastřelen. Připadl mi úkol finančně podporovat matku a mladšího bratra.“⁴³⁰ Nejdříve pracovala v okresním hospodářském družstvu, avšak to bylo pro předchozí spojení se sociálně demokratickou stranou nakonec zlikvidováno. Je jasně patrné, že lokálně nezanikl pouze vlastní stranický subjekt, ale postupně se rozpadalo i politické společenství lidí, které se skrze něj poznalo a udržovalo vzájemné styky. Kotrchovou následně administrativně přeřadili na pozemkový úřad v Praze, kde byla zaměstnána od března do srpna 1944.⁴³¹

Kotrchová však nebyla jen trpným objektem nevyzpytatelných vnějších sil. Hned po návratu do Roudnice navázala spojení s několika bývalými členy místní organizace KSČ a sama zorganizovala skupinu mladých lidí, které znala z dělnické tělocvičné jednoty. Pravidelně se s nimi scházela a předávala jim letáky, které dostala od Jiřího Kotrcha, tehdy člena ilegální KSČ na Mělníku. Po jeho zatčení v roce 1940 aktivitu z obavy před sledováním přerušila.⁴³² Obnovila ji o čtyři roky později po návratu Kotrcha z vězení, za kterého se v srpnu 1944 provdala. Aby se vyhnula totálnímu nasazení do Třetí říše, předstírala nemoc, později na Mělníku „přijala fingované zaměstnání.“⁴³³ Plně se realizovala v odbojové činnosti: „Na Mělníce jsme se stýkali se soudruhy, poslouchali zahraniční rozhlas, studovali marxistickou literaturu.“⁴³⁴ Na jaře 1945 potom v rámci skupiny spolupracovala s roudnickými partyzány, pro které pomáhala obstarávat léky a mapy se zakreslenými posádkami nepřítele a údaji o jejich početní síle.⁴³⁵ Této činnosti se věnovala až do konce války.

⁴²⁸ Tamtéž, Dotazník, 25. 4. 1950, s. 1.

⁴²⁹ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴³⁰ Tamtéž.

⁴³¹ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴³² Tamtéž, Dotazník, 25. 4. 1950, s. 4.

⁴³³ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴³⁴ Tamtéž.

⁴³⁵ Tamtéž, Dotazník, 25. 4. 1950, s. 4.

Nejmladší ze čtyř funkcionářek byla Anna Kretová, která se narodila 4. srpna 1920 ve Spišské Sobotě na severovýchodním Slovensku. Rodinné zázemí s odstupem času popsala následovně: „Nás bolo šesť detí, otec bol robotník, prišiel z prvej svetovej vojny chorý, mal maláriu, nemal ani nemocenské poistenie, pretože tu nič nefungovalo.” Pečlivostí jistého doktora Gúra se ho však podařilo vyléčit a otec si našel zaměstnání jako nekvalifikovaná pracovní síla na lesní pile.⁴³⁶ Životní podmínky rodiny přesto nebyly lehké. Kretová byla jediná ze sourozenců, která dosáhla vyššího vzdělání, na což zpětně s hrdostí vzpomínala: „jedine ja som vyštudovala, tak som sa dobre učila. Najprv som chodila do meštianky, potom som prešla na gymnázium a potom som robila v administratíve.”⁴³⁷ Ani sebelepší studijní výsledky nicméně nestačily na zdolání všech překážek. Kretová po dlouhou dobu snila o učitelském povolání: „No strašne som chcela ísť na pedagogický smer, to bola moja túžba, aj som si odkladala peniažky, že pôjdem študovať.”⁴³⁸ Avšak už během gymnaziálních studií se musela starat o nemocnou matku, která nakonec zemřela, když bylo Kretové sedmnáct. Po dva roky neměla stálé zaměstnání, než byla v roce 1940 přijata na notářský úřad jako administrativní síla.⁴³⁹

Během války se postupně stále více sblížovala s komunisty a po velkém zatýkání členů místní buňky KSS pomáhala od roku 1942 obnovovat zdecimovanou ilegální organizaci. Kretová neměla potřebu svou aktivitu zveličovat a činnost svojí skupiny popsala velice skromně: „No a my sme sa štyria zišli a sme vymysleli taký leták. Jeden robil v ľudovej banke, tak on to tam rozmnožil a sme vydali ten leták. A takto sme začali robiť, a čo sme hlavne si zobrali, sme pomáhali tým rodinám [zatčených], moc veľké možnosti sme nemali, ale návšteva, aj to na nich dobre pôsobilo, takže tak to bolo. A tak sme robili, čo sme mohli, čo sme vedeli, však veľa skúseností sme nemali.”⁴⁴⁰ Kretová postupně stále více inklinovala k politické činnosti, čemuž napomohla i skutečnost, že se nikdy

⁴³⁶ *Vítězové? Porážení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 373.

⁴³⁷ Tamtéž.

⁴³⁸ Tamtéž.

⁴³⁹ NA, fond XI. sjezd KSČ 18. - 21. prosince 1958, inv. č. 90, Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, s. 8.

⁴⁴⁰ *Vítězové? Porážení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 377.

neprovdala a po smrti její první vážné známosti, jistého Moravana z Blanska, v roce 1946 již nenavázala žádný další dlouhodobější vztah.⁴⁴¹

Všechny čtyři aktérky spojoval skromný sociální původ. Ani u Lumíry Kotrchové, byť jako jediná navštívila zahraničí a přihlásila se na vysokou školu, nelze mluvit o zvláště příznivých existenčních podmínkách. Kvašová a Kotrchová pak prožily skutečný otřes, spojený se ztrátou dosavadního zázemí. První jako sirotek od roku 1923, druhá po zatčení a popravě otce v roce 1942. Všechny čtyři se vyznačovaly ohromnou pracovitostí a ochotou riskovat. Květa Řehulková své usilování zaměřila výhradně na profesní sféru, u ostatních tří se projevil sklon k veřejnému angažmá: Kvašová organizovala pomoc na sklonku války, Kotrchová a Kretová se přímo podílely na komunisty řízeném odboji. Žádnou nelze považovat za pasivní, rezignovaně smířenou s přiděleným životním údělem.

U každé nicméně sehrála hlavní úlohu poněkud odlišná motivace. V raném věku osiřelá Anna Kvašová, která přes vlastní chudobu přijala do pěstounské péče chlapce, o kterého se téměř šest let starala, lze hovořit o tendenci k *praktickému idealismu*. Sama na vlastní kůži zažila bídu a marginalizaci, a tato zkušenost ji mobilizovala k aktivitě. Lumíra Kotrchová svůj ideový zápal čerpala z knížek a účasti na mládežnickém hnutí, tudíž ji lze přiřknout *idealismus abstraktní*. Pro neuvěřitelně snaživou a po profesním žebříčku rychle stoupající Květu Řehulkovou byla stěžejní *osobní ctižádost*. Konečně Anna Kretová, která se povahou vymykala svému prostředí a jako jediná z rodiny toužila po vzdělání, byla rozhodující motivace zaměřená introspektivně. Nejdříve spatřovala vlastní naplnění v tom být učitelkou, posléze členkou odboje. Zřetelně patrný je prvek *hledání identity*.

Všechny čtyři tendence je nutné brát jako charakterové konstrukce, které zjednodušují komplexní skutečnost a které pochopitelně nelze potvrdit s naprostou určitostí.⁴⁴² Dovolují však alespoň částečně porozumět aktérkám a jejich rozhodnutím, mimo jiné věnovat se funkcionářské kariéře ve straně.

5.3. Práce pro stranu a její různá vyústění

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 409.

⁴⁴² Moje analýza byla inspirovaná monografií Anity Chan o čínských komunistech aktivních v Kulturní revoluci. CHAN, Anita, *Children of Mao: Personality Development and Activism in the Red Guard Generation*, Seattle 1985.

Všechny čtyři aktérky postupně spojily své další životy s KS a jejím prostřednictvím vystoupaly do mocensky důležitých postů. V následujícím textu bude zkoumáno, jaké funkce zastávaly, jakým způsobem a s jakými výsledky pro ně samotné. Důležité je postihnout, jakkoliv povrchně a torzovitě, také jejich vnitřní svět. Vytčeným záměrem je porozumět aktérkám ve dvojí perspektivě subjektů, které aktivně jednají a současné jsou formovány dobovým prostředím a zkušeností.

Anna Kvašová

Kvašová vstoupila do KSČ až 15. března 1947, což spíše než jejím osobním přičiněním bylo pravděpodobně důsledkem pomalejšího rozmachu hnutí na kutnohorském venkově. S obdivuhodnou rychlostí mocensky stoupala a soustřeďovala funkce: „Počátkem padesátých let už zastávala úspěšně funkci předsedkyně místní organizace ve Smrku a současně byla instruktorkou okresního výboru KSČ pro Staňkovice. Významná byla činnost soudružky Kvašové v místním národním výboru; jako členka rady MNV byla pověřena od 24. července 1950 funkcí vyživovací referentky.“⁴⁴³

Ve své práci si počínala nadměru aktivně. Po její smrti na to s patřičným důrazem upozornil starý obyvatel Smrku a člen KSČ Kadlec, podle kterého „pracovala až moc, víc než mužský, byla věru obětavá, ani nemusela jít a šla.“⁴⁴⁴ Vyznačovala se důsledností a nesmiřitelností. O zjištěných pochybeních psala okresnímu sekretariátu v Kutné Hoře, ve snaze zjednat nápravu. Kupříkladu 29. března 1950 informovala o machinaci s porážkou vepře a podezřelé ztrátě cementu. Svoje pohnutky formulovala následovně: „Já jen se snažím zabránit dodávkové liknavosti.“ Obávala se, že vznikne „škoda celku“.⁴⁴⁵ Osobní prospěch ze své činnosti podle všeho neměla žádný, naopak ji obtížně sladřovala se starostí o dítě a polnost, na kteréžto byla sama. S jistou hořkostí o této skutečnosti informovala okresní výbor v Kutné Hoře: „Mám hospodářství 3 ha, dítě ještě chodí do školy, syna [mám] na dobrovolné brigádě v hutích na Kladně.“⁴⁴⁶ A „pro konání její funkce měla se

⁴⁴³ SOKA Kutná Hora, fond Komise regionálních dějin, ka. 17. Případ s. Kvašové 1952, Stručný životopis soudružky Anny Kvašové, rozené Heřmanové, nedatováno, s. 3.

⁴⁴⁴ Tamtéž, Zpráva ze schůze v obci Smrk 13. ledna 1952.

⁴⁴⁵ Tamtéž, Opisy dopisů od s. Kvašové, které došly na sekretariát, Chrastná 29. 12. 1950.

⁴⁴⁶ Tamtéž, Úvod k přihlášce na školení, 13.6. 1949.

svým manželem... menší neshody.”⁴⁴⁷ Kvašová však ve svém nasazení nepolevila. Nepochybně jednala z přesvědčení, kvůli němuž byla ochotná vstoupit i do konfrontace. Tak na členské schůzi ve Smrku 29. září 1951 “zastávala správné stanovisko” k dopisu Ústředního výboru KSČ přesto, že nebylo populární a jeden z pěti účastníků měl dokonce hovořit o „blbnutí lidu”.⁴⁴⁸ Je důležité zmínit, že dopis se věnoval nanejvýš palčivé oblasti zásobování.

Není proto překvapivé, že si svým pracovním záparem postupně v místní komunitě vytvořila řadu nepřátel. Především bohatší sedláci ji pro její tvrdé vymáhání dodávek neměli v oblibě. Obzvláště nesmiřitelný měl být údajný „kulak Drahot a ze Smrku, který se opil a také prohlásil, že kdyby mu Kvašová přišla do ruky, hned ji zabije.”⁴⁴⁹ V obci Talmberku prý zase „jedna paní slibovala Kvašové, že ji hodí do rybníka. Prý proto, že trvala na dodání obilí státu.”⁴⁵⁰ Nechyběla ani tradiční poznámka, která Kvašové předhazovala milenecký poměr.⁴⁵¹ Všechna tvrzení je nutné brát s velkou rezervou, neboť zazněla až na schůzích občanů svolaných komunisty po jejím zavraždění. Přesto jim nelze upřít jistou autenticitu. Je případné, že jedno z obvinění tehdy zaznělo i proti Josefu Ptákovi, který „byl prý chycen jako šmelinář a u něj měly být nalezeny velké zásoby. Skrže to, že byl chycen, obviňoval soudružku Kvašovou, kde ji podezříval, že ona to byla, která ho měla udat a měl říci před občany ve Smrku, že to soudružce Kvašové ukáže.”⁴⁵² Josef Pták byl posléze odsouzen jako jeden z pachatelů vraždy Anny Kvašové k trestu smrti.

Kvašová však neměla příliš dobrý poměr ani k ostatním straníkům. Ve své přihlášce na okresní politickou školu v Kutné Hoře s despektem prohlásila, „že zdejší členové jsou komunisty jen podle legitimace. Ti potřebují nevyhnutelně poučení.”⁴⁵³ Později napsal velice tajemné varování nadřízené instanci vdovec po Kvašové Karel Kvaš: „Bud’te soudruzi opatrní a zdejší organizaci KSČ neobnovujte, to byste podporovali

447 Tamtéž, Opis Okresnímu sekretariátu KSČ v Kutné Hoře, 25. 4. 1952.

448 Tamtéž, Zpráva Novotného, 20. IX. 1951.

449 Tamtéž, Zprávy z veřejných schůzí na vesnicích kolem Uhlířských Janovic a Sázavy, provedené dne 13.1. 1952, s. 1.

450 Tamtéž.

451 Tamtéž.

452 Tamtéž, s. 3.

453 Tamtéž, Úvod k přihlášce na školení, 13.6. 1949.

oportunisty.”⁴⁵⁴ Avšak ideální reputaci neměla ani na kutnohorském stranickém sekretariátu. Kvašová se zde důrazně a s křikem domáhala přístupu k vedoucímu okresnímu tajemníkovi Dědkovi, aby mu osobně poděkovala za politické školení. Zaměstnanci sekretariátu ho totiž zapřeli.⁴⁵⁵ Karel Kvaš posléze poněkud enigmaticky označil Dědka za „zrádce”.⁴⁵⁶ Je nasnadě, že Anna Kvašová si svým aktivním postupem ve funkcích zneprátelila velké množství lidí.

Kvašová byla zavražděna 10. ledna 1952 na okraji Ratajského lesa. Přivezli ji příslušníci tzv. Landstoffovy skupiny a osobně zastřelil Antonín Landstoff. Průběh a okolnosti vraždy zevrubně popsal historik Martin Tichý v knize *Smrt bez spravedlnosti*, proto se popis omezí pouze na několik základních sdělení relevantních přímo k Anně Kvašové: Z celé skupiny ji znal pouze Josef Pták, který ostatním navrhol „postrašit KVAŠOVOU”,⁴⁵⁷ jelikož ho opakovaně obviňovala ze „šmelinářství”. Nikdy se nehovořilo výslovně o zavraždění Kvašové, variabilně se zaměňovaly termíny „jako postrašit, potrestat, odstranit, uvázat, atd.”⁴⁵⁸ Jedna členka se expresivně zmínila o tom, že Kvašová „bude uvázaná u stromu a ostříhána”.⁴⁵⁹ Landstoff, komplikovaný a nejspíše psychicky narušený muž, ji nakonec usmrtil ve zmatku, snad proto, že ji předtím neprozřetelně prozradil svou totožnost a bál se prozrazení.⁴⁶⁰ Na násilné smrti Kvašové nebylo s největší pravděpodobností nic nevyhnutelného či osudového; jednalo se o sled nahodilých událostí a jediná proměnná by vedla k zásadně odlišnému výsledku.

Přesto k němu Kvašová přispěla dvěma způsoby. Především k jejímu vytipování by nikdy nedošlo, kdyby ve své funkci nevystupovala rázně či dokonce konfliktně. Josef Pták byl koneckonců pouze jedním z mnoha jejích odpůrců. Zmínka o ostříhání vlasů potom nepřímou odkazuje na úlohu genderu. K výběru Kvašové jako oběti nepochybně přispělo, že byla žena.

⁴⁵⁴ Tamtéž, Dopis Karla Kvaše OV KSČ Kutná Hora 20/2 52.

⁴⁵⁵ Tamtéž, Opisy dopisů od s. Kvašové, které došly na sekretariát, 5. 1. 1950.

⁴⁵⁶ Tamtéž, Dopis Karla Kvaše OV KSČ Kutná Hora 20/2 52.

⁴⁵⁷ Tichý, Martin, *Smrt bez spravedlnosti*, op. cit., s. 180.

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 169.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 171, 172.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 363-364.

Řehulková vstoupila do KSČ 17. července 1945. Nejdříve pracovala v ženském hnutí a roku 1946 byla zvolena předsedkyní okresní komise žen.⁴⁶¹ Postupně čím dál více času věnovala práci v okresní stranické organizaci a okresním národním výboru v Prostějově. Za svoji aktivitu během únorových událostí 1948 v sekretariátu strany a při ustavování akčních výborů dokonce obdržela Řád 25. února II. stupně.⁴⁶² V roce 1950 již zastávala funkce druhé místopředsedkyně OV KSČ Prostějov a sociální referentky ONV.⁴⁶³ Stala se jednou z nejprominentnějších figur místní politické scény. Současně byla po dlouhou dobu zaměstnaná v textilním odvětví, nejprve jako kancelářská síla a od ledna 1948 jako úřednice v distribuci pro podnik Textilie.⁴⁶⁴ Pro její mocenské postavení měla tato pozice nezanedbatelný význam.

Také Květa Řehulková byla neobyčejně pracovitá. Kádrový posudek z října 1949 jí přičítal následující vlastnosti: „Je obětavá, vážná, klidná, rozvážná, příliš sebevědomá.”⁴⁶⁵ Věnovala se také studiu marxistické literatury, a kromě nejrůznějších brožur měla přečíst i Leninův *Stát a revoluce* a Stalinovy *Otázky leninismu*.⁴⁶⁶ Své nevyčerpatelné nasazení demonstrovala i v dotazníku, kdy na otázku „Jaké místo a funkci bys mohl[a] zastávat podle svých schopností?” rázně odpověděla: „každou kterou mě strana pověří.”⁴⁶⁷

Na rodinný život Řehulkové pro množství jejích povinností nezbyval takřka žádný prostor, což chápala jako nutnou součást svého poslání: „Jsem žena a matka. Mnohým se snad zdá, že zanedbávám úlohu matky. Mám své dítě velmi ráda, a právě proto pracuji tak houževnatě, proto, že chci pomoci účinně při... budování socialismu, který znamená zlepšení života nejen mého dítěte, ale všech dětí, celého národa.”⁴⁶⁸ Osvědčila tím důvěrnou znalost a snad i zvnitřnění dobového diskurzu, ve kterém se role matky

⁴⁶¹ SOkA v Prostějově, fond OV KSČ Prostějov, ka. 288, inv. č. 181, Řehulková Květoslava, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1948).

⁴⁶² Tamtéž, Dotazník, 16.2. 1950, s. 3.

⁴⁶³ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴⁶⁴ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1948).

⁴⁶⁵ Tamtéž, Věc: Kádrový posudek, 6. října 1949.

⁴⁶⁶ Tamtéž, Dotazník, 16.2. 1950, s. 3.

⁴⁶⁷ Tamtéž.

⁴⁶⁸ Tamtéž, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1950).

nepojímala jako náležitější do intimní rodinné sféry, nýbrž přísně univerzalisticky.⁴⁶⁹ V praxi pochopila, že náročnou profesi a starost o dítě nelze sladit: „Veškerou péči o něj měla a má moje maminka, jelikož jsem i po narození dítěte byla dále zaměstnána.”⁴⁷⁰ Velice špatný byl její vztah s mužem: „Manžel mi nadával do volů a oslů, používal mě jen k tomu, abych vydělávala.”⁴⁷¹ Milostný život Řehulkové se stal veřejně propíranou záležitostí, což velice těžce nesla.

Hodnotit Květu Řehulkovou jako vzornou nebo dokonce strádající funkcionářku by bylo přílišným zjednodušením. Řehulková v první řadě jednala jako ambiciózní politička, která velice brzy porozuměla mocenským pravidlům hry. Kromě svých organizačních a řečnických schopností pilně navazovala také personální vazby s vlivnými stranickými funkcionáři, k čemuž využívala svého postavení v znárodněných textilních podnicích a lidové správě. Vybraným lidem načerno přidělovala textil, a to i skrze předsedu OV KSČ Stanislava Kořínka: „zboží ve skladu Kaňka bylo odváženo večer na vozíku ke Stanislavu Kořínkovi, kde se pravděpodobně rozdělovalo mezi špičky KSČ okresu Prostějov.”⁴⁷² Do okresní Rady žen měla zase Řehulková dosadit „své ovečky, které ji protežovaly vždy za to, že je pohostila u ní doma v bytě.”⁴⁷³ Těmito cestami spoluvytvářela klientské sítě, jež držely v okrese politickou moc a účinně se bránily kontrole. Je pravděpodobné, že se obohacovala i osobně. Nejrůznější formy korupce byly v daném období relativně rozšířené. Nicméně je třeba odmítnout obvinění, že z kariérních důvodů sváděla své nadřízené. Sama Řehulková takové jednání se znechucením označila jako “politiku tělem” a důrazně se vůči ní ohradila.⁴⁷⁴ Jediný doložený milenecký poměr existoval mezi Řehulkovou a předsedou ONV Ferdinandem Sroslíkem. Byl výsledkem vzájemné náklonnosti a oběma aktérům spíše uškodil.

⁴⁶⁹ NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, op. cit., s. 153-158.

⁴⁷⁰ SOkA v Prostějově, fond OV KSČ Prostějov, ka. 288, inv. č. 181, Řehulková Květoslava, Životopis., nedatováno (pravděpodobně 1948).

⁴⁷¹ Tamtéž, Záznam z porady na krajském sekretariátě ve věci případu Sroslík – Řehulková, 30. března 1950, s. 3.

⁴⁷² Tamtéž, Věc: Zpráva o vyšetření – Květa Řehulková, Prostějov., nedatováno (pravděpodobně 1950), s. 1-2.

⁴⁷³ Tamtéž, Anonymní udání, nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴⁷⁴ Tamtéž, Záznam z porady na krajském sekretariátě ve věci případu Sroslík – Řehulková, 30. března 1950, s. 3.

Právě pro své sklony k intrikám se Řehulková postupně stala velice neoblíbenou. Na okrese o ní mezi lidmi kolovalo „mnoho různých dohadů a pověstí.“⁴⁷⁵ Velice brutálně to vyjádřil anonym od blíže neznámého kolektivu „soudruhů“: „musíme se tázat, kdy vyjde také konečně na světlo mezi soudruhy to, že neměla referát na okrese v pořádku? My soudruzi z Prostějova a Vrahovic nemůžeme na tuto soudružku hledět s úctou, ale jen s opovržením a hnusem.“⁴⁷⁶ Nejrůznější zášti vznikaly i mezi Řehulkovou a dalšími funkcionáři. Například o Kořínkovi, pro kterého kdysi obstarávala textil, otevřeně pověděla, že v hotelu Víšek s kumpány „hrávali hazardní hry, pili a měli na pokojích děvčata.“⁴⁷⁷ Spíše než o osvědčení charakteru se jedná o poukaz na inherentní nestabilitu personálních sítí, které se mohou rozpadnout z libovolných příčin a vytvořit mezi bývalými spojenci silné pocity animozity. V období stalinismu se jednalo o častý jev. Květa Řehulková si tudíž přes své nepochybné politické nadání nemohla zajistit stabilnější postavení; naopak v okrese se jí dostalo té nejhorší reputace.

Kariéru Řehulkové v Prostějově rázně utnula aféra, která propukla v březnu 1950. Ostatní členové předsednictva ji i předsedovi ONV Ferdinandu Sroslíkovi na zasedáních vyčetli všechna skutečná i domnělá pochybení, a především odsuzovali jejich mimomanželský vztah. Vyvrcholila na zvláštní poradě krajského sekretariátu strany v Olomouci 30. března. Vedoucí tajemník OV KSČ Prostějov Karel Petříček zde promluvil jednoznačně: „Rodinné poměry má více funkcionářů, ale nesmí to škodit straně. A toto straně škodilo.“⁴⁷⁸ Sroslík se bránil jen chabě a servilně prokazoval svoji věrnost a ochotu: „Já půjdu z ONV - půjdu na léčení - půjdu do výroby - na nejvzdálenější místo v republice“.⁴⁷⁹ Zato Řehulková jakoukoliv vinu přiznat odmítla: „Můj poměr k soudruhu Sroslíkovi nebyl takový, že bych se za něj měla stydět.“⁴⁸⁰ Nanejvýš kriticky zhodnotila

⁴⁷⁵ Tamtéž, Věc: Zpráva o vyšetření – Květa Řehulková, Prostějov., nedatováno (pravděpodobně 1950), s. 1.

⁴⁷⁶ Tamtéž, Anonymní udání, nedatováno (pravděpodobně 1950).

⁴⁷⁷ Tamtéž, Protokol z prověrky soudr. Řehulkové, soc. ref. ONV Prostějov., 6. března 1950, s. 1.

⁴⁷⁸ Tamtéž, Záznam z porady na krajském sekretariátě ve věci případu Sroslík – Řehulková, 30. března 1950, s. 2.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 3.

⁴⁸⁰ Tamtéž. Svůj vztah k Sroslíkovi formulovala dokonce ještě otevřeněji: „Pro mě je soudruh Sroslík tím nejdražším člověkem. Jest-li se nechá soudruh Sroslík rozvést, tak já se nechám také. Počkám, třeba 10 roků, nebo 20, až se někde setkáme.“ Tamtéž, Věc: Zpráva o vyšetření – Květa Řehulková, Prostějov., nedatováno (pravděpodobně 1950), s. 2. O upřímnosti jejich citů nelze tudíž pochybovat.

jednotlivé členy předsednictva, včetně Sroslíka, o kterém prohlásila, že je „měkký“ a „by měl být víc chlapem.“⁴⁸¹ Vehementně obhajovala svá rozhodnutí a stylizovala se do role vzorné funkcionářky: „Pracovala jsem proto, že mám stranu ráda.“⁴⁸²

Svému odvolání Řehulková nezabránila. Byla zbavena všech funkcí a měla opustit Prostějov; následujícího roku již pracovala v textilním podniku v Praze.⁴⁸³ Je nepochybné, že Řehulková si pád z velké části přivodila vlastním přičiněním. Profilovala se jako bezskrupulózní politička, která nakonec neuspěla a svoje pracně budované mocenské postavení ztratila. Nicméně důležitou úlohu sehrála také pověst, která o Řehulkové v okrese postupně vznikla, pověst rozvracečky rodin, která „dělá politiku tělem.“⁴⁸⁴ Specifický fenomén stalinistické funkcionářky tak dostal tradiční, pro každého srozumitelnou podobu, s níž se bylo možné relativně snadno vypořádat.

Lumíra Kotrchová

Kotrchová se stala členkou KSČ 13. června 1945 a v tomtéž roce již zastávala funkce členky předsednictva a organizační tajemnice v okresním výboru strany na Mělníce. Následujícího roku se současně stala členkou krajského výboru i předsednictva KSČ v Mladé Boleslavi.⁴⁸⁵ Osm měsíců na Mělníku dokonce zastávala fakticky nejvýznamnější post vedoucí tajemnice OV KSČ.⁴⁸⁶ Od 15. srpna 1948 potom pracovala v Pardubicích, nejdříve v městském stranickém výboru opět jako vedoucí tajemnice, od září 1949 ve funkci ředitelky krajské politické školy.⁴⁸⁷ Konečně po krátké období vykonávala post vedoucí organizačně instruktorského oddělení KV KSČ Pardubice, který s sebou nesl velkou prestiž a odpovědnost.⁴⁸⁸ Lumíra Kotrchová na přelomu čtyřicátých a padesátých let dosáhla ze všech čtyř akterek vůbec nejvyššího mocenského postavení a oprávněně ji

⁴⁸¹ Tamtéž, Záznam z porady na krajském sekretariátě ve věci případu Sroslík – Řehulková, 30. března 1950, s. 4.

⁴⁸² Tamtéž, s. 3.

⁴⁸³ Tamtéž, rukou psaná zpráva neznámého funkcionáře, nedatováno (pravděpodobně únor 1951).

⁴⁸⁴ Tamtéž, Záznam z porady na krajském sekretariátě ve věci případu Sroslík – Řehulková, 30. března 1950, s. 2.

⁴⁸⁵ Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové, Dotazník, 25. 4. 1950, s. 5.

⁴⁸⁶ Tamtéž, Lumíra Kotrchová., nedatováno (pravděpodobně podzim 1950), s. 1.

⁴⁸⁷ Tamtéž, Dotazník, 25. 4. 1950, s. 5.

⁴⁸⁸ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 3.

lze považovat za příslušnici krajské stalinistické elity. Tomu nasvědčuje skutečnost, že od září 1946 do března 1947 studovala na Vyšší ústřední škole KSČ v Praze,⁴⁸⁹ což představovalo stěžejní předpoklad pro další kariérní vzestup, a do funkce vedoucí organizačně instruktorského oddělení ji navrhla samotná zástupkyně generálního tajemníka strany Marie Švermová.⁴⁹⁰

Ani Lumíře Kotrchové nechyběl obrovský pracovní zápal, a to od samotného začátku. Ve svém životopise z roku 1948 hrdě uvedla, „že od počátku svého působení na Mělníce kladla jsem velký důraz na nutnost řádného vybudování našich organizací i na udržování administrativního pořádku; podařilo se nám dobře proorganizovat celý okres.”⁴⁹¹ Detailně popsala i výsledky své práce na městském výboru strany v Pardubicích, přestože zde tehdy byla vedoucí tajemnicí teprve dva měsíce: „Za mého působení v Pardubicích byla provedena reorganizace městského výboru, jehož členům byly objasněny úkoly MV. Bylo dosaženo užší spolupráce členů MNV a městským výborem a městským sekretariátem, byl zahájen nový postup v řešení bytových záležitostí.”⁴⁹² Celkový výčet aktivit byl značně rozsáhlý. Velice pozitivně byla potom během prověrky roku 1950 hodnocena také její činnost na postu ředitelky krajské politické školy (KPS): „Soudružka Kotrchová na svém působišti jako ředitelka KPS své úkoly plnila velmi dobře. Její osobní poměr ke straně a k práci pro ni je opravdu vzorem obětavosti. Za jejího působení v KPS tato značně zvýšila svoji úroveň.”⁴⁹³ Výroky o její efektivnosti i úspěších je pochopitelně nutné brát s velkou rezervou, především v těch případech, kdy byla jejich původcem. To ovšem nijak neumenšuje její pracovitost. Kotrchová mohla oprávněně tvrdit následující: „Práci ve straně věnovala jsem všechen svůj volný čas.”⁴⁹⁴

V obětavě službě straně spatřovala Lumíra Kotrchová nejvyšší imperativ, kterému bylo vše ostatní podřízeno: „Rodina, mé vlastní děcko, bylo až na druhém místě, první byla strana, strana mi byla vším. Život bych za ní dala.”⁴⁹⁵ Lze usuzovat, že toto přesvědčení

⁴⁸⁹ Tamtéž, Vyšší ústřední škola Komunistické strany Československa, Diplom, Lumíra Kotrchová, 15. března 1947. Diplom vlastnoručně podepsali ústřední tajemník KSČ Rudolf Slánský i předseda strany Klement Gottwald.

⁴⁹⁰ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 3.

⁴⁹¹ Tamtéž, Lumíra Kotrchová., nedatováno (pravděpodobně podzim 1950), s. 1.

⁴⁹² Tamtéž, s. 2.

⁴⁹³ Tamtéž, Prověrka dne 17. 7. 1950.

⁴⁹⁴ Tamtéž, Lumíra Kotrchová., nedatováno (pravděpodobně podzim 1950), s. 1.

⁴⁹⁵ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 5.

hluboce zvnitřnila a stalo se základním strukturálním prvkem její vlastní identity. Pochopitelně se jedná pouze o domněnku, opěrný bod jí však poskytuje krátká povídka o Marii, Pavlovi a Hance Pelcové.⁴⁹⁶ Text není datován a ani podepsán, přesto je nepochybně jeho autorkou Kotrchová. Pojednává o mladé dívce Marii, která nevynikala klasickou krásou a „snad nebyla příjemná v tom Vašem měšťáckém pojetí.“ Měla však jiné kvality: „je Člověk, člověk myslící, člověk logicky uvažující, krajně rozumový, přímý a nesobecký tvor... Marie, ty, která nikdy nemyslíš na sebe, která béřeš sebe jen jako součást kolektivu.“ V zásadní opozici vůči ní stojí druhá postava povídky Hanka Pelcová. Ne pouze proto, že obě milují stejného muže, Pavla, ale především kvůli rozdílnému postavení a povaze. Pelcová totiž byla „dcerkou z vážené úřednické rodiny, světlou dívkou s jasnými modrými očima, oddaně Pavla milující a netoužící po ničem jiném, než stát se jeho ženou a pečovat o jeho pohodlí a starat se o společná děcka.“⁴⁹⁷ Pavel si v povídce vybere ji, a Marie musí hledat „odvahu k další práci, dalšímu životu.“⁴⁹⁸ Povídku pochopitelně není možné považovat za autobiografický text, ale je jasně patrné, se kterou ze svých postav Lumíra Kotrchová sympatizovala. A nepřímě vyslovené poselství, že před individuálním štěstím má přednost práce pro kolektiv. Podle něho se Kotrchová řídila i ve svém životě.

Naprosté pohroužení do stranické práce se pochopitelně neobešlo i bez negativních důsledků. Do problémů se Lumíra Kotrchová dostala již v roce 1946, protože odmítla přeložení do Tábora.⁴⁹⁹ V Pardubicích potom čelila ostré kritice jako členka tzv. kolektivu.⁵⁰⁰ Spíše než jejím vlastním přičiněním to bylo kvůli manželovi Jiřímu Kotrchovi, který si pro své nevybíravé pracovní metody a velké nároky na ostatní funkcionáře vytvořil v kraji mnoho nepřátel. Sama Kotrchová byla jako ředitelka stranické školy oblíbená. Velice pozitivně ji ve svých memoárech hodnotil Karel Kaplan, který zde v roce 1950 pracoval.⁵⁰¹ Obrovská aktivita v KSČ se především projevila na jejím duševním stavu. V životopise Kotrchová sebekriticky uvedla, „že jsem při své práci nedbala na své zdraví, nevěnovala jsem čas nutnému odpočinku, v létě 1947 jsem spala

⁴⁹⁶ Tamtéž, bez názvu, nedatováno.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 1.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 2.

⁴⁹⁹ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 4.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 2-3.

⁵⁰¹ KAPLAN, Karel, *Dans les archives du Comité Central*, Paris 1978, s. 41.

pouze 3 hodiny, čímž jsem si přivodila nervové zhroucení.”⁵⁰² V listopadu 1950 dokonce musela být „ošetřována na neurologicko-psychiatrickém oddělení nemocnice na Bulovce od 13. do 26. XI. 1950 pro periodické depresivní stavy.”⁵⁰³ Ohromné pracovní vytížení dalekosáhle poškodilo její duševní zdraví.

Lumíra Kotrchová zemřela 20. listopadu 1951, po nanejvýš svízelném roce plném ústrků a pokořování. Na přelomu roku 1950 a 1951 byla zahrnuta do tzv. kolektivu a společně se svým manželem Jiřím Kotrchem a dalšími stranickými funkcionáři obviněna z tzv. kotrchovštiny. Kotrchová s touto klasifikací nesouhlasila a za členku této skupiny se přímo nepovažovala. Údajně velmi brzy „vycítla, že v tomto stýkání se [„kolektivu”] a vysedávání po večerech nic zdravého a straně prospěšného není... jsem s uvedenými soudružkami a soudruhy [se] nestýkala. Svému muži jsem svůj názor na jejich scházení řekla.”⁵⁰⁴ Toto tvrzení je však přinejmenším problematické. Nebýt podpory Kotrcha a ostatních, bylo by stěží představitelné, aby se Kotrchová na krajském sekretariátě ovládaném touto skupinou stala vedoucí organizačně instruktorského oddělení. Jednalo se o klasický obranný manévr. Kotrchová se měla bránit i dalšími cestami. Členka předsednictva KV KSČ Pardubice Pavla Šimonková její jednání zhodnotila následovně: „Myslím, že Kotrchová je totéž co Kotrch, ale jde na to mazaněji. Řekla bych v čem... Ona si stěžovala na ÚV, že ji omezujeme v jejích členských právech... před 14 dny byla na poradě v KPŠ přes to, že ví, že tam chodit nemá... V tom je Kotrchová nebezpečnější než Kotrch.”⁵⁰⁵

13. března 1951 krajské předsednictvo navrhlo její vyloučení ze strany,⁵⁰⁶ o pět dní později tento návrh schválil mimořádný krajský výbor.⁵⁰⁷ Pro Kotrchovou to představovalo strašlivou, bolestnou ránu. Rozhodla se napsat předsednictvu dopis, ve kterém se obviňovala z nejrůznějších provinění a prosila o odpuštění. Odmítla sice přímé členství v „kolektivu”, ale vyčítala si, „že přes mé teoretické vědomosti jsem nepoznala,

⁵⁰² Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové, Lumíra Kotrchová., nedatováno (pravděpodobně podzim 1950), s. 2.

⁵⁰³ Tamtéž, Zpráva lékaři., 26. XI. 1950.

⁵⁰⁴ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 3.

⁵⁰⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 342.

⁵⁰⁶ Tamtéž.

⁵⁰⁷ Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové, Zpráva kádrového oddělení, 23.3. 1951.

že jde o frakční činnost.” a „k celé této věci [jsem] zaujala naprosto maloměšťácké stanovisko.”⁵⁰⁸ Odsoudila celé své osobní založení: „jsem zatížena intelektuálistvím a že bylo nejdříve na čase, abych si to uvědomila a začala pracovat přímo mezi dělníky v továrně.”⁵⁰⁹ A prosila o novou příležitost, kterou si měla vysloužit tvrdou prací:

„Přece Vás však, soudruzi, o jedno prosím. Doplňte mé potrestání tím, že budu-li dobře po určitou dobu pracovat třeba 5 roků nebo i déle na svém pracovišti v továrně, případně v ROH nebo kdekoli jinde, že budu moci být opět přijata do Komunistické strany Československa. Soudruzi, jsem ochotna dělat cokoli, pošlete mne na brigádu třeba na stavbu mládeže do Ostravy nebo do dolů, kamkoli a na jakoukoli dobu jen mi, prosím Vás o to, dejte možnost znova se stát členkou Komunistické strany.”⁵¹⁰

Kotrchová nakonec opravdu nastoupila na brigádu do ostravských Kunčic,⁵¹¹ kde pracovala v náročných existenčních podmínkách. Sama každodenní život na velkém staveništi vystihla v jednom ze svých reportážních zápisů: „Ležím po celonoční práci na světnici č. 3 v baráku 43 unavena odpracovanými 10ti hodinovkami.”⁵¹² Nadále se zaklínala vírou v socialistickou budoucnost: „Ty už, Mirko, dávno žít nebudeš, ale elektrárna, kterou jsi pomáhala jako jedna z tisíců brigádníků stavět, ta tu bude. Sebevědomě se bude tyčit do výšin a bude sloužit dětem Tvých dětí.”⁵¹³ Přes vnější zdání však tísnivé prostředí, ohromná námaha i předchozí strastiplné zážitky nakonec definitivně podlomily její zdraví. V lékařské zprávě z psychiatrické léčebny v Ostravě stojí následující: „Jmenovaná byla přijata na psychiatrické oddělení v Opavě dne 13. 11. 1951. Za pobytu v léčebně projevovala značný psychomotorický neklid, při němž náhle 20. 11. v 7 hodin ráno zemřela.”⁵¹⁴ Konkrétní příčinou smrti byla masivní plicní embolie.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Tamtéž, Dopis předsednictvu KV KSČ Pardubice, 28. března 1951, s. 3.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 5-6.

⁵¹¹ Tamtéž, Výměr o přidělení k práci, 25. 10. 1951.

⁵¹² Tamtéž, Reportáž II, 8. XI.51, s. 1.

⁵¹³ Tamtéž, Reportáž I, nedatováno (pravděpodobně listopad 1951), s. 1.

⁵¹⁴ Tamtéž, Zpráva Státní psychiatrické léčebny v Opavě, 12. ledna 1952.

⁵¹⁵ Karel Kaplan ve svých memoárech uvedl, že Kotrchová spáchala sebevraždu skokem z továrního komína. KAPLAN, *Dans les archives du Comité Central*, op. cit., s. 42. Pro takové tvrzení však nejsou žádné podklady. Jirí Kotrch se domníval, že za smrt jeho ženy byly přímo zodpovědné některé stranické

Kretová vykazovala členství v KSS už od roku 1942 a řádně přijata byla hned po osvobození. Nastoupit dráhu stranické funkcionářky po dlouhou dobu odmítala. Post tajemníka revolučního národního výboru, do kterého byla aklamačně zvolena pro svou odbojovou činnost, brzy propustila nemocnému účastníkovi Slovenského národního povstání a nechala se zaměstnat jako administrativní síla ve Státní nemocnici v Popradu.⁵¹⁶ Politickou aktivitu omezovala na zastávání řadových funkcí v základní organizaci strany, Svazu mládeže a ženském hnutí.⁵¹⁷ Teprve na podzim 1948 se Kretová nechala přesvědčit funkcionářem Jozefem Lenártem a nastoupila do Ústřední stranické školy KSS v Bratislavě na pětiměsíční kurz.⁵¹⁸ Po jeho absolvování byla v lednu 1949 jmenována vedoucí tajemnicí OV KSS v Poprade;⁵¹⁹ jediná žena na této pozici ve čtrnácti okresech Košického kraje.⁵²⁰

Ke stranické práci přistupovala Kretová s velkou odpovědností, kterou prohlubovala také skutečnost, že pracovala ve svém rodišti. Údajně si tehdy pro sebe řekla následující: „Ja mam veľké šťastie, že som vo svojom okrese, kde ma každý poznal, kde som nemohla nič predstierať ani zakrývať.“⁵²¹ Situace v regionu nebyla utěšená. Kretová neměla k dispozici dostatečné množství pracovních sil, především instruktorů. Na zasedání krajského předsednictva v Košicích upozornila, že by jich potřebovala padesát.⁵²² O to

špičky a jmenovitě zmiňoval negativní úlohu Jarmily Taussigové. Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové, dopis Jiřího Kotrcha Josefu Pavlovi ministru vnitra, 30. dubna 1968, s. 1-2. To je však pouze spekulace, kterou s obrovským časovým odstupem nelze potvrdit, ani vyvrátit. Nejeví se mi však pravděpodobná. V případě potřeby mohla Kotrchovou jednoduše zadržet StB, podobně jako stovky jiných komunistických funkcionářů upadlých v nemilost, ke komplikované likvidaci v psychiatrické léčebně se svědky z řad personálu nebyl podle mého úsudku důvod. Bez významu konečně není ani skutečnost, že výše zmíněná Taussigová byla zatčena StB 24. listopadu 1951, pouhé čtyři dny po smrti Lumíry Kotrchové.

⁵¹⁶ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 377.

⁵¹⁷ NA, fond XI. sjezd KSČ 18. - 21. prosince 1958, inv. č. 90, Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, s. 8.

⁵¹⁸ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 378.

⁵¹⁹ Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, op. cit., s. 8.

⁵²⁰ NA, fond 1261/2/5, sv. 90, ar. j. 487. Košice – Předsednictvo 1950/1, s. 66.

⁵²¹ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 378.

⁵²² Košice – Předsednictvo 1950/1, op. cit., s. 86.

více aktivní byla ona sama. S odstupem vzpomínala, že „v Poprade sa robilo po nociach, to bolo strašnej roboty.”⁵²³ Bez ustání hledala v okrese nejrůznější nedostatky, na něž upozorňovala své nadřízené. Například ostře kritizovala práci popradské strojové a traktorové stanice, „ktorá nakúpila stroje od roľníkov a nikto sa o ne nestará. Hovorili sme o tom, ale žiadnu nápravu nevidíme.”⁵²⁴ Byla ochotná vypravit se i na místa, jimž se ostatní funkcionáři zdaleka vyhýbali, jak dokládá její návštěva dolu v obci Kišovce: „súdržka Kretová... rozprávala, že do bane v Kišovciach šla zdravotná komisia s lekárom [vyšetřit] sociálne podmienky ubytovania baníkov tohto závodu, kde ich nechceli vôbec pustiť. Len súdržka Kretová sa dostala dnu a hovorila, že v barakoch je špina, prach, ploštice, že vôbec je neľudský život.”⁵²⁵ Výčitkami nešetřila ani samotné krajské vedení v Košicích, což zpětně vysvětlovala lakonicky: „Ja som bola taká nespokojná a stále som ich kritizovala.”⁵²⁶ Nepostrádala zanícení a ráznost, typické charakteristiky stalinistické elity.

Ve stranickém aparátu si svým svérázným přístupem nevytvořila ideální postavení, čehož si byla velice dobře vědomá. Na zasedání předsednictva KV KSS Košice zazněla negativní hodnocení, podle kterých byla Kretová „nervovo zrútená” a v okrese „nemá autoritu”.⁵²⁷ Až na předsednictvu se také řešilo její údajné „nedorozumenie” s instruktorem popradské okresní organizace strany Vozárem.⁵²⁸ Nelze však hovořit o naprostém odsudku. Člen předsednictva KV KSS Košice Michal Chudík o Kretové ve svém příspěvku prohlásil, že je „vyspelá” a „oblíbená na dedinách”.⁵²⁹ V konfliktu s Vozárem se krajské vedení přímo přiklonilo na její stranu.⁵³⁰ Přesto se opakovaně navrhovalo, aby přešla na jiný post. V úvahu připadalo, že bude “vzvednuta” do krajského sekretariátu jako instruktorka⁵³¹ nebo do vedoucí pozice na krajské škole.⁵³² Je zřejmé, že ohledně jejího pracovního zařazení panovaly v kraji rozpaky. Tomu

⁵²³ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 379.

⁵²⁴ NA, fond 1261/2/5, sv. 90, ar. j. 488. Košice – Předsednictvo 1950/2, s. 81.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 33.

⁵²⁶ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 379.

⁵²⁷ Košice – Předsednictvo 1950/1, op. cit, s. 145.

⁵²⁸ Košice – Předsednictvo 1950/2, op. cit, s. 30.

⁵²⁹ Košice – Předsednictvo 1950/1, op. cit, s. 331.

⁵³⁰ Košice – Předsednictvo 1950/2, op. cit, s. 30.

⁵³¹ Tamtéž, s. 9.

⁵³² Košice – Předsednictvo 1950/1, op. cit, s. 331.

napomáhala i Anna Kretová, která svou pozici vedoucí tajemnice považovala za příliš obtížnou a z Popradu chtěla odejít.⁵³³

Kretová nastoupila v září 1950 na Vysokou stranickou školu do Prahy;⁵³⁴ na OV KSS v Poprade už se nevrátila. Ve škole strávila příští dva roky, aby ji nakonec úspěšně absolvovala obhajobou „diplomovky z vnitrostraníckej práce“. S hrdostí uváděla, že ačkoliv do školy nastoupilo 60 žáků, skončilo ji jen 22.⁵³⁵ Následující kariérní dráha Anny Kretové už se vymyká sledovanému tématu, a proto se ji nebudeme rozsáhleji zabývat. Speciálně zmínit je třeba skutečnost, že v polovině 50. letech zastávala pozici vedoucí oddělení orgánů strany na KV KSS v Prešově. Bylo to v období, kdy v kraji rolníci hromadně vystupovali z JZD a skrývali se před vojáky v lesích. Nakonec padlo takřka celé dosavadní krajské vedení. Kretová na své jmenování vzpomínala nanejvýš případně: „tí chlapi, každý sa vyhováral, lebo vedel, do čoho tam sa ide, takže ma schválili.“⁵³⁶ Kretová přijala, čímž opět osvědčila svoji odhodlanost a stylizovala se do role rázné funkcionářky. Jednalo se o její poslední stranickou funkci na regionální úrovni.

Následující výčet pracovních umístění od konce 50. do 80. let již nastíníme pouze velice stručně: Kretová působila ve stranických ústředích v Praze a Bratislavě, byla členkou Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, místopředsedkyní Slovenské národní rady. Představuje unikátní příklad funkcionářky, která ve straně působila přes čtyřicet let a dosáhla i těch nejvíce reprezentativních postů. Na první pohled bezvadný politický vzestup však nebyl bez menších otřesů. Kretová v jedné funkci zřídka vydržela déle než tři roky, což označovala jako svoji „trojku“: „Viete, deti, už sa blíži trojka, buď bude nejaká reorganizácia alebo nejaký prúser, lebo ja už som tu tri roky“.⁵³⁷ Nepřekvapivě od určité doby zastávala vyloženě ceremoniální posty, což bylo jistě částečně podmíněno vzrůstajícím věkem, podpůrnou rolí nicméně sehrál i její gender. Kretové tento nepřekročitelný limit neunikl. Existující podmínky zhodnotila stručně: „No ale viete,

⁵³³ Košice – Předsednictvo 1950/2, op. cit., s. 9.

⁵³⁴ Předběžně návrhy na členy a kandidáty ÚV KSČ, které navrhuje KV KSS a oddělení orgány strany ÚV KSS, op. cit., s. 8.

⁵³⁵ *Vítězové? Poražení? II*, op. cit., Anna Kretová, s. 379.

⁵³⁶ Tamtéž, s. 380-381.

⁵³⁷ Tamtéž, s. 397.

potom občas zvíťazí aj ten malomeštiacky vzťah k ženám, lebo to je pohodlnejšie pre mužov.”⁵³⁸

5.4. Výjimečné postavení funkcionářek v období stalinismu

Každá ze čtyř popisovaných funkcionářek byla natolik unikátní osobností s jedinečnou životní drahou, že snaha o srovnání a vyvození obecnějších závěrů může působit až poněkud nepatřičně. Redukce jednotlivců na příslušníky abstraktně definované skupiny vždy obnáší hrozbu nepřipustného zjednodušení. Přesto lze postřehnout paralely i společně sdílené charakteristiky. Všechny aktérky spojovalo, že v práci pro stranu naplňovaly své individuální sklony. Anna Kvašová ve funkci vyživovací referentky MNV uskutečňovala svůj *praktický idealismus*. Zlepšení lidského údělu nespárovala ve svépomoci soudržného místního vesnického společenství, byť byla po dlouhá léta jeho těsnou součástí, nýbrž v angažovaném plnění stranických instrukcí. Květa Řehulková dokonale realizovala *osobní ctižádost* ve splétání klientských sítí a utváření silného mocenského postavení. Bez prostřednictví KSČ by v tehdejších podmínkách stěží dosáhla srovnatelného úspěchu. Lumíra Kotrchová ve straně uplatnila svoji silnou tendenci k *idealismu abstraktnímu*, především na postu ředitelky krajské politické školy, který svědčil jejímu teoretickému založení. Anna Kretová přes prvotní rozpaky *nalezla identitu* rázné funkcionářky jako vyjádření své osobnosti a umíněně se jí držela naproti všem úskalím dalšího života. Stalinistický příslib ženské emancipace pro žádnou z nich nepředstavoval vyprázdněné heslo, ale žitou zvnitřněnou zkušenost.

Této skutečnosti je třeba porozumět v celé její složitosti a neuchylovat se ke krajnostem. Na jedné straně se musíme vyvarovat nesmyslného konstatování, že by popsaná skutečnost dokládala blízkost či dokonce totožnost stalinismu a feminismu. Podobný závěr by byl naprosto absurdní už s přihlédnutím k osobnímu životu Josifa Stalina, který revoluční léta ve vyhnanství trávil sváděním nezletilých dívek a později brutálně tyranizoval svoji druhou ženu a dceru.⁵³⁹ Jeho personální politika na pozici generálního tajemníka Všesvazové komunistické strany (bolševiků) byla „notoricky

⁵³⁸ Tamtéž, s. 411.

⁵³⁹ KOTKIN, Stephen, *Stalin Vol. 1: Paradoxes of Power 1878-1928*, London 2014, s. 155; 594-595.

sexistická“.⁵⁴⁰ Ve stalinistickém diskurzu neexistovala emancipace zdola, nýbrž pouze shora; se vším, co to přináší. Výsledek přesně zhodnotila historička Joanna Goven ve svoji práci o genderových základech socialismu v Maďarsku: „Stalinistická ‚emancipace‘ nezmocnila ženy k tomu jednat podle vlastního uvážení, nezávisle či dokonce v opozici vůči státu. Naopak... [strana] opakovaně hlásala, že ženy mají být vděčné paternalistickému státu za vytvoření partnerství mezi ženou a státem, který je ‚emancipací‘.“⁵⁴¹ Platnost hodnocení dokládají všechny čtyři aktérky, které své poslání spatřovaly v ochotné a usilovné práci pro KSČ. S tím souvisí i druhý aspekt, který adresovala Denisa Nečasova: nástup žen do práce i funkcí probíhal, aniž by byly rozrušeny mužské hierarchie a přerozděleny úkoly. Ženy se tudíž ocitly pod dvojnásobným břemenem rodinných i pracovních povinností a z toho vyplývajících těžkostí.⁵⁴² Kvašová, Řehulková i Kotrchová prohlašovali, že plně nezvládají pečovat o děti. Kvašová, Řehulková a nepřímo i Kotrchová měly nesnáze v manželství, které přímo souvisely s výkonem jejich povolání. Kretová se podobným obtížím vyhnula proto, že se nikdy neprovdala a neměla děti. Příslib rovnoprávnosti byl stalinistický ve své podstatě – hierarchický a přezíravý vůči takřka neúnosné zátěži kladené na jednotlivce.

Na druhé straně je nutné odmítnout druhý extrém, tedy tvrzení, že aktérky přijetím či přímo zvnitřněním stalinistického příslibu emancipace popřely svoji osobní či genderovou identitu a staly se bezduchými pohůnky poslouchajícími stranické direktivy. To popírá už konstatovaná skutečnost, že každá z funkcionářek v práci pro stranu uplatňovala svoje individuální sklony. Historička Malgorzata Fidelis v monografii o pracujících ženách v poválečném Polsku podrobně popsala proměnu dívek z vesnic na tovární dělnice a konstatovala, že tato proměna neměla za následek ztrátu předchozí identity, naopak vedla k jejímu dotvoření a nabytí větší komplexity.⁵⁴³ To plně platí i v této případové studii, která zároveň dokládá, k jak odlišným identitám může zdánlivě identické rozhodnutí a praxe vést; k rázně jednajícím funkcionářce Anně Kretové i přemýšlivé ředitelce Lumíře Kotrchové, k osobně nezištné referentce Anně Kvašové i ctižádostivé političce Květě

⁵⁴⁰ RIGBY, Thomas H.: *Political Elites in the USSR. Central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*. London – Aldershot, Elgar 1990, s. 136.

⁵⁴¹ GOVEN, Joanna, *The Gendered Foundations of Hungarian Socialism: State, Society, and the Anti-politics of Anti-Feminism*, disertace, University of California 1993, s. 66.

⁵⁴² NEČASOVÁ, Denisa, *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*, Brno 2018, s. 132.

⁵⁴³ FIDELIS, Malgorzata, *Women, Communism and Industrialization in postwar Poland*, Cambridge 2013, s. 99-129.

Řehulkové. Aktérky přijaly stalinistický příslib emancipace z individuálních pohnutek a naplnily ho vlastními obsahy.

Konečně profesní dráhy akterek a jejich často dramatická vyústění dokládají, že úděl funkcionářek stalinistického údobí byl svrchovaně namáhavý a plný nástrah. Ostře vyhrocený politický boj se podepsal na rychlém pádu Květy Řehulkové, vypjaté hledání nepřátel uvnitř strany zničilo kariéru Lumíry Kotrchové a nepochybně se zásadně přičinilo o její brzký skon. Všeobecná neobliba či vyložená nenávist místních komunit vůči ženám v mocenských pozicích ve velké míře stála za špatnou pověstí Řehulkové i Anny Kvašové, v jejímž případě se projevila v nejbrutálnější formě vraždy. Ani daleko méně dramatický osud Anny Kretové není v tomto směru bez významu, rozpaky o jejím zařazení mají podobný původ i konotace. A její pomalý mocenský ústup do nevýznamných ceremoniálních postů současně dokládá také úpadek trendu ženské emancipace, která v žádném případě nebyla obecnou charakteristikou celého údobí komunismu.⁵⁴⁴ Vlastní byla pouze relativně krátké stalinistické periodě, a jak je patrné, i tehdy s četnými vnitřními rozpory.

⁵⁴⁴ Denisa Nečasová například postřehla postupný ústup od oficiálního zobrazování žen v těžkém průmyslu kolem roku 1953, viz NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk*, op. cit. s. 228.

6. Obranná reakce straníků a formy jejich boje⁵⁴⁵

Regionální stalinistická elita držela v regionech výsadní postavení – její představitelé vydávali autoritativní příkazy a přísně vymáhali jejich plnění, dozorovali personální politiku, řídili každodenní chod stranických aparátů. Jakýkoliv odpor vůči jejich vládě ze strany níže postavených funkcionářů či řadových členů KSČ by se na první zběžný pohled mohl jevit jako zoufalý pokus, dopředu odsouzený k nezdaru. Důkladnější pohled na lokální, okresní i krajskou úroveň nicméně odhaluje poněkud odlišný obraz – reálné šance potenciálních odbojníků zdaleka nebyly tak beznadějně, jak by se mohlo zdát.

6.1. Formy odbojné aktivity a cesta ke Šlingovu pádu

Nejvýše postavení reprezentanti KSČ opakovaně prohlašovali, že od komunistů se v případě útlaku ze strany nadřízených v žádném případě neočekává pasivní poslušnost a mlčení. Naopak vyzývali k aktivní, co nejotevřenější kritice každého vedoucího funkcionáře, jež by se pokoušel povyšovat nad ostatní a vládl s použitím diktátu.⁵⁴⁶ Vypovídající je v tomto ohledu výzva generálního tajemníka strany Rudolfa Slánského, pronesená z tribuny IX. sjezdu KSČ v květnu 1949: „Jsou mnohé obce, kde o záležitosti občanů rozhodují jen dva, tři funkcionáři strany... rozhodují jednostranně, protekčně, nespravedlivě... Proto třeba apelovat k členům strany, aby netrpěli takovýto stav, ozvali se proti němu, uplatnili své právo spolurozhodovat, odstranili funkcionáře, kteří si svévolně počínají.“⁵⁴⁷ Nešlo pouze o oficiózní floskuli. Straníci se opravdu uchýlovali k celé plejádě postupů, jejichž prostřednictvím prezentovali vlastní nespokojenost a hledali účinnou podporu pro své požadavky.

⁵⁴⁵ Tato kapitola je přepracovanou a rozšířenou verzí stejnojmenné kapitoly méj diplomové práce: LÓŽI, Marián: *Dynamika vnitrostranického teroru na lokální úrovni KSČ v době pozdního stalinismu*, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, Praha 2014, s. 75-105. Dílčí část byla publikovaná jako studie: LÓŽI, Marián: *Exposing enemies in the regional leaderships of the Communist Party of Czechoslovakia 1950–1951*, *Securitas Imperii*, 2021, č. 39, s. 111-146.

⁵⁴⁶ V sovětském kontextu Velkých čistek 30. let rozpoznala tuto skutečnost Wendy Goldman. Vedení zde podle ní vyzývalo k rozbíjení celých „rodinných kruhů“, které se ustavovaly na základě jmenování či kooptace a nechávali se okázale oslavovat. *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression*, New York 2007, s. 119-120.

⁵⁴⁷ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*, Praha 1949, s. 154.

Kritiku v první řadě vyslovovali na pravidelných i mimořádných stranických plénech. Dosvědčuje to příspěvek Vladimíra Pinkasa, který pronesl na členské schůzi 9. místní organizace KSČ v Boskovicích 30. listopadu 1950.⁵⁴⁸ Ostře zde napadl vedení boskovického okresního výboru, představovaného v první řadě vedoucí tajemnicí Hanáčkovou a „šedou eminencí“⁵⁴⁹, ředitelem místního gymnázia Vojtěchem. Pinkasovo hodnocení dýchá expresivitou a je naprosto otevřené:

„Plno temných postav, nemajících s komunismem mnoho nebo vůbec nic společného. To jsou takzvaní páni soudruzi. Tito páni soudruzi krákorají zlostně na každého, kdo by se odvážil posvítit si na jejich nekalé rejdy a sobecké osobní zájmy.

A jsou to mocní páni soudruzi, takže každý se bojí jejich zloby a hněvu, zášti a msty. Komu je život milý, drží hubu a proto neexistuje v Boskovicích právo stranické kritiky a přirozeně na sebekritiku jsou ti páni soudruzi příliš povzneseni. Sebekritika je jen pro prostý stranický lid.“⁵⁵⁰

V tomto duchu byl formulován celý projev. Nenachází se v něm ani stopa úcty k oficiálním autoritám, žádné projevy obdivu. Zato se v něm zrcadlí velká rozladěnost a touha po změně poměrů zdola. Ta je zvláště patrná v závěrečné pasáži: „Je třeba zalarmovat všechny poctivé straníky, dělníky v závodech především, všechny poctivé občany mimo stranu, aby beze strachu ukázali na nepořádky ve straně, v závodech, úřadech a ve veřejném životě, na stranické parasity a škůdce, bez ohledu na jejich výši a postavení, aby nepořádky byly uvedeny do pořádku a nepoctivci mohli být odstraněni.“⁵⁵¹ Výzva k rozsáhlé čistce v řadách vedoucích kádrů nemohla být vyjádřena jednoznačněji.

S kritikou se komunisté obraceli rovněž na nejvyšší stranická místa. Ústřední funkcionáři se řadovým členům a funkcionářům rádi prezentovali jako benevolentní vládcí schopní důvěrného naslouchání a ochotně napravující každou nespravedlnost. Právě s tímto očekáváním je straníci oslovovali. Například dlouholetá členka KSČ Kočnerová napsala 24. dubna 1948 dopis vedoucí ústředního organizačního oddělení Marii Švermové, ve kterém ostře spílala na okresní vedení strany v Moravské Třebové: „Zde v Třebové se

⁵⁴⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 327.

⁵⁴⁹ Tamtéž, s. 341.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 328.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 344-345.

vždy pár jednotlivců na něčem usnese, aniž by se ptalo na souhlas druhých členů, čímž se zavádí velká roztrpčenost mezi členy, jsou znechucení, otráveni, nechtějí do schůzí ani na brigády.⁵⁵² Za největší provinění považovala klientelismus a opilství: „Pomáhají jeden druhému a my na ně nemůžeme. Naši vedoucí se opíjí, mluví se o tom a dobří členové se zhnuseně odvrací.“⁵⁵³ Konkrétně Kočnerová protestovala proti nominaci předválečné komunistky Josefy Smejkalové na volební kandidátku do Národního shromáždění, protože Smejkalová se podle ní nikdy nezúčastňovala schůzí ženských komisí a z žen ji takřka nikdo neznal. Je důležité, že Kočnerová se na Švermovou obracela jako na funkcionářku, kterou osobně znala z celostátní konference KSČ i dávnější minulosti, a mohla ji tudíž důvěřovat.⁵⁵⁴ Švermová na její dopis odpověděla, a přestože okresní vedení strany v Moravské Třebové bránila jakožto řádně zvolené, požádala ji, aby jmenovala, se kterými členy OV KSČ je nespokojená.⁵⁵⁵ Kočnerová sepsala další list, ve kterém poskytla obšírný seznam.⁵⁵⁶ Bylo zahájeno řízení, které iniciovala samotná Švermová. Krátce o tom informovala přímo Kočnerovou: „Zařídila jsem, aby poměry u Vás byly řádně přezkoumány a zjednána náprava tam, kde to bude zapotřebí. Je samozřejmé, že zásada vnitrostranické demokracie musí býti všemi respektována a že v čele strany musí státí lidé čestní a všeobecně vážení. Postarám se o to, aby byla zjištěna pravda a všechny otázky vyřešeny tak, aby všem bylo zřejmé, že ve straně musí zvítěziti poctivost a spravedlnost.“⁵⁵⁷ Je vhodné zmínit i způsob, jakým se dovršila poslanecká nominace Josefy Smejkalové. Dotyčná sice byla nakonec zvolena, ale nikdy nesložila slib a mandátu se hned vzdala. Údajně proto, že poslankyní nikdy být nechtěla a s umístěním na kandidátku souhlasila pouze na příkaz vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga, který ji prosazoval.⁵⁵⁸ Pravděpodobně však svou roli sehrála také kritika zdola.

Odpor členů strany jindy nabýval kolektivnějších forem. Kupříkladu Blanenská okresní organizace dosáhla nevídané organické jednoty při sporu s vedoucím tajemníkem Šlingem. Jednomyslně proti němu vystoupili její delegáti na krajské konferenci v dubnu

⁵⁵² NA, fond 1261/2/5, sv. 94, ar. j. 507. Dopisy adresované Marii Švermové, s. 11.

⁵⁵³ Tamtéž.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 11-12.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 13.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 15-16.

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 17.

⁵⁵⁸ KOČÍŠKOVÁ, Jana, *Ženy v politice: Role a postavení vrcholných političek v Československu 1948-1968*, Praha, s. 140-141.

roku 1950⁵⁵⁹ a o tři měsíce později přikročili ve výboru okresu dokonce k polemické rezoluci. V ní Šlingovi připsali ty nejhorší vlastnosti: „Neskromnost, velikášství, nepřijímání kritiky, ješitnost, špatný poměr k lidem, neupřímnost, hrubost, kteréžto chyby mají vliv na celý systém jeho práce. Při tom připomínáme, že vedoucí tajemník soudruh Otto Šling se pudově bojí dělnických kádrů a zdá se nám, že při jeho práci mu chybí správný třídní instinkt.“⁵⁶⁰ Svým rázným přístupem chtěli odstartovat rozsáhlou vnitrostranickou aktivitu a pochopitelně také pád jejich arcinepřítele Šlinga: „Doporučujeme předložení této resoluce do širšího krajského aktivu, kterého se zúčastní delegace ze závodů a zaslání této resoluce ÚV KSČ se žádostí, aby odvolal na základě zjištěných skutečností vedoucího tajemníka KV KSČ poslance soudruha Otto Šlinga z brněnského kraje.“⁵⁶¹ Případ Blanenského okresu dokazuje, že jednotlivé stranické vykazovaly samostatnou aktivitu a dokázaly do organizmu strany vnášet své vlastní, někdy zcela partikulární, jindy zase obecnější zájmy.

Odbojná aktivita straníků mohla nabýt ještě rozsáhlejších forem a zahrnovat hned několik organizací. Názorně to dokládá spor, který proběhl na jaře roku 1950 v čáslavském okrese. Většina členů předsednictva OV KSČ se zde rozhodla obrátit proti předsedovi okresního výboru v Čáslavi (a pozdějšímu vedoucímu tajemníkovi KV v Pardubicích) Josefu Beranovi a sesadit ho z funkce.⁵⁶² Nechtěli však postupovat kuloárně, nýbrž získat pro svou kauzu co nejširší veřejnou podporu. O předsedovi rozšířili velmi závažná obvinění, jež měly jeho postavení naprosto zdiskreditovat: „V pomluvách bylo hovořeno o jakési defraudaci ve výši 4 miliónů Kčs, prochlastání 20.000 Kčs, o dvou milionech, za které si soudruh Beran dal vystavět vilu.“⁵⁶³ Takto vedenou rétorikou získali odbojníci podporu dvou závodních organizací, v podnicích Kosmas a Kovolís. Straníci ve druhém ze jmenovaných podniků dokonce vydali rezoluci, „která žádala zajištění soudruha Berana, zbavení funkcí.“⁵⁶⁴ Pro dosažení maximálního efektu byla přečtena i ve vysílání místního rozhlasu,⁵⁶⁵ takže se o konfliktu probíhajícím v okrese mohl dozvědět

⁵⁵⁹ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 278.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 279.

⁵⁶¹ Tamtéž.

⁵⁶² Tamtéž, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 29.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 27.

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 28.

⁵⁶⁵ Tamtéž.

prakticky každý. Rozmáchlá akce skončila dočasným neúspěchem. Pozice předsedy Berana byla upevněna zásahem z ústřední Komise stranické kontroly a jeho hlavní oponenti, označení jako „členové frakční skupiny“, přinuceni k sebekritice a potrestáni.⁵⁶⁶ Přesto jejich úsilí dokládá, že na regionální úrovni mohlo docházet k relativně autonomní mocenské aktivitě. Regionální straničtí aktéři byli schopni rozšiřovat vlastní agendu do veřejného prostoru a obstarávat zde pro ni podporovatele z řad prostých členů strany. V tzv. Čáslavském případě vedla z dlouhodobé perspektivy k žádanému výsledku. Obvinění vznesená v roce 1950 zazněla znovu o dva roky později, při sesazení Josefa Berana z postu vedoucího tajemníka KV KSČ Pardubice a jeho vyloučení ze strany.⁵⁶⁷

Členové neuhýbali ani před osobní konfrontací, což potvrzuje příklad komunistů z obce Náměšť na Hané. 1. září 1950 dorazili ve velkém počtu (46) a bez pozvání na zasedání předsednictva KV KSČ v Olomouci, aby zabránili vyloučení oblíbeného poslance Františka Majtla.⁵⁶⁸ Záměr předsednictva hodnotili velice negativně. Vůbec nejostřeji se vyjádřil předválečný člen KSČ Piterka: „Nelíbí se mi to, že se celá věc dělá mimo naše organisace. Vy jste se nás měli na věci zeptat a vy zde postupujete jako u soudu. Jste tu jako gestapáci!“⁵⁶⁹ Majtl byl nakonec z KSČ vyloučen, ale až po dlouhé a vyčerpávající schůzi základní stranické organizaci v Náměšti.⁵⁷⁰

V nejvyhrocenějších situacích neváhali komunisté a sympatizanti přistoupit k otevřenému násilí. K němu došlo v rámci tzv. rožňavského případu v Košickém kraji v březnu 1951 po zatčení Štefana Géca, horníka ze závodu Rožňava-baňa. Na jeho stranu se podařilo získat „aj niektorých váhavých členov Komunistickej strany a 120 až 150 baníkov, ktorí sa grupovali z prevažnej väčšiny z dedín, v dôsledku čoho došlo k známemu sroteniu uvedených osôb, ktoré potom ‚vyslobodili‘ Géca z vyšetrojúcej väzby a zbili tajomníka Závodnej organizácie KSS, súdruha Hatalu.“⁵⁷¹ Celá aféra byla podle

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 29.

⁵⁶⁷ KABEŠOVÁ, Monika, *Boj o mocenské pozice v čáslavském okrese a řešení tzv. čáslavského případu (1949-1953)*, rukopis 2020.

⁵⁶⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 67, ar. j. 375. Olomouc – Předsednictvo 1950/4, s. 6.

⁵⁶⁹ Tamtéž, s. 10.

⁵⁷⁰ SOkA Olomouc, fond Bieberle Josef, Svědectví pamětníků, František Majtl, 6.-7. 12. 1968.

⁵⁷¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 90, ar. j. 493. Košice – Předsednictvo 1951/1, s. 13.

krajského předsednictva v Košicích způsobena stranickými funkcionáři v okrese a kraji, kteří „obišli volené orgány“ a „unáhle rozhodovali“.⁵⁷²

Každý z uvedených příkladů se vyznačoval specifickým místním kontextem a celou škálou proměnných, zásadně spoluurčujících jeho počátek, průběh i konečné vyústění. Avšak všechny spojují způsoby promlouvání nebo formy jednání, které byly sebevědomé a občas vyloženě konfrontační. Regionální funkcionáři i řadoví členové KSČ byli v konkrétních případech více či méně úspěšní, nicméně vždy dokázali v souladu s formálními pravidly či dokonce v rozporu s nimi nanášet vlastní autonomní a výrazně kritickou agendu. Tato skutečnost je pro porozumění vnitrostranické aktivitě v období stalinismu klíčová.

Význačné postavení v ní přináleželo samotnému ústředí. Generální tajemník Rudolf Slánský v již citovaném projevu na IX. sjezdu KSČ apeloval na potřebu kritického poměru straníků vůči těm nadřízeným, kteří si počínali diktátorsky. Rozvedl v něm rovněž úlohu, jež přináležela ústředním orgánům, a to na příkladu tzv. karlovarského případu:

„Soudruh Gottwald, který dostal několik stížností z Karlovarska, nařídil komisi stranické kontroly, aby provedla šetření. Bylo zjištěno, že odpovědní krajští a někteří okresní funkcionáři potlačovali kritiku členů a funkcionářů strany, zastrašovali takové členy strany, vyhrožovali jim, přikazovali orgánům Sboru národní bezpečnosti, aby proti takovým kritizujícím členům byl sbírán materiál, a dali je orgány národní bezpečnosti vyslýchat.

Předsednictvo strany usneslo suspendovat krajského politického tajemníka a bezpečnostního tajemníka a nařídilo, aby všechny případy nesprávného vyloučení a disciplinárního potrestání členů strany byly přešetřeny a nesprávnosti napraveny. (*Velký potlesk.*) Předsednictvo strany přijalo k tomuto případu resoluci, kterou rozeslalo všem krajským a okresním výborům s výzvou, aby ve svých krajích a okresech potíraly všechny zjevy porušování vnitrostranické demokracie.“⁵⁷³

Slánský jednoznačně deklaroval, že nejvyšší stranické orgány na kritiku zdola reagovali důkladným šetřením následovaným ráznými kádrovými zásahy a výzvami k celostranické nápravě, nikoliv jejím potlačováním. Mezi mocenským centrem a periferií

⁵⁷² Tamtéž, s. 14.

⁵⁷³ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*, op. cit., s. 152-153.

podle něho neexistoval esenciální rozpor, nýbrž shoda, zaručovaná osobně prezidentem a předsedou KSČ Klementem Gottwaldem.

Není překvapivé, že v praktickém chodu stranického organizmu probíhalo prověřování i oficiálně propagované ozdravení daleko méně harmonicky. Dokládá to komplikovaný případ Brněnského kraje.⁵⁷⁴ Zde se od jara 1950 množily závažné připomínky na adresu nejvyššího krajského vedení v čele s vedoucím tajemníkem Otto Šlingem, jenž byl obviňován z praktikování diktátorských metod, za kterýmžto účelem „se obklopil lidmi, kteří buďto nemají, nebo ztratili důvěru členských mas“.⁵⁷⁵ Za touto kritikou nestálo jen několik málo odvážlivců, ale podílelo se na ní vícero organizací regionu, mezi nimi také výše zmiňovaný Blanenský okres, a dokonce i členové předsednictva kraje. Nápravu spatřovali v sesazení vedoucího krajského tajemníka a důkladné vnitrostranické očistě. Přesto bylo postavení Šlinga dlouho neotřesitelné. Ústřední sekretariát mu projevoval absolutní důvěru a jakékoliv stížnosti důrazně odmítal. „Z úst členů sekretariátu padaly výroky: Každé přesvědčování má svůj konec. Politika strany se musí provádět. Politika strany je nepopulární, protože chce po lidech práci. Šling to dělá správně, když si vynucuje plnění úkolů. Šling je neoblíben proto, že tvrdě prosazuje politiku strany.“⁵⁷⁶ Kauza odbojníků se jevila jako zcela beznadějná.

Na svou stranu však dokázali získat neocenitelného spojence – Komisi stranické kontroly v čele s mocnou funkcionářkou Jarmilou Taussigovou. Přes svou příslušnost k ústředí vystupovala jako šampión lokálních zájmů, důkladně prošetřující činnost Šlinga i jeho stoupenců a požadující rozhodnou nápravu. Opakovaně kvůli tomu došlo ke střetu s ústředním sekretariátem. „Taussigová obhajovala výsledky šetření a nepříznivý postoj členů sekretariátu ÚV vysvětlovala jejich obavou přiznat, že situaci v krajích nehodnotily podle skutečného stavu.“⁵⁷⁷ A nakonec své stanovisko, za pomoci tvrdošíjné neústupnosti Brněnských organizací a lstivých intrik přímo v nejvyšších patrech mocenské hierarchie, úspěšně prosadila.⁵⁷⁸ Šling i jeho nejbližší stoupenci byli sesazeni a pozatýkáni, za pravdu

⁵⁷⁴ Podrobně celou kauzu zpracoval historik Václav Kaška. KAŠKA, Václav, *Neukáznění a Neangažování: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948-1952*, Praha a Brno 2014, s. 159-178.

⁵⁷⁵ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 204.

⁵⁷⁶ KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 96.

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 97.

⁵⁷⁸ Taussigová se nepochybně opírala mimo jiné o sovětského poradce v Bezpečnosti Vladimira Bojarského, se kterým ji vázal blízký poměr. KAPLAN, Karel, *StB o sobě: Výpověď vyšetřovaného Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 73-74. Byl to právě Bojarskij, který aktivně prosazoval Šlingovo zatčení na základě jeho

bylo dáno dlouho odstrkovaným odpůrcům, kteří tak dosáhli vítězství proti zdánlivě nepřemožitelnému diktátorovi.⁵⁷⁹ Jejich zkušenost je pro porozumění chodu stranického mechanismu zásadní. Namísto jednoduché opozice ústředí a regionů ukazuje komplexnější vztah plný vzájemného soupeření, ale také ovlivňování a koalic. Toto proměnlivé předivo nejrůznějších interakcí provázelo stranu po celé stalinistické období a bylo tím, co ji udělovalo její specifickou dynamiku i nevypočitatelnost. Možných kombinací bylo až překvapivě velké množství. Dokládá to míra variability, s jakou probíhala v jednotlivých krajských organizacích vnitrostranická kampaň v měsících následujících po Šlingově odhalení.

6.2. Hledání nepřátel v krajských vedeních KSČ – Případová studie

Když vedoucí tajemník KV KSČ v Brně Otto Šling 6. října 1950 v noci opouštěl veřejné shromáždění, na kterém byl hlavním řečníkem, zatkli ho příslušníci Státní bezpečnosti.⁵⁸⁰ Po dlouhá léta vzorový funkcionář se na pokyn nejvyšších oficiálních míst stal „zrádcem a nepřítelem“.⁵⁸¹ Jeho pádem se dosavadní hledání nepřátel uvnitř KSČ proměnilo v masivní kampaň, která postupně zasáhla dokonce i nejvýše postavené funkcionáře stranického aparátu – v únoru 1951 byla veřejně odsouzena zástupkyně generálního tajemníka strany Marie Švermová, v prosinci 1951 potom i samotný generální tajemník Rudolf Slánský. Kampaň vyvrcholila v notoricky známém procesu „s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“, konaném 20. až 27. listopadu 1952 před senátem Státního soudu v Praze. Ve svém průběhu se však tato kampaň neomezovala pouze na ústřední aktéry, během měsíců bezprostředně následujících po Šlingově zatčení se realizovala také na úrovni krajů, kde docházelo k hromadnému

údajného závazku k proamerické špionáži zaznamenané v nanejvýš podezřelém dopise, podle všeho účelově vyrobeného falza. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, op. cit., s. 99.

⁵⁷⁹ Zásadní podíl lokálních aktérů na Šlingově pádu zdůraznil také Václav Kaška: „Podle mého názoru se tedy nelze domnívat, že Šlingovo říjnové zatčení vycházelo pouze z vnějších a vyšších míst, ze stranického ústředí a aktivit ministerstev národní bezpečnosti a obrany... resp. že Šling se stal hlavně obětí komplotu ukřivděných předválečných brněnských funkcionářů...“ KAŠKA, *Neukáznění a Neangažování*, op. cit., s. 165-166. Pouze skupinu Šlingových odpůrců definuje Kaška příliš úzce a termín „komplot“ není podle mě vhodný. Do konfliktu s vedoucím tajemníkem se zapojily celé organizace a svá kritická stanoviska k jeho osobě prezentovaly naprosto otevřeně.

⁵⁸⁰ ŠLINGOVÁ, Marian: *Truth Will Prevail*. London, Merlin, s. 49–51.

⁵⁸¹ Podrobně celá kauza zpracována v: KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažování*, op. cit., s. 159–178.

sesazování tzv. diktátorů. Pro stranickou hierarchickou strukturu se jednalo o zásadní otřes, poněvadž tito doposud představovali jednu z hlavních mocenských opor pro ustavování diktatury KSČ.

Specifické případy představují průběhy sesazení tzv. diktátorů v osmi krajských organizacích – Bratislavské, Ústecké, Pardubické, Karlovarské, Plzeňské, Olomoucké, Prešovské a Pražské. Proběhly zásadně odlišnými způsoby, a tudíž dovolují postihnout jak základní obecné tendence, tak míru přítomné variability. Odstartovala je rezoluce, kterou sekretariát ÚV KSČ věnoval Šlingovu případu.

6.2.1 Rezoluce ústředí o Šlingovi jako spouštěč kampaně

Po projednání případu zatčeného Otto Šlinga na schůzi rozšířeného krajského výboru v Brně 10. a 11. listopadu 1950 byla o týden později, 17. listopadu, krajským předsednictvím KSČ odeslána rezoluce nazvaná *O odhalení nepřátelského agenta v Brně a odstranění politických následků jeho činnosti*.⁵⁸² Dokument měly důkladně projednat a seznámit s ním širší stranický aktiv. Bývalý vedoucí tajemník KV KSČ Otto Šling v něm byl poprvé úředně označen jako „diktátor“. Na důležitá místa měl dosazovat svoje osobní stoupence, zatlačovat úlohu volených stranických orgánů, vládnout despoticky a jakoukoliv kritiku vůči své osobě ignorovat.⁵⁸³ Je důležité podotknout, že poskytnutý popis odrážel kritické hlasy Šlingových odpůrců přímo v Brněnském kraji.⁵⁸⁴ Ústředí se s nimi zcela ztotožnilo a zaštitilo je svojí autoritou. Celá kampaň tak od samotného počátku nebyla motivována pouze tlakem shora, ale rovněž místními aktéry.

Sekretariát ÚV KSČ se nicméně neomezil pouze na roli recipienta a prostředníka brněnských kritiků. Přijatý výklad obohatil o zcela zásadní odhalení, jež ze Šlinga učinilo špióna pracujícího pro tábor nepřítele: „Byly zjištěny takové, [komunistické] straně dosud neznámé skutečnosti z minulosti Oty Šlinga, které odhalily Šlinga jednoznačně jako nepřátelského agenta a škůdce.“⁵⁸⁵ Toto fantaskní obvinění nesené plně v duchu stalinistické ideologie mělo svoji racionalitu: Centrálnímu vedení poskytovalo vhodný

⁵⁸² NA, f. 1261/2/5, sv. 54, a. j. 315, Pardubice – Kádrová práce, Materiál pro schůzi mimořádného předsednictva KV KSČ dne 28. listopadu 1950, s. 4.

⁵⁸³ Tamtéž, s. 139–140.

⁵⁸⁴ KAŠKA: *Neukáznění a neangažování*, op. cit., s. 175–177.

⁵⁸⁵ NA, f. 1261/2/5, sv. 54, a. j. 315, Pardubice – Kádrová práce, Materiál pro schůzi mimořádného předsednictva KV KSČ dne 28. listopadu 1950, s. 4.

nástroj k exkulpací. Šlingovo diktátorství podle něj nepramenilo ze selhání nejužší mocenské skupiny či snad dokonce systémových defektů stranického mechanismu, nýbrž ze zlovůle zahraničních špionážních rozvědek, svolných i k těm nejšpinavějším intrikám. Současně činilo z odsouzení Šlinga prubířský kámen loajality členstva ke straně. Kdokoliv by projevil nedostatečný zápal nebo by se odhalených škůdců pokusil zastávat, mohl být rázem označen jako další agent a nepřítel. Vymýcení zrádců muselo být úplné, bez jakýchkoliv kompromisů. Cesta k očistě byla spatřována v důkladné prověrce všech funkcionářů kraje, jež by zbavila aparát „nespolehlivých, nepřátelských cizích živlů“ a povýšila ty, „kteří se svou bdělostí a ostražitostí zvláště osvědčili.“ Stranickou organizaci měl prodchnout „skutečně bolševický způsob kritiky a sebekritiky.“⁵⁸⁶

Postup schválený pro Brněnský kraj se měl stát návodem také pro všechny ostatní krajské organizace. Dokládá to výzva ústředního tajemníka Rudolfa Slánského, jež byla k rezoluci přiložena: „Je třeba prozkoumat, zda nedochází k potlačování kritiky také ve Vašem kraji, jak je na hlasy zdola reagováno, prozkoumat pracovní metody v činnosti strany Vašeho kraje a mobilizovat všechno občanstvo a funkcionáře ke zvýšení bělosti a ostražitosti tak, aby odhalení nepřátelského agenta v Brně vedlo k ještě většímu posílení naší strany.“⁵⁸⁷ Tento písemný apel ústředí k aktivizaci byl pro všechny kraje naprosto identický. Obdobně vyznívaly i apely následující, které postupně rozšiřovaly záběr o další denuncované vedoucí funkcionáře, především zástupkyni ústředního tajemníka Marii Švermovou. O to více je zajímavé nahlédnout, jak odlišnými způsoby mohly být v krajských organizacích osvojeny a používány.

6.2.2 Utajené odstranění Ervína Poláka (kraj Bratislava)⁵⁸⁸

Administrativně nejdůležitější funkci vedoucího tajemníka zaujímal v bratislavské krajské organizaci KSS Ervín Polák. Zastával ji krátce, od léta 1950. Na postu nahradil Andreje Kaboše, který byl odvolán, aniž by k tomu v předsednictvu KV proběhla jakákoliv rozprava – kritizován byl teprve později.⁵⁸⁹ Ervín Polák se narodil 22. července

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 7–8.

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 3.

⁵⁸⁸ Pro srovnání viz KABEŠOVÁ, Monika: Andrej Kaboš a Ervín Polák: Odvolání vedoucí tajemníci KV KSS Bratislava v kontextu hledání "vnitřních zrádců" počátkem 50. let 20. století, v: *Historický časopis*, roč. 62, čís. 4, rok 2021, s. 332–336.

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. 326.

1906 ve vesnici Višňové v okrese Žilina židovským rodičům. Studoval čtyři roky reálky a vyučil se strojním zámečnickem. Od roku 1925 byl členem KSC a pracoval v Komunistickém svazu mládeže, kde zastával funkce na krajské a ústřední úrovni; mezi roky 1929 a 1935 působil jako instruktor pro mládež na Slovensku. V následujících třech letech vykonával činnost přímo v Komunistické internacionále mládeže – žil v Paříži, navštěvoval New York, Ženevu či Brusel. Po obsazení českých zemí v březnu 1939 se stal jedním z klíčových funkcionářů exilové KSC nejdříve ve Francii, posléze ve Velké Británii. Po sblížení komunistů s prezidentem Edvardem Benešem byl 1. ledna 1944 přijat na hospodářské oddělení exilového ministerstva zahraničí. V obnoveném Československu následně přešel na ministerstvo vnitra, kde postupně vystoupal až na post ministrova náměstka. Dne 7. července 1950 bylo na návrh vedoucího kádrového oddělení Bruno Köhlera rozhodnuto přesunout Poláka do stranického aparátu na Slovensku.⁵⁹⁰

Předsednictvo KV KSS v Bratislave projednávalo rezoluci ke Šlingově kauze 28. listopadu 1950. Zúčastněné s ní seznámil Ervín Polák, který se podrobně rozhovořil o Šlingově „nepřátelské“ činnosti a vyzýval k tomu „uplatnit širokou kritiku a sebakritiku v stranických organizacích.“ Nevyjímal z nich ani sebe, naopak požadoval, aby ho ostatní v jeho práci kritizovali a činili tak nekompromisně. V následující debatě se však další členové předsednictva spíše než k útokům na Poláka uchýlovali k dílčímu sebeobviňování. Předseda krajského výboru Josef Tokár u sebe viděl náběhy k diktátorství, pracovník kádrového oddělení Štefan Raško zase přiznal, že při práci používal „nesprávné postupy“. Polákovo působení v kraji potom přímo vyzvedl jeho zástupce Augustin Michalička: „Naše pracovní metody sa začínajú lepšit' preto, že sme vedení súdruhom Polákom, aby sme veci preberali do hĺbky, aby každý pracovník vedel riešit' problémy, čo nám iste veľmi pomôže.“ Celá záležitost se měla přesunout na okresní organizace KSS – ze čtyř členů předsednictva (Poláka, Tokára, Raška a vedoucího kulturně-propagačního oddělení Josefa Ivaniče) byla utvořena komise, která měla pro předsednictva OV vypracovat list. Následně měly být svolány jejich mimořádné schůze.⁵⁹¹

Odezva regionů byla nanejvýš zdrženlivá. Předsednictva okresních organizací strany mimořádně zasedala opakovaně, v případě okresu Bratislava-Mesto 1 hned třikrát, aby k

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 328-332.

⁵⁹¹ SNA BA, f. KV KSS Bratislava, předsednictvo 1950 (3. 10. – 27. 12. 1950), arch. j. 29, ka. 6, Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva KV KSS zo dňa 28. 11. 1950. S pramenem jsem nepracoval přímo. Vycházím z poznámek, které mi dala k dispozici historička Monika Kabešová.

tématu proběhla alespoň elementární debata.⁵⁹² 7. ledna 1951 členové předsednictva KV při hodnocení jejích výsledků konstatovali nízkou autoritu okresních výborů KSS v kraji a špatný kontakt se základními organizacemi. Obzvláště zlá měla být situace v Novom Meste nad Váhom. Josef Tokár si postěžoval, že zde „diktátorské metody zastrašují členstvo v diskusi.“⁵⁹³ Výtky však zůstaly velice nekonkrétní a samotné předsednictvo KV KSS Bratislava nebylo podle všeho kritizováno vůbec. Vedoucí tajemník Ervin Polák mohl být spokojen. Jeho postavení se jevilo být neporušené a dostatečně pevné k dalšímu výkonu funkce. Vše zdánlivě nasvědčovalo tomu, že nemá důvod k obavám.

To se však velice rychle ukázalo jako mylný předpoklad. Ještě při zasedání předsednictva 23. ledna 1951 Ervin Polák prováděl kontrolu usnesení a aktivně vystupoval v diskuzích.⁵⁹⁴ Nicméně již o týden později usnesení kontroloval předseda Tokár a Polák byl evidentně nepřítomný.⁵⁹⁵ Vzniklé provizorium trvalo do 13. února, kdy Poláka natrvalo zastoupil Augustin Michalička.⁵⁹⁶ V zápisech krajského předsednictva z tohoto období není tato výměna žádným způsobem adresovaná; o Polákovi zde není buď jediná zmínka. Tato mlčenlivost měla jednoduchou příčinu: nikdo ze členů netušil, co se s Ervínem Polákem stalo. Věděli, že ho ústředí povolalo do Prahy, avšak o jeho dalším osudu neměli nejmenší potuchy. Příhodně na to vzpomínal tehdejší vedoucí oddělení průmyslu, obchodu a peněžnictví KV KSS Bratislava Vasil Biľak: „Ervín Polák, byl vedoucím tajemníkem krajského výboru strany... Po určitém čase ho zavolali do Prahy na poradu, ze které se již nevrátil. Dlouho jsme nevěděli, kde je. Nemohli jsme pochopit, že by našeho vedoucího tajemníka kraje mohl někdo zadržet, dokonce zavřít. Mysleli jsme si, že byl vyslán do zahraničí na nějakou důležitou a tajnou poradu. Později přišla z Prahy šifrovaná zpráva, ale nikdo ji neuměl rozšifrovat, protože klíč od šifry byl v trezoru a klíč od trezoru měl u sebe soudruh Polák.“⁵⁹⁷ Krajské předsednictvo se nacházelo v trapném postavení, kdy nejen že nemělo žádný vliv na průběh událostí, nýbrž do nich nebylo ani zasvěceno. Celá záležitost se nacházela plně v režii ústředních aktérů, kteří autoritativně rozhodli o Polákově zatčení bez jakékoliv konzultace s podřízeným orgánem. Příznačná

⁵⁹² NA, fond 1261/2/5, sv. 84, ar. j. 455. Bratislava – Předsednictvo 1951/1, s. 6.

⁵⁹³ Tamtéž.

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 60-71.

⁵⁹⁵ Tamtéž, s. 87-99.

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 151.

⁵⁹⁷ BILĀK, Vasil, *Paměti Vasila Biľaka I.*, Praha 1991, s. 40.

byla především úloha vedoucího ústředního kádrového oddělení Bruno Köhlera, zaznamenaná ve vzpomínkách Bedřicha Hájka, který na daném oddělení do prosince 1949 držel post zástupce: „Soudruh Polák byl Köhlerem telefonicky pozván na důležitou poradu. Na námitku Poláka, že má ten den schůzi PKV, mu Köhler řekl, aby ji odložil, porada na ÚV nesnese odkladu. Polák ani nedošel ke Köhlerovi – na pražském nádraží byl dvěma spolucestujícími [příslušníky StB] zatčen. [Celý] Týden soudruzi z krajského sekretariátu v Bratislavě se telefonicky ptali, co je se soudruhem Polákem. Köhler je ujišťoval, že má tak naléhavou práci, že to ještě den dva potrvá. Stejně tak čekala Poláková manželka. Teprve po týdnu se KV dověděl, že Polák byl zatčen.”⁵⁹⁸ Přímou záminkou k Polákovu uvěznění bylo svědectví Otty Šlinga, vynucené brutálním mučením vyšetřovateli StB. Sám Ervín Polák čelil obdobným praktikám, aniž by cokoliv přiznal.⁵⁹⁹ Po třech letech ve vyšetřovací vazbě byl v tajném procesu odsouzen k 18 letům vězení.⁶⁰⁰

Je nasnadě, že krajské předsednictvo bylo nenadálým a dlouho zapíraným odstraněním vedoucího tajemníka petrifikováno. Naprosté ticho o Polákovi v zápisech zasedání přerušil teprve 13. března 1951 předseda Tokár, který s jistou trpkostí upozornil na skutečnost, že v kraji i okresech celou aféru dosud neadresovali: „Na ÚV bol Polák odhalený ako náš nepriateľ. My sme sa doteraz ešte s týmto v predsedníctve nezaoberali a ani krajské plénum ani pléna okresných výborov neskúmali, akých škôd sa dopustil.”⁶⁰¹ A vyzval k nápravě: „Bolo by správne, keby sme na jednom predsedníctve zhodnotili činnosť Poláka, aby sme videli, akých chyb sa dopúšťal.”⁶⁰² Podobnou výzvu formuloval 20. března také vedoucí krajského kádrového oddělení Hercka,⁶⁰³ 10. dubna ji opakoval Tokár.⁶⁰⁴ K projednání však nikdy nedošlo. Jediný, kdo se k věci vyjádřil přímo, byl instruktor ústředí Rastislav Haverlík, který na schůzi 20. března 1951 retrospektivně vysvětloval Polákův údajně opatrný přístup po zatčení Šlinga: „Dnes vidím, že to bolo zámerné, bál sa.”⁶⁰⁵ Zpětně kritizoval také pracovní metody Poláka i jeho předchůdce ve funkci Andreje

⁵⁹⁸ ANM, fond Bedřich Hájek 434, k. 1, Moje vzpomínka na padesátá léta a jejich dozvuky, rukopis, s. 82.

⁵⁹⁹ KAPLAN, Karel, *StB o sobě: Výpověď vyšetřovaného Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 154.

⁶⁰⁰ Rudé právo, 30. ledna 1954, s. 2.

⁶⁰¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 85, ar. j. 456. Bratislava – Předsednictvo 1951/2, s. 20.

⁶⁰² Tamtéž, s. 21.

⁶⁰³ Tamtéž, s. 42.

⁶⁰⁴ Tamtéž, s. 75.

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 45.

Kaboše: „Zdá sa mi, že Kaboš a Polák snažili sa rozškatul'kovať prácu, nenechať predsedníctvu iniciatívu, nastoliť len tie otázky, ktoré boli pripravené. Nie je náhodou, že sa mi nepodarilo v bratislavskom kraji hovoriť o kampani ÚV zavčasu. Vazilo to v strnulom trvaní na všelijakých zásadách.“⁶⁰⁶ Nikdo se však k jeho kritice nepřipojil ani v předsednictvu, ani v okresech.

Tato setrvalá pasivita při řešení Polákovy kauzy mohla mít povýtce prozaický původ, a to v působení předchozího vedoucího tajemníka, Haverlíkem zmíněného Andreje Kaboše.⁶⁰⁷ V krajském předsednictvu o něm a jeho údajně diktátorském způsobu vedení tehdy hovořili výrazně častěji než o Polákovi, i s větší razancí. Přílehlavě to vyjadřuje hodnocení Augustina Michaličky, opět z 20. března: „ukázal sa Kaboš nielen ako zlý komunista, ale aj ako zlý človek. Preto musíme vziať iniciatívu do ruky a žiadať, aby boli vyvedené ďalšie opatrenia. Musíme politicky skončovať s tou „kabošovštinou“, ktorá sa javí aj v metódach našej práce.“⁶⁰⁸ Vedoucí straničtí funkcionáři okresu Piešťany kvůli Kabošovi dokonce v minulosti chtěli oficiálně vyslovit nedůvěru krajskému sekretariátu v Bratislavě.⁶⁰⁹ Rozdíl oproti zdrženlivému přístupu v případě Ervína Poláka je jasně patrný. Úloha tzv. diktátora by alespoň podle mínění některých regionálních aktérů Kabošovi seděla nepoměrně lépe.

Část kritiky na sebe soustředil rovněž předseda Josef Tokár. Také ona zazněla během zasedání předsednictva 20. března, nepochybně příhodném z důvodu, že Tokár se ho osobně nezúčastnil. Vedoucí kádrového oddělení Hercka si postěžoval, „že súdruh Tokár prehlbuje v človeku pocity menejcennosti a neschopnosti nevhodným zahriaknutím po prípade aj tu, na zasadaní predsedníctva.“ A vedoucí krajského oddělení POP Biľak připojil, „že súdruh Tokár niekedy utruší poznámky, ktoré ubíjajú. Možná, že si to neuvedomuje, ale bolo by treba o tom si vážne porozprávať.“⁶¹⁰ Ani Tokár neměl údajně postrádat určité náběhy k tzv. diktátorství, byť se o nich hovořilo velice mírnou formou.

Nicméně vysvětlovat neochotu zabývat se Polákem pozorností věnovanou Tokárovi a Kabošovi by nebylo samo o sobě příliš přesvědčivé. Jedná se maximálně o doplňující

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 45-46.

⁶⁰⁷ Životní dráhu Andreje Kaboše zpracovala Monika Kabešová. KABEŠOVÁ, Andrej Kaboš a Ervín Polák, op. cit., s. 320-328, 337-338.

⁶⁰⁸ Bratislava – Předsednictvo 1951/2, op. cit., s. 47.

⁶⁰⁹ Tamtéž, s. 73.

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 47.

příčinu. Rozhodující byla nepochybně skutečnost, že v regionu nepovažovali Polákovu kauzu za vlastní. To bylo logické vzhledem k tomu, že Ervín Polák funkci vedoucího tajemníka zastával sotva půl roku, a tudíž po sobě v Bratislavském kraji nestihl – na rozdíl od Kaboše a Tokára – zanechat výraznější dědictví, se kterým by bylo nutné se vypořádat. Předtím držel pozici náměstka ministra vnitra, kterážto se vymykala regionální perspektivě a plně spadala pod ústřední dozor. Bez významu není ani fakt, že do funkce vedoucího tajemníka KV KSS Bratislava Poláka uváděla samotná Marie Švermová,⁶¹¹ což vytvářelo jasnou provázanost a po jejím zatčení ústředí ještě více implikovalo. Za panujících podmínek byli proto regionální funkcionáři opatrní a vzhledem k absenci vlastní agendy i jakékoliv pobídky shora se spokojili s povýtce pasivní úlohou. Aktivně vystupovali výhradně aktéři ústředí, kteří Polákovu aféru pojali jako interní operaci.

6.2.3 Bezkrévné sesazení Mikuláše Landy (kraj Ústí nad Labem)⁶¹²

Pozici vedoucího tajemníka v ústecké krajské organizaci KSČ zastával Mikuláš Landa. V době vydání rezoluce o Šlingovi zde působil pouze krátce (jmenován byl v červnu 1950), aby vystřídal Květoslava Innemanna, přeloženého na post ředitele Ústřední politické školy. Na rozdíl od něho Landa žádnou přímou předchozí vazbou k regionu nedisponoval. Narodil se roku 1911 ve středostavovské židovské rodině v Budapešti, během třicátých let působil jako ústřední funkcionář Komunistického svazu mládeže, válku strávil v řadách československé zahraniční armády ve Velké Británii. Po roce 1945 pracoval v ústředním stranickém aparátu, především na pozici instruktora organizačního oddělení ÚV KSČ. Aféra Otto Šlinga pro něho byla od samého počátku osobně nepříjemná, neboť se jako instruktor s bývalým vedoucím brněnským tajemníkem často setkával.⁶¹³

Krajské předsednictvo v Ústí nad Labem se k projednávání Šlingova případu poprvé dostalo již při svém zasedání dne 31. října 1950, ještě před zasláním rezoluce ústředního sekretariátu. Vedoucí tajemník KV KSČ Landa informoval ostatní členy o „zprávě od

⁶¹¹ BILÁK, Paměti I, op. cit., s. 40.

⁶¹² Pro srovnání viz HRADECKÝ, Tomáš: *Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem*, v: HRADECKÝ, Tomáš – Horák, Pavel (ed.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 8, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, Univerzita Hradec, Oftis 2013, s. 347–354.

⁶¹³ Tamtéž, s. 344–345.

soudruha Slánského o zbavení funkce vedoucího tajemníka v Brně.“ Byl velice stručný. Upozornil, že v „kádrové politice je nutné důsledně a otevřeně bojovat za své názory“ a na potřebu „hájit vnitrostranickou demokracii“. Jeho úsečný přístup vystihovalo lakonické shrnutí: My jsme málo kritičtí.⁶¹⁴ Ani následná diskuse se příliš nerozvinula. Členové předsednictva Jan Budil a Antonín Šťastný se v zastřených narážkách zmínili o Landově potenciálně problematickém vztahu k podřízeným, rázně jak však utnul další člen Rovný poznámkou, „že o strachu mluví soudruzi, kteří nesnáší dobře kritiku.“⁶¹⁵ Landova pozice v kraji se zdála být pevná. To potvrzovalo i zasedání předsednictva 19. listopadu, kdy zástupce ústředí Jiří Hendrych velice ostře napadal Otto Šlinga, stranické vedení v Ústí nad Labem však hodnotil pozitivně.⁶¹⁶

Situace se zásadně změnila již o týden později, na schůzi předsednictva 27. listopadu. Protokol zasedání se podle všeho nezachoval, k dispozici je však zpráva ústředního instruktora Josefa Koliáše z 4. prosince, která přes subjektivní podání poskytuje neocenitelné informace: „Soudruh Landa přečetl resoluci o případu Šlinga a provedl sebekritiku, ve které spíše obviňoval a kritizoval druhé“.⁶¹⁷ Jako vedoucí krajský tajemník, jenž se navíc v bývalé pozici instruktora Brněnského kraje pravidelně setkával se Šlingem,⁶¹⁸ Landa bystře vycítil vratkost vlastního postavení a zvolil útočný tón. Nebylo mu to však nic platné. Ostatní členové předsednictva proti němu utvořili jednotnou frontu a prudce ho napadli, někteří dokonce nezastřeně hovořili o Landovi jako nepříteli strany.⁶¹⁹

Vedoucí tajemník pochopil, že jeho situace je nanejvýš závažná, a zahájil opatrný ústup. Přiznal konkrétní pochybení i to, že si důkladně osvojil Šlingovy pracovní metody: „Neviděl lidi, ale chtěl, aby úkoly byly za každou cenu splněny.“ Nicméně zbytku předsednictva jeho doznání nestačilo: „Po sebekritice soudruha Landy se přihlásili znovu členové předsednictva a... buď přímo, nebo nepřímou řečí, že soudruhu Landovi nevěří a

⁶¹⁴ NA, f. 1261/2/5, sv. 42, a. j. 260, Ústí nad Labem – Předsednictvo 1950/5, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ ze dne 31. října 1950 v Ústí nad Labem, s. 1.

⁶¹⁵ Tamtéž.

⁶¹⁶ HRADECKÝ, Tomáš: *Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem*, op. cit., s. 347–348.

⁶¹⁷ NA, f. 1261/2/5, sv. 41, a. j. 254, Ústí nad Labem – Kádrová práce, Zpráva z kraje Ústí nad Labem, psána 4. prosince 1950 Josefem Koliašem, s. 2.

⁶¹⁸ Tamtéž, Dopis Mikuláše Landy Bruno Köhlerovi, 7. července 1950.

⁶¹⁹ Tamtéž, Zpráva z kraje Ústí nad Labem, psána 4. prosince 1950 Josefem Koliašem, s. 2.

že s ním nemohou spolupracovat. Všichni členové předsednictva vyslovili jednomyslně soudruhu Landovi nedůvěru a obrátili se na sekretariát ÚV o jeho odvolání z funkce vedoucího tajemníka KV.“ Ústředí jejich požadavku vyhovělo a na Landovu pozici doporučilo bývalého instruktora Ústeckého kraje Josefa Teslu, což bylo na jednání krajského předsednictva přijato všemi hlasy.⁶²⁰

Před samotným Mikulášem Landou se otevřely ty nejtemnější perspektivy. V únoru následujícího roku byl při cestě ze smyšleného a neuskutečného zasedání předsednictva KV KSČ v Ústí nad Labem zpět do Prahy zatčen StB,⁶²¹ brutálně vyšetřován a o tři roky později odsouzen společně s Ervínem Polákem v neveřejném procesu ke dvacetiletému trestu vězení.⁶²²

Naprostá svornost, kterou předvedli členové krajského předsednictva ve střetnutí s vedoucím tajemníkem, budí zdání upřímně prožívaného nepřátelství a zášti. Takový úsudek by však byl přinejmenším zkreslující. Opominul by totiž zásadní úlohu, jakou ve vyvolávání odporu vůči Landovi sehrál ústřední instruktor Josef Koliáš, autor výše citované zprávy. Ten v Ústeckém kraji působil od začátku října 1950⁶²³, během něhož žádný významnější odpor vůči Landově osobě nezaznamenal.⁶²⁴ On sám postupoval obdobně a vedoucího tajemníka na zasedání předsednictva hned několikrát podpořil.⁶²⁵ To mu však nebránilo v tom, aby v příhodný moment vyvolal proti Landovi nevraživé nálady, a to prostřednictvím instruktivně vedených rozmluv s jednotlivými členy předsednictva. Vyptával se na jejich poměr k vedoucímu tajemníkovi a hovořil o napjaté situaci na stranickém sekretariátu. Předseda krajského výboru KSČ v Ústí nad Labem Václav Pokorný byl položenými otázkami překvapen a Landovo chování považoval za korektní. Chápavější posluchače našel instruktor Koliáš v dalších členech předsednictva Janu

⁶²⁰ Tamtéž.

⁶²¹ Archiv Národního muzea (ANM), f. Bedřich Hájek (434), k. 1, Moje vzpomínka na padesátá léta a jejich dozvuky, rukopis z 9. července 1968, s. 82.

⁶²² *Rudé právo*, Československá tisková kancelář: Proces s pomahači protistátního spikleneckého centra, 30. ledna 1954, s. 2.

⁶²³ NA, f. 1261/2/5, sv. 42, a. j. 260, Ústí nad Labem – Předsednictvo 1950/5, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ v Ústí nad Labem konané dne 2. října 1950, s. 6.

⁶²⁴ Tamtéž, sv. 41, a. j. 254, Ústí nad Labem – Kádrová práce, Zpráva z kraje Ústí nad Labem, psána 4. prosince 1950 Josefem Koliašem, s. 1.

⁶²⁵ Například ještě při hodnocení prověrky vesnické organizace v Líštaněch. NA, f. 1261/2/5, sv. 42, a. j. 260, Ústí nad Labem – Předsednictvo 1950/5, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, konané dne 20. listopadu 1950 v Ústí, s. 2–8.

Budilovi, Miloslavu Špatenkovi a Antonínu Šťastnému, „kteří na mé naléhání se mi svěřili a zle si stěžovali na soudruha Landu.“⁶²⁶ Je příznačné, že právě z těchto funkcionářů se následně stali nejaktivnější Landovi kritici, neuhýbající ani před nejvíce vyhocenými útoky. Příčinlivě plnili úkol, který jim byl přidělen. Avšak žádného většího ocenění se jim za to nedostalo. Sám Koliáš ohodnotil jejich výkon jako přepjatý: „Řada tvrzení, které uváděl soudruh Budil i soudruh Šťastný, byla přehnaná.“⁶²⁷ Veškerá zásluha na „odhalení“ Mikuláše Landy měla připadnout vyšší instanci. Osobně se to samozřejmě vztahuje na instruktora Koliáše, jenž se mohl prezentovat jako rázný bojovník proti lokálnímu diktátorství. Důležitá role připadla i delegátovi ústředí Jiřímu Hendrychovi, který v dané době do Ústí nad Labem pravidelně dojížděl a postupně se stal vůči Landovi velice kritickým – mimo jiné během onoho vyhoceného zasedání 27. listopadu pronesl závěrečné slovo při projednání rezoluce o Šlingovi⁶²⁸ a na schůzi krajského výboru 16. prosince připojil ostře denunciační úvodní projev vůči Landovi a jeho působení v kraji.⁶²⁹ Prostřednictvím Koliáše a Hendrycha se plně realizoval tehdejší záměr ústředních aktérů. Obratný zákrok je zbavil odpovědnosti za předchozí politiku a zároveň zachoval jeho status prvotního hybatele a monopolního držitele moci. Základním principům stranické hierarchie bylo učiněno zadost.

Nicméně úplně nelze pominout ani lokální kontext. Motivace pro sesazení Landy, třebaže nikoliv rozhodující, existovala také přímo v kraji. Dokládá to už zmiňovaný člen předsednictva a krajský vedoucí organizačně instruktorského oddělení strany Jan Budil, který svými pichlavými výpady neplnil pouze přání nejvyšších míst, nýbrž dával průchod i ryze osobním antipatiím. S Landou byl v nepřátelském poměru, jenž se datoval minimálně od stranické prověrky v srpnu roku 1950. Tehdy ho totiž vedoucí tajemník kromě slov chvály zahrnul také ostrou kritikou. Mimo jiné mu vyčetl, že „se neopírá o spolupracovníky a nedovede použít pomoci, kterou mu strana poskytuje.“⁶³⁰ Toto

⁶²⁶ Tamtéž, sv. 41, a. j. 254, Ústí nad Labem – Kádrová práce, Zpráva z kraje Ústí nad Labem, psána 4. prosince 1950 Josefem Koliašem, s. 1.

⁶²⁷ Tamtéž, s. 3.

⁶²⁸ Tamtéž, s. 2.

⁶²⁹ Historik Tomáš Hradecký připisuje Hendrychovi (a bývalému vedoucímu tajemníkovi KV KSČ Ústí nad Labem Květoslavu Innemannovi) zásadní podíl na Landově odvolání. HRADECKÝ, Tomáš: *Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem*, op. cit. s. 349–350.

⁶³⁰ NA, f. 1261/2/5, sv. 41, a. j. 254, Ústí nad Labem – Kádrová práce, Zápis z mimořádné schůze předsednictva KV KSČ, konané dne 10. srpna 1950, s. 1.

nelichotivé hodnocení nezůstalo bez odpovědi. Budil v krajském sekretariátu vědomě vytvářel okolo Landy atmosféru strachu,⁶³¹ aby ztížil jeho postavení. Když nastala vhodná příležitost, udeřil proti němu plnou silou.

Ještě markantněji byl odpor vůči vedoucímu tajemníkovi Landovi pocíťován v okresních organizacích komunistické strany. Kupříkladu tajemník v Děčínském okrese Bohumil Lipert popsal výsledky jeho činnosti v těch nejtemnějších barvách: „Politika Landy byla zanesena do okresů. Forma kritiky byla taková, že lidé nechtěli pracovat, báli se.“⁶³² Zpráva o Landově sesazení tudíž byla přijata velmi pozitivně. Nadšení bylo dokonce takové, že se nový krajský vedoucí tajemník Tesla obával rozkladu disciplíny: „V kraji nastalo všeobecné ulehčení, avšak je druhé nebezpečí, že mnozí by mohli přejít k druhému extrému. Není třeba stanovené termíny dodržovat, nesmí se důrazně trvat na plnění, protože by to byl diktát.“⁶³³ Landův pád tak neuspokojil pouze nejvyšší vedení, ale rovněž povýtce lokální, bezprostředněji orientované aktéry.

Přesto byl však zájem ústředí stěžejním faktorem. Krajszí i okresní funkcionáři zůstávali dlouho pasivní a jednat začali teprve ve chvíli, kdy k tomu byli vyzváni. Nabízí se otázka, proč tomu tak bylo. Nanejvýš podnětné vodičko poskytuje údaj o době, po kterou Landa vykonával funkci vedoucího tajemníka kraje. Na postu se udržel pět měsíců, od června do listopadu 1950, přibližně stejnou dobu jako Ervín Polák v Bratislavském kraji. Je tudíž možné vyslovit hypotézu, že i za tak krátký časový úsek si sice Landa stihl řadu regionálních funkcionářů znepřátelit, jejich odpor však byl teprve v zárodku a před zásahem shora se výrazněji neprojevil. Současně si vedoucí tajemník nestačil vybudovat vlastní pozici, která proto stála na velmi nepevných základech. To potvrzuje také skutečnost, že Landa si k sobě nestihl jmenovat žádné zástupce, kterýžto krok zdůvodňoval tím, „že nejsou v krajském aparátu tak schopní soudruzi, kteří by mohli být na tak důležité funkce navrženi.“⁶³⁴ Předseda KV KSČ v Ústí nad Labem Pokorný spatřoval v absenci zástupce velký problém Landova vedení a od jeho ustavení očekával nápravu.⁶³⁵ K tomu však nedošlo. Skupina věrných spolupracovníků, která představuje důležitou oporu každého příslušníka krajské stalinistické elity, Landovi chyběla. Mikuláš

⁶³¹ Tamtéž, Opis dopisu, který byl předán Marii Švermové Miroslavem Kárným, 16. listopadu 1950, s. 1.

⁶³² Tamtéž, Zpráva ze schůze krajských instruktorů a vedoucích tajemníků OV z 12. prosince 1950, s. 2.

⁶³³ Tamtéž.

⁶³⁴ Tamtéž, Opis dopisu, který byl předán Marii Švermové Miroslavem Kárným, 16. listopadu 1950, s. 2.

⁶³⁵ NA, f. 1261/2/5, sv. 42, a. j. 260, Ústí nad Labem – Předsednictvo 1950/5, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ ze dne 31. října 1950 v Ústí nad Labem, s. 1.

Landa tak v lokálním rámci postrádal zásadnější protivníky i spojení. Proto mohla rozhodující úloha v očistné kampani připadnout ústředí, které ho z funkce odstavilo v relativním poklidu, pouze s přechodnou a spíše chabou aktivizací regionálních funkcionářů a organizací.

6.2.4 Důsledné vymýcení Kotrchovy skupiny (Pardubický kraj)⁶³⁶

Vedoucím tajemníkem KV KSČ v Pardubicích byl František Jičínský, naprosto ho však zastíňoval jeho zástupce Jiří Kotrch.⁶³⁷ Tato skutečnost se projevila i při projednávání rezoluce o Šlingově případu, ke kterému krajské předsednictvo přistoupilo 28. listopadu roku 1950. Je specifíkem Pardubického kraje, že se usnesení řešilo v kombinaci s dopisem kritizujícím postupy tzv. kolektivu, který sepsala bývalá vedoucí krajského kádrového oddělení Jiřina Doubnerová a který cílil především na samotného Kotrcha.⁶³⁸ Náběhy k tvrdému zúčtování v Pardubicích existovaly dříve, než na sekretariátu ÚV vznikla inkriminovaná rezoluce, dříve, než byl zatčen Otto Šling.⁶³⁹

V předsednictvu krajské organizace po celý rok 1950 opakovaně probíhaly vyostřené hádky, které proti sobě stavěly skupinu vedenou Jiřím Kotrchem, přezdívanou „kolektiv“, a její více či méně nesmiřitelné odpůrce. Obzvláště Kotrch byl pro své nevybíravé jednání často terčem obvinění i přiléhavé kritiky. Na mimořádném zasedání předsednictva 5. dubna 1950 se mu pokusil domlouvat jeho člen Matuška: „Víš, Jirko, ty si myslíš, že mnoho znáš... Nevěř, nemáš takové zkušenosti, i já bych ti mohl v leccems poradit... Tys nedovedl najít poměr... Zahod' to vědomí, že seš moc chytrý, i když určité sebevědomí mít musíš.“ Více vyhocený postoj ke Kotrchovi zaujala poslankyně Pavla Šimonková, která s ním pro jeho údajné intrikaření odmítala vůbec pracovat: „Nevěřím soudruhu

⁶³⁶ Pro srovnání viz KABEŠOVÁ, Monika: „Zbavení škůdců, pevně semknuti kolem ÚV a s. Gottwalda, s vědomím síly strany rychleji vpřed k socialismu.“: *Čistky v KV KSČ Pardubice v letech 1949-1951*, v: KABEŠOVÁ, Monika – BEKERA, Matěj – PARCHANSKÁ, Pavlína a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století XIV.*, Hradec Králové, Gaudeamus, 2019, s. 89-106.

⁶³⁷ Viz podkapitola „Kotrchovština“ *Jiřího Kotrcha (Pardubický kraj)*.

⁶³⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 143.

⁶³⁹ Historička Monika Kabešová dokládá první střetnutí již během projednávání karlovarského případu na jaře 1949, kdy krajské vedení kritizovali členové OV KSČ Pardubice, KABEŠOVÁ, „Zbavení škůdců, pevně semknuti kolem ÚV a s. Gottwalda, s vědomím síly strany rychleji vpřed k socialismu.“, op. cit., s. 90-94.

Kotrchovi. Docházím k závěru, že bude lépe, půjdu-li z kraje, neboť intriky jsme na sekretariátu zaváděli... soudruh Kotrch je pro mne věrolomný, slíbil mnoho a nesplnil. Mne nikdo nedonutí, abych nespokojenost řešila ve skupinkách nebo na ulici, ale vždy na předsednictvu KV.⁶⁴⁰ Na zasedání předsednictva 5. května téhož roku propukla slovní přestřelka u příležitosti prvního projednávání dopisu Doubnerové, ve kterém se autorka kriticky vymezila vůči Kotrchově skupině a vyjádřila politování nad tím, že kdysi byla její členkou.⁶⁴¹ Konečně na schůzi předsednictva 29. srpna v konfrontačním duchu proběhla Kotrchova prověrka. Je případné, že se už na tomto setkání otevřeně hovořilo o nebezpečí „Kotrchovštiny“.⁶⁴² Situace byla zralá k otevřené konfrontaci, která nastala právě při projednávání Šlingova případu. Oba kontexty, celostranický i lokální, splynuly v jediný, vysoce třaskavý amalgám.

Vedoucí tajemník KV KSČ Pardubice a Kotrchův sympatizant František Jičínský si na zasedání krajského předsednictva 28. listopadu 1950 nebyl potenciálního nebezpečí zpočátku vědom. Rozhodl se kritizovat především práci masových organizací, zatímco výkony vlastního stranického aparátu zhodnotil velmi pozitivně.⁶⁴³ S Jičínského úvodem okamžitě vyjádřili naprostý souhlas jeho zástupci Karel Krčma a Jiří Kotrch.⁶⁴⁴ Tím však jednomyslnost skončila. Další účastníci schůze naopak poměry v krajském sekretariátě prudce odsoudili. Jeho vedoucí pracovníci byli podle nich izolováni od skutečných problémů strany a samotná instituce neúnosně zbyrokratizovaná. Nejdále v tomto ohledu zašla Doubnerová, „která chod sekretariátu přirovnala k [hierarchické] pyramidě.“⁶⁴⁵ Kritika postupně nabývala na intenzitě a čím dál více přecházela do personální roviny. Nebylo překvapivé, že nejvíce se hovořilo o Jiřím Kotrchovi. Nejostřeji proti němu vystoupila opět Pavla Šimonková: „Do důsledků na tom trvám, že soudruh Kotrch nemá dobrý poměr k lidem, byl strach ze soudruha Kotrcha na krajském sekretariátě, zaměstnanci se báli soudruha Kotrcha, byla to i děvčata, která byla u něho v kanceláři. Já bych jednala proti vlastnímu svědomí, kdybych jednala jinak. Tentokrát jsem si řekla, že

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 48. NA, fond 1261/2/5, sv. 54, ar. j. 315. Pardubice – Kádrová práce, s. 48, 51.

⁶⁴¹ Tamtéž, s. 57.

⁶⁴² Tamtéž, s. 105.

⁶⁴³ Tamtéž, s. 262-263.

⁶⁴⁴ Tamtéž, s. 148-152.

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 263.

budu tvrdá.“ A trvala na tom, aby se její kritika dostala i do závěrečného usnesení.⁶⁴⁶ To již Jiřího Kotrcha vyloženě dopálilo. Nařčení Šimonkové rozčileně odmítl a pustil se do energické obhajoby: „Aby mně soudružka Šimonková vyčítala nějaká svinstva, nevím, zda by si to někdo z vás nechal líbit. Soudružka Šimonková říká, že nemám poměr k lidem.... Dělal jsem v Pardubickém kraji, co bylo v mých silách, ale žádných špatných činů jsem se nedopustil.“⁶⁴⁷

V krajském předsednictvu měl Kotrch doposud dostatečný vliv na to, aby jeho stanovisko převážilo. Výsledná rezoluce proto byla formulována nanejvýš mlhavě. Sekretariát podle ní občas volil k prosazování svých rozhodnutí „administrativní formy, které nám nezajišťovali splnění úkolů na okresech a místech.“ Samotná kritika Kotrchových praktik se potom zploštila v bezzubý poukaz na „některé nesprávné formy jednání soudruha Kotrcha.“⁶⁴⁸ Není bez významu, že s touto umírněnou dikcí vyslovil souhlas také ústřední instruktor Vladko Pavlů. Návrh Šimonkové považoval za „unáhlený“. Předsednictvo KV KSČ v Pardubicích podle něj bylo „dostatečně silné, aby věci vyřešilo samo.“⁶⁴⁹ Zdálo se, že i přes bouřlivý průběh zasedání k žádné závažnější změně nedojde.

Avšak k dalšímu střetnutí došlo již 16. a 17. prosince 1950 na zasedání krajského výboru, během něhož se k odbojným členům předsednictva připojili nespokojení instruktoři a funkcionáři v okresech. Kritiku formulovali z regionální perspektivy, čímž ji obdařili novou silou a naléhavostí. Ve svých projevech se uchylovali k sebekritice i k vypočítávání nejrůznějších místních záští, téměř pokaždé však skončili u krajského vedení. Za vinu mu kladli selhání v klíčových oblastech stranické práce. Kupříkladu ředitel národního podniku Nesejt upozornil na podezřelou personální politiku: „Ve spojitosti s krajským sekretariátem bych mohl nanéstí staré případy odvolávání tajemníků z Ústí nad Orlicí. Mám dojem, že to bylo záměrné.“⁶⁵⁰ Člen předsednictva OV KSČ v Poličce Koblíha si stěžoval na neutěšený průběh prověřovacího řízení: „Dnešní zasedání mi otevřelo oči. My jsme tady udělali špatnou prověrku v krajské organizaci, na okresech

⁶⁴⁶ Tamtéž, s. 210,212.

⁶⁴⁷ Tamtéž, s. 215.

⁶⁴⁸ Tamtéž.

⁶⁴⁹ Tamtéž, s. 267.

⁶⁵⁰ NA, fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů – krajské, městské a okresní konference KSČ, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945 - 1960, ar. j. 1144. Zápis ze zasedání krajského výboru KSČ v Pardubicích ve dnech 16. 17. 12. 1950, s. 226.

to bylo ještě horší. Na tom má přímo vinu krajský výbor.⁶⁵¹ Instruktor OV Werich napadl postup vůči rolníkům, mimo jiné tvrdé vymáhání předepsaných dávek i od menších zemědělců nebo „přeřezávání elektrického vedení kulakům.“: „Víte, jak to působilo, když bylo přeřezáno elektrické vedení, jak to působilo špatně na vesnici?“ Odpovědnost přiřkl přímo zástupci vedoucího tajemníka a trpce nesl, že přesto „prověrka soudruha Kotrcha byla velmi kladná.“⁶⁵² Vyloženě osobní byl potom další krajský instruktor Janoušek: „Kdo mě setřel ve Vysokém Mýtě? Byl to soudruh Kotrch, a mně se to dotklo. Řeknu vám upřímně, když jsem šel z KV, tak to nebyla kritika, to bylo divadlo.“⁶⁵³ Krajský výbor ve vyhrocené atmosféře zasedal nepřetržitě takřka 24 hodin, „až do úplného vyčerpání všech diskutérů.“⁶⁵⁴

Nahromaděné výčitky se promítly do závěrečného usnesení. Postup předsednictva v něm byl vyhodnocen jako nedůsledný a polovičatý: „Krajský výbor... zjišťuje, že ani mimořádné předsednictvo KV KSČ, zabývající se resolucí o brněnském případě, nebylo sto ve svém usnesení tyto nedostatky odhaliti.“ Poměry v kraji měly dostoupit daleko kritičtějšího stupně, než byli vedoucí činovníci ochotni připustit. Docházelo „v mnoha případech k užívání nesprávných metod a systému práce, které vedly k oslabování významu základních organizací strany, k porušování vnitrostranické demokracie, k snižování významu OV KSČ i KV KSČ.“ Zvláště byla odsouzena kádrová praxe, která měla být dokonce prvotní příčinou neutěšeného stavu: „V našem kraji došlo také k těm zjevům, že se někteří vedoucí funkcionáři v aparátu KV KSČ obklopovali plánovitě kádry, jež ochotně prováděli jejich politiku. To vedlo k nekritičnosti a familiárnosti. To byl také počátek k vytvoření skupiny v předsednictvu KV KSČ a krajském sekretariátu.“ A jmenovité kritice se nevyhnul Jiří Kotrch, u něhož se údajně „projevilo potlačování kritiky zastrašovacími metodami. S tím v přímé souvislosti jsou diktátorské metody, jež vyvolávaly nepříznivé ovzduší v krajské organizaci, což se přeneslo na některé krajské funkcionáře.“ Členové KV dali průchod svému hněvu, když odvolali „soudruha Kotrcha ze všech funkcí krajské organizace, neboť ani zde před tváří krajského výboru neprovedl soudruh Kotrch sebekritiku a volil jemu vlastní formy vytáček a intelektuálního zastírání

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 303.

⁶⁵² Tamtéž, s. 228.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 297.

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 313, 236.

chyb.“⁶⁵⁵ Současně odvolali také další tři členy údajného kolektivu.⁶⁵⁶ Rozhodující slovo v regionu mělo opět připadnout krajskému výboru, který měl nadále „dbát daleko více, aby se projevoval jako vyspělý orgán kraje, aby daleko více dbal na dodržování základních principů stranické politiky, sebekritiky a bolševické bdělosti“.⁶⁵⁷ Zúctování s tzv. Kotrchovou skupinu se jevilo být úplné.

Tehdy však do celé aféry vstoupil další aktér – ústřední Komise stranické kontroly. Stalo se tak na podnět samotného krajského výboru v Pardubicích: Ve druhém bodě výše citované rezoluce požádal, „aby komise stranické kontroly při ÚV KSČ pomohla krajskému výboru řešiti případy, jež ukazují na závažné porušování základních zásad v politice strany.“⁶⁵⁸ Případu se iniciativně chopila vedoucí pracovnice KSK Jarmila Taussigová, která se podobně jako v Brně jednoznačně postavila na stranu odbojníků. Vůči Kotrchovi byla nesmiřitelná a brutální. 3. února 1951 ho dala předvést do Prahy a vyšetřovat svými spolupracovníky. Především se ale na výsledku sama aktivně podílela. Kotrcha nařkla z „protistranických a protistátních zločinů“, požadovala na něm, aby přesně popsal, „jak Švermová pracovala proti Slánskému a jakým způsobem se chtěla stát generálním tajemníkem strany.“ Na odmítnutí vypovídat reagovala podrážděně. Jiří Kotrch vzpomínal, že ho zahrnula nevybíravými výrazy: Taussigová prohlásila, „že jsem darebák a nadávala mi ještě delší dobu.“ Načrtla mu jasnou perspektivu: „Řekla, že prozatím zůstanu na komisi stranické kontroly tak dlouho, dokud si věc nerozmyslím a neučiním výpověď v tom směru, jak mně naznačila.“⁶⁵⁹ Nejednalo se o planou výhrůžku. Kotrch byl skutečně „na sekretariátu ÚV KSČ internován několik dnů a přes noc byl hlídán v kanceláři Taussigové.“ Střídalo se u něho hned několik vyšetřovatelů z komise, „bez jejich svolení... nesměl jíti ani na záchod.“⁶⁶⁰ Nakonec byl propuštěn, aniž by cokoliv zásadního přiznal, avšak jeho kalvárie tím ani zdaleka neskončila.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 310-311.

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 311. Jednalo se o druhého zástupce vedoucího tajemníka Karla Krčmu, vedoucího zemědělského oddělení Zdeňka Malíka a bývalou vedoucí redaktorku komunistického týdeníku Východočeská záře Miladu Beranovou.

⁶⁵⁷ Tamtéž, s. 312.

⁶⁵⁸ Tamtéž, s. 311.

⁶⁵⁹ ABS, fond Ministerstvo národní bezpečnosti, inv. j. 18, Taussigová Jarmila, část. č. 11, Kotrch – Taussigová. Výslech Jiřího Kotrcha v Horním Slavkově 15. července 1952, s. 7-8.

⁶⁶⁰ SOA Zámorsk, fond KV KSČ Pardubice, inv. č. 113, ka. 100, disciplinární řízení, stížnost na vyloučeného s. Kotrcha, vůdce frakční skupiny, Informační příloha, s. 1.

Na mimořádných zasedáních krajského předsednictva 14. března a krajského výboru 18. března 1951 byl Jiří Kotrch vyloučen z KSČ. Zásadní referát na schůzi KV nepřekvapivě přednesla Jarmila Taussigová: Poukázala na „shodnost koncepce a metod práce uplatňované Kotrchem s koncepcí a metodami Šlinga a ostatních.“⁶⁶¹ Neušetřila ani jeho nejbližší spolupracovníky. Kdysi tak mocnou Kotrchovu skupinu čekal strmý pád a veřejná potupa. Její hloubku dojímavě vyjádřil František Jičínský, stále vedoucí tajemník KV KSČ v Pardubicích, který pronesl zdrcující sebekritiku: „Nikdy jsem neměl být vedoucím tajemníkem, nestačil jsem na to... Je chyba, že jsem se stal vedoucím tajemníkem. Nechal jsem se ovlivnit Kotrchem a spol. a tím se to stalo... Víím, že jsem špatný komunista.“⁶⁶² Svým pokořujícím doznáním si vysloužil mírnější trest. Zbavili ho všech stranických postů a udělili mu důtku s výstrahou.⁶⁶³ Karel Kaplan ve svých vzpomínkách uvádí, že se Jičínský vrátil zpět k práci v továrně.⁶⁶⁴ Ostatní členové tzv. kolektivu dopadli podobně nebo ještě hůře.⁶⁶⁵ Nejtvrdší trest očekával samotného Kotrcha: 3. dubna 1951 byl nuceně vystěhován a vzápětí poprvé zadržen StB.⁶⁶⁶ 14. září ho zatkli znovu a již o dva týdny později odsoudili ke třem letům vězení „pro podvod a napomáhání černému obchodu.“⁶⁶⁷ Z tzv. kotrchovštiny se stalo v Pardubicích univerzální stranické heslo: „Všechny existující chyby se náhle staly ‚důsledkem kotrchovštiny‘, následující nedostatky potom byly hodnoceny jako ‚přežitky kotrchovštiny, které nebyly dosud překonány‘.“⁶⁶⁸

Nejvýše postavení aktéři ústředí se při tomto tažení omezili na dodatečný souhlas. Předsedu KV KSČ Pardubice Josefa Berana o tom informoval generální tajemník Rudolf

⁶⁶¹ Cit. ar. j. Pardubice – Kádrová práce, s. 289.

⁶⁶² Tamtéž, s. 333-334.

⁶⁶³ Stížnost na vyloučeného s. Kotrcha, vůdce frakční skupiny, op. cit. Důvodová zpráva, s. 2.

⁶⁶⁴ Kaplan, Karel, *Dans les archives du Comité Central*, Paris 1978, s. 44.

⁶⁶⁵ Stížnost na vyloučeného s. Kotrcha, vůdce frakční skupiny, op. cit. Důvodová zpráva, s. 2-3. Kotrchova manželka Lumíra Kotrchová a Zdeněk Malík byli vyloučeni z KSČ, Karel Krčma, ústřední instruktorka Marie Šplíchalová a Milada Beranová dostali důtku s výstrahou a byli zbaveni všech funkcí. Nejlépe dopadla Jiřina Doubnerová, která se přes své členství proti skupině postavila. Byla odvolána ze všech stranických postů, důtku s výstrahou však neobdržela.

⁶⁶⁶ Taussigová Jarmila, část. č. 11, Kotrch – Taussigová, op. cit. Protokol o výpovědi sepsaný s Kotrchem Jiřím dne 29. května 1953, s. 4. Podrobně viz Kabešová, Monika, op. cit., s. 100.

⁶⁶⁷ Výslech Jiřího Kotrcha v Horním Slavkově 15. července 1952, op. cit. s. 1.

⁶⁶⁸ Kaplan, Karel, *Dans les archives du Comité Central*, op. cit., s. 44.

Slánský: „Zasedalo predsednictvo ÚV a po zasedání mně soudruh Slánský sdělil, že schválili resignaci na funkce soudruha Jičínského a pověřují mě vedením kraje i v té funkci jako předseda KV do krajské konference. Do konference si máme sami podle svého uvážení připravit buď tajemníka nebo předsedu, soudruh Slánský to dává predsednictvu KV v úvahu.“⁶⁶⁹ Jeho přístup byl tak pasivní, že rozzlobil Pavlu Šimonkovou: „Chyba je v tom, že si nás Slánský nezavolal a neprodiskutoval s námi věci, které se zde v souvislosti se soudruhem Jičínským projevíly.“⁶⁷⁰ Ústřední tajemník se snažil držet stranou a stejně postupoval i celý sekretariát ÚV, v jasném kontrastu k velmi aktivní KSK a zejména Jarmile Taussigové. Dramatické sesazení Kotrchova „kolektivu“ dokládá rozdílnost v jednání jednotlivých ústředních orgánů, které v tomto případě nahrálo zájmům nespokojených regionálních aktérů.

6.2.5 Civilní odvolání Jindřicha Homoly (kraj Karlovy Vary)

Pozici vedoucího tajemníka KV KSČ v Karlových Varech držel Jindřich Homola. Ústředí ho do ní prosadilo v dubnu 1949 poté, co byli jeho předchůdce František Škrant a krajský bezpečnostní tajemník Alex Tannenbaum pro své údajné diktátorské praktiky za dramatických okolností odvoláni. Řadu nepřátel měli přímo v krajské organizaci strany, na jejichž popud je vyšetřovala Komise stranické kontroly.⁶⁷¹ Homola se jakožto dosavadní instruktor ÚV KSČ pro Karlovarský kraj na celé akci přímo podílel. Narodil se roku 1907 v české dělnické rodině, rodiče i sourozenci byli dlouholetí členové strany. Homola do ní vstoupil v roce 1925 a za první republiky zastával funkce na regionální úrovni, zatímco pracoval jako střihač prádla. Za druhé světové války byl aktivní v odboji a participoval na Pražském povstání. Po osvobození rychle stoupal ve stranickém aparátu, mezi roky 1947 a 1949 působil na organizačně instruktážním oddělení ÚV KSČ.⁶⁷²

Předsednictvo KV KSČ v Karlových Varech rezoluci o Ottu Šlingovi projednalo na svém zasedání 24. listopadu 1950. Úvodní slovo patřilo prvnímu zástupci vedoucího

⁶⁶⁹ Cit. ar. j. Pardubice – Kádrová práce, s. 361.

⁶⁷⁰ Tamtéž, s. 369.

⁶⁷¹ Pro přehledné zpracování kauzy viz studie Vladimíra Brichty Karlovarský případ ze srpna 1968. KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – komise, svazek 4, Pillerova komise, s. 1-19.

⁶⁷² NA, fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 377, 5. krajská konference KSČ v Karlových Varech 7.-8. května 1949, s. 13-14.

tajemníka Vladimíru Bartošovi, který se povšechně rozhovořil o nutnosti vnitrostranické demokracie, o tom, „že i v našem předsednictvu je potřebí daleko více diskuse, kritiky a sebekritiky“. Členové se podle jeho mínění kvůli panující atmosféře občas neodvažovali vystupovat. V Bartošově příspěvku nescházel ani vyloženě zahrocený osten, když postuloval, že „tam, kde se diktuje, skrývá se nepřítel strany“.⁶⁷³ Nicméně hlavní bylo vystoupení samotného vedoucího tajemníka Jindřicha Homoly. Na rozdíl od Bartoše byl povýtce konkrétní. Homola upozornil, že do zodpovědných funkcí jsou lidé nesprávně schvalováni nikoliv krajským předsednictvem, nýbrž pouze vedoucím kádrového oddělení. Dále uvedl, že řada stížností zdola nepřichází na kraj, nýbrž jsou adresovány ústředí, protože se jimi krajský aparát důsledně nezabývá. Trpce si posteskl: „Falšujeme zásady, my, kteří máme být oporou lidí.“ Řešení spatřoval v rozvinutí kritiky: „Musíme více kritizovat v předsednictvu, kritizovat se zájmem.“ Vhodnou příležitostí podle něho mělo být projednání tzv. případu Karla Hubáčka, politického zástupce krajského inspektorátu ČSSS v Karlových Varech, jenž se měl dopouštět diktátorství. Z vybraných členů předsednictva navrhl Homola vytvořit vyšetřující komisi a Hubáčkovu kauzu důsledně vyřešit. Jeho instrumentální přístup se plně odrazil v závěrečné větě projevu: „Nejlepší naší odpovědí bude, když si vyhledáme při nejbližší příležitosti nějaký případ a podobným způsobem to sdělíme také okresům.“⁶⁷⁴ Homolův příspěvek měl charakter autoritativní promluvy. Ostatní členové předsednictva v diskusi sice zmínili hned několik zajímavých skutečností: Druhý zástupce vedoucího tajemníka Ladislav Kořánek uvedl jako problém, že v okrese Podbořany se projevují „zbytky nacionalismu“ vůči tamější německé menšině; referent pro soudnictví Jaroslav Žemlička si zase postěžoval, „že na kritiku se reaguje způsobem, že lidé jsou zavírání“ a jako příklad uvedl odsouzení jednoho dělníka ke třem měsícům vězení, protože se odvážil nahlásit poslech cizího rozhlasu – posluchači měla být posádka místní stanice SNB.⁶⁷⁵ Homolův projev však byl rozhodující. Nikdo se vůči vedoucímu tajemníkovi nevymezil a bod věnovaný rezoluci o Šlingovi byl zakončen schválením usnesení, které naprosto odrazilo jeho stanoviska.

Mohlo by se jevit, že Jindřich Homola měl situaci v Karlovarském kraji plně pod kontrolou. Nicméně trhliny se objevily již vzápětí, při projednávání zdánlivě nesouvisejícího personálního opatření – odvolání vedoucího krajského POP oddělení

⁶⁷³ NAP, fond 1261/2/5, sv. 38, ar. j. 242. Karlovy Vary – Předsednictvo 1950/5, s. 119-120.

⁶⁷⁴ Tamtéž, s. 121.

⁶⁷⁵ Tamtéž, s. 120.

Františka Černoška a jeho nahrazení Ladislavem Kořánkem. Vedoucí tajemník OV KSČ Karlovy Vary Antonín Hoch se pozastavil nad tím, zda byla chystaná výměna s Černoškem projednána a uvedl, že „soudruh Černošek cítil averzi soudruha Homoly vůči své osobě.“ Vedoucí krajského zemědělského oddělení Oldřich Paul tento pocit sám sdílel. Předsednictvo podle něho „bez výjimky každý týden ‚mylo‘ zemědělské oddělení, a to proto, že je ‚myl‘ soudruh Homola. Byl jsem v takové situaci, že jsem se bál promluvit, otevřeně říct svůj názor“. Vedoucího oddělení KOR Škuthana potom přímo „bolelo“, když jej Jindřich Homola nezaslouženě kritizoval. Tento v odpovědi jen obtížně skrýval svůj frustraci: „Jak je to možné, že tak dlouho to v sobě ‚žerete‘, že již dávno jste to tady nevyprali. To nebylo zapotřebí, to mne nejvíc na věci mrzí.“ Homola však byl především smířlivý a kritiku vůči své osobě apriorně neodmítal: „Je to vážná věc, co zde bylo řečeno, budu musit sám mnoho věcí rozmyslit.“ Byl to právě tento přemítavý tón, který celou rozpravu charakterizoval. Ostatně ani výpady vůči Homolově osobě nebyly zvláště ostré a držely se na úrovni subjektivních dojmů, nikoliv jednoznačných závěrů. Debata se v první řadě vyznačovala úvahami o obecnějších podmínkách práce, a jak by je šlo zlepšit. Příznačný byl v tomto ohledu příspěvek členky předsednictva Marty Schnabelové, v němž za hlavní příčinu nedostatků označila nesourodost členů krajského výboru a řešení spatřovala v tom vytvořit z něho „kolektiv také po stránce soudružské a lidské.“⁶⁷⁶ Je zřejmé, že vzájemné animozity v předsednictvu karlovarské krajské organizace v daném období nebyly zvláště silné a nesnesly srovnání s poměry v Ústí nad Labem a už vůbec ne v Pardubicích.

Tato atmosféra se zde udržela i v následujících týdnech a měsících. Zatímco v sousedních krajských organizacích se kritika vedoucích funkcionářů přiosťřovala, v Karlových Varech panoval relativní klid. Potenciálně vyhrocené konflikty pokaždé dosáhly smírného vyústění. Případ Karla Hubáčka, který chtěl původně Homola pojmout jako exemplární, představuje vhodnou ukázkou: Přestože předsednictvo Hubáčkovi vyčítalo diktátorské sklony, opilství i násilnické chování, byl na zasedání 5. ledna 1951 pouze zbaven funkce, potrestán stranickou důtkou a vyzván, „aby se zapojil do práce v některé továrně.“⁶⁷⁷ Z KSČ vyloučen nebyl. Ještě markantněji se umírněný postoj projevil při odchodu Františka Černoška. Ten se na zasedání předsednictva 25. ledna sebekriticky doznal k řadě nedostatků, a dokonce k přejímání Šlingových pracovních metod. Příležitost

⁶⁷⁶ Tamtéž, s. 122, 124-125.

⁶⁷⁷ NA, fond 1261/2/5, sv. 38, ar. j. 243. Karlovy Vary – Předsednictvo 1951/1, s. 8-12.

k ostrým výtkám však ostatní zúčastnění nevyužili, respektive nepřekročili určitou mez. Samotný Jindřich Homola sice upozornil na Černoškova pochybení, přesto ho současně zahrnul chválou: „Je těžko najít na sekretariátě další tak pracovité lidi, jako je soudruh Černošek. Věnoval všechnen čas tomu, aby splnil svůj úkol.“ Neviděl žádný problém v tom, aby se uplatnil na libovolném hospodářském úseku.⁶⁷⁸ Homola si při řešení osobních sporů podržel hlavní slovo, neboť v krajské organizaci přímo žádným dalším útokům nečelil.

To se mohlo potenciálně změnit po zasedání ústředního výboru strany ve dnech 21. až 24. února 1951. O Homolovi, který byl na plénu přítomen, zde promluvil zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Praze František Vais, a to nanejvýš kompromitujícím způsobem: Podle Vaise mu Homola v důvěrném rozhovoru mezi čtyřma očima sdělil, že ve vyšetřování Otto Šlinga nejde o nic jiného než „vyřizování osobních účtu“.⁶⁷⁹ Homolova odpověď svědčila o tom, že ho Vaisovo prohlášení přinejmenším vyvedlo z míry – ve zmateném projevu opakovaně uváděl, že neví a nepamatuje si, zaklínal se negativním poměrem ke Šlingovi a pevnou vírou, „že strana najde každého nepřítele“.⁶⁸⁰ Jistě si uvědomoval, jak nebezpečná pro něho asociace se zatčeným brněnským tajemníkem mohla být.

Nicméně na mimořádné schůzi krajského předsednictva v Karlových Varech, svolané hned na večer 24. února, o průběhu i výsledcích proběhnuvšího ÚV promluvil pouze zběžně. O konfrontaci s Vaisem se vůbec nezmínil a téma nenastolil ani žádný další z účastníků.⁶⁸¹ Homola byl ve vlastní doméně prozatím v bezpečí. Po velkou část března a dubna se předsednictvo systematicky zabývalo poměry v jednotlivých podřízených okresních organizacích a hledání vnitrostranických nepřátel ustoupilo do pozadí. Homolova autorita byla při projednávání opakovaně stvrzována – přizvaní okresní funkcionáři přijímali jím navržená řešení a odkazovali se na něho. Současně Homola okresům věnoval soustavnou pozornost a navštěvoval je.⁶⁸² Nelze vysledovat žádný

⁶⁷⁸ Tamtéž, s. 74-77.

⁶⁷⁹ NA, fond 1261/0/1 – Zasedání ÚV KSČ, ar. j. 25. Zasedání ÚV KSČ 21. - 24. února 1951, bod 1a, s. 223-224.

⁶⁸⁰ Tamtéž, s. 227-233.

⁶⁸¹ Karlovy Vary – Předsednictvo 1951/1, op. cit., s. 139-148.

⁶⁸² Ještě 2. dubna 1951 je bez jakýchkoliv námitek Homola delegován na okresní konference KSČ v Karlových Varech a Jáchymově. NAP, fond 1261/2/5, sv. 39, ar. j. 244. Karlovy Vary – Předsednictvo 1951/2, s. 31.

pokles, neřkuli úpadek, jeho autority. Krajský stranický aparát pod dohledem vedoucího tajemníka jednoduše pracoval dále, téměř jako by k ničemu závažnějšímu nedošlo.

Ani funkcionáři ústředí po delší dobu nepřistoupili k rázné akci a omezovali se pouze na nepřímé náznaky. Po zatčení Švermové si Homolu dvakrát pozval na osobní pohovor vedoucí ústředního kádrového oddělení Bruno Köhler, avšak na rozdíl od Ervína Poláka v Bratislavě se nejednalo o záminku k zadržení příslušníky StB a setkání bylo podle všeho z Köhlerovy strany spíše přednáškou než výslechem.⁶⁸³ Na zasedání KV KSČ v Karlových Varech 1. března 1951 vystoupil pověřený zástupce ústředí Jiří Hendrych. Přestože se minulého listopadu aktivně podílel na sesazení krajského vedoucího tajemníka v Ústí nad Labem Mikuláše Landy, zde se omezil na obecná konstatování a na Jindřicha Homolu jmenovitě nezaútočil.⁶⁸⁴ Ten se proto nemusel příliš bránit. Přiznal, že nebyl dostatečně „bdělý a ostražitý“, v čemž „byla i moje velká osobní chyba.“ Za celé vedení však exkulpačně deklaroval: „Nenapadlo nás, že by Švermová mohla zradit.“⁶⁸⁵ Homola evidentně neočekával, že by se pod kritickým drobnohledem ústředí mohl ocitnout on sám.

To se ukázalo jako mylný předpoklad. 27. dubna 1951 se Jiří Hendrych v Karlových Varech objevil znova, tentokrát již s jasným zadáním – prosadit odvolání vedoucího tajemníka. Na zasedání krajského předsednictva přednesl proti Homolovi zdrcující příspěvek: Obvinil ho z toho, že společně se Švermovou v létě roku 1950 zorganizoval frakční schůzku na podporu tehdy vyšetřovaného Otto Šlinga. Podle Hendrycha „Homola patřil mezi ty funkcionáře, s kterými Švermová ve svých protistranických plánech počítala.“ Pozdní zásah ústředí vysvětloval jeho trpělivostí: „ÚV dával soudruhu Homolovi příležitost; ÚV čekal na něho, až se vyjádří, až pochopí do hloubky všechny ty věci.“ V tomto kontextu zmínil i Homolovo vystoupení na únorovém zasedání ústředního výboru KSČ, které mělo být „zmatené, neuspokojivé, neřekl všechno“. Vzhledem k jeho naprostému selhání Hendrych jako jediné možné řešení navrhol Homolu odvolat a nahradit ho činovníkem ústředí Františkem Havlínem.⁶⁸⁶

⁶⁸³ Tamtéž, s. 88.

⁶⁸⁴ NA, fond 1261/2/33 - Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 4304, Zápis ze zasedání krajského výboru KSČ v Karlových Varech dne 28. dubna 1951, s. 1-8.

⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 27.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 84-86.

Napadený Jindřich Homola v následujícím projevu vyjmenoval celou řadu polehčujících okolností, pochybenost svého jednání však uznal. Pokorně se obrátil na svoje podřízené: „Teď jen bych vás prosil o pomoc, abyste mi řekli, v čem se všechny tyto věci projevovaly u mě na vedoucí funkci... abyste mně i vy bolševickou kritikou ukázali, čeho se mám v budoucnu vyvarovat.“ Adresáti výzvy však byli spíše zdrženliví. Členka předsednictva Marie Rivolová sice poznamenala, že „soudruh Homola se měl opřít dál dolů a podívat se, jaký názor mají na soudruha Homolu členové dole.“ Nicméně kritika byla spíše mírná a často zaznívaly hlasy na tajemníkovu obhajobu. Podle předsedy KNV Karla Randáka se Švermová k Homolovi chovala „úplně hrubě“; vedoucí krajského kulturně propagačního oddělení František Havlíček sebekriticky přiznal, že Homolovi nejbližší spolupracovníci v aparátu mu dostatečně nepomáhali: „V tom jsme Homolovi ukřivdili, v tom jsme vůči němu vinní.“ Nejdále zašel člen předsednictva Josef Aubrecht, který srovnal Homolu a Hendrychem navrženého Havlíka: „Když oba vedle sebe postavíte, vidím, že soudruh Homola o nějaký metr převyšuje. Když jsme přišli k Homolovi, vždycky jsme si odnesli radu, co máme dělat dále. Mám obavu z toho, jestli soudruh Havlík bude s to práci celého krajského aparátu řídit.“ Rozhodnutí Homolu odvolat se nikdo přímo nevzepřel, přijetí však bylo spíše vlažné. Hendrych proto v závěru poznamenal, že debata musí pokračovat, „musíme se pořádně ‚vydrbat‘ v kritice a sebekritice“.⁶⁸⁷ Příležitostí k tomu mělo být zasedání krajského výboru, konané následujícího dne.

Jiří Hendrych na něm plně zužitkoval svůj status ústředního funkcionáře, kterému patří první i poslední slovo, vybírá témata a určuje závěry.⁶⁸⁸ Plně spolupracoval také Homola, který přistoupil na flagelantskou sebekritiku:

„ÚV ztratil ke mně důvěru a počítá mne mezi ty lidi, s kterými počítala a na které spoléhala Švermová. Švermová počítala se mnou pro uskutečnění těch hnusných plánů na dobytí strany, na uchvácení moci ve státě, na odtržení naší republiky od SSSR. To byl její plán a ona se mnou počítala. V čem to je? Proč se mnou mohla počítat? Proto, že znala,

⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 86-100.

⁶⁸⁸ NA, fond 1261/2/33 - Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 4304, Zápis ze zasedání krajského výboru KSČ v Karlových Varech dne 28. dubna 1951, s. 1-4, 31-33.

v čem jsou moje slabiny, chyby a nedostatky, že znala to, co do dneška jsem sám na sobě vidět nechtěl a k čemu jsem se přiznat nedovedl...

V práci organizací je řada obtíží, které se jim staví do cesty a samy je překonávati nemohou, potřebují pomoc ÚV. A já jsem o těchto závažných věcech neinformoval ÚV, kolektivní bolševické vedení strany nebo soudruha Slánského a další vedoucí soudruhy, ale nesprávně jsem se obracel jen na Švermovou a informoval jsem jen ji, jako by byla ona vedení strany...

A v čem je to falešné, nestranné a nezásadní. Je to v tom, že politicky falešně jsem se takovým způsobem domníval, že mám někoho na ÚV, na koho se mohu spolehnout, přes koho lépe moje návrhy budou přijaty, a nevěděl jsem, že je to první krok, že je to náchylnost na tvoření frakce ve straně...⁶⁸⁹

Je důležité poznamenat, že v tomto doznání prakticky absentoval lokální rámec. Vedoucí krajský tajemník vyzvedával pouze chybnost svého poměru k ústředí – orientaci na „odhalenou“ Marii Švermovou –, od kterého byly ostatní problémy pouze odvozeny. Autorství nejužší mocenské skupiny se zde projevilo naprosto nezastřeně. Před účastníky zasedání se postavila dost jednoznačná volba – jít s ústředím nebo denuncovaným Homolou. V rozporu s Hendrychovými očekáváními se zachovali podobně jako předchozího dne někteří členové předsednictva, ba učinili tak ještě rozhodněji. Velká část diskutérů odmítla nahlížet činnost vedoucího tajemníka v negativním světle, a naopak si ji pochvalovala. Vedoucí tajemník městského výboru v Karlových Varech Karel Matysík se řečnický otázel, „který kraj, eventuálně které krajské město udělalo tak široký masový aktiv jako Karlovy Vary za přímé pomoci soudruha Homoly.“ Dělnický úderník Dohnal potom přímo odmítl, aby byl Homola sesazen: „Jsem přesvědčen, že soudruh Homola nenese takovou vinu na celém případě, aby byl ze své funkce odvolán... Nesetkal jsem se s žádným dělníkem, který by nanášel něco proti soudruhu Homolovi. To je krátce, co tak asi bych chtěl říci. Nejsem a nebudu přesvědčen o tom, že soudruh Homola musí být odvolán, je to návrh ÚV.“ Někteří diskutéři zašli ještě dále. Vinu za špatný poměr mezi centrálními a karlovarskými orgány strany odmítli klást jmenovitě Jindřichu Homolovi, nýbrž samotnému ústředí. Pregnantně to vyjádřil vedoucí krajského zemědělského oddělení Oldřich Paul: „Cítili jsme to sami, ale nedovedli jsme se ptát, proč ÚV neprojevuje zájem o náš kraj? V referátě soudruha Hendrycha jsme také neslyšeli ani

⁶⁸⁹ Tamtéž, s. 4-5.

zmínku sebekritiky. ÚV nepomáhalo.“ Konečně instruktor okresních organizací František Machálek postavil proti nevšimavosti nejvyšších stranických funkcionářů trvalý zájem, který krajským tajemníkům projevovala oficiálně démonizovaná Marie Švermová: „Švermová se tak vzácně starala o vedoucí tajemníky... veškerý styk [s ústředím] se obstarával prostřednictvím Švermové... Tady měli soudruzi z ÚV věnovat více pozornosti. Těžko mi někdo vyvrátí, že to nebyla chyba v P ÚV i v ústředním sekretariátu.“⁶⁹⁰

Celková bilance byla pro ústředí nanejvýš tristní. Ve zprávě ústředního instruktora Miroslava Pastyřika, který se zasedání zúčastnil, bylo uvedeno následující: „Jen 8 diskutujících se kriticky postavilo k vině soudruha Homoly, dalších 7 vystoupilo tak, že konstatovalo klady jeho práce v kraji a 6 otevřeně obvinilo ÚV.“⁶⁹¹ Na naléhání Jiřího Hendrycha při závěrečném vystoupení nakonec krajský výbor vedoucího tajemníka Homolu odvolal, ba učinil tak jednohlasně.⁶⁹² Tím nicméně celý případ skončil. V kraji neexistovala vůle k tvrdému zúčtování, ani ochota svalit existující problémy na několik obětních beránků. Je relevantní, že Homolovi zástupci Vladimír Bartoš a Ladislav Kořánek přes dílčí kritiku podrželi své funkce až do červnové krajské konference, ba Kořánek málem pronikl i do kandidátky nového krajského výboru.⁶⁹³ Samotný Jindřich Homola nebyl trestně stíhán, přestože proti němu StB vyslýchaný Otto Šling vznesl vysoce kompromitující obvinění.⁶⁹⁴ Ústředí nejspíše vyhodnotilo, že bez lokální podpory by takový postup neměl žádoucí efekt.

Průběh kampaně je možné vysvětlit specifickými poměry v Karlových Varech, respektive v tamější krajské organizaci KSČ. Celý region totiž zdánlivě obdobnou kauzu

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 11, 16-17, 27.

⁶⁹¹ NA, fond 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235, Karlovy Vary, Zpráva o zasedání krajského výboru KSČ v Karlových Varech dne 28. dubna 1951, s. 2.

⁶⁹² Zápis ze zasedání krajského výboru KSČ v Karlových Varech dne 28. dubna 1951, op. cit., s. 33

⁶⁹³ NA, fond 1261/2/33 - Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV a MV KSČ 1945-1960, ar. j. 1371, VII. řádná krajská konference Komunistické strany Československa, 1., 2., 3. června 1951, Karlovy Vary, s. 92. Volební komise ho neschválila poměr čtyř hlasů ku pěti.

⁶⁹⁴ Vyšetřovatel StB Bohumil Doubek uvedl následující: „Šling mluvil o Švermové a některých krajských tajemnicích jako o svých společnicích.“ Jedno jejich společné setkání, kterého se zúčastnil i Homola, bylo potom vyšetřovateli hodnoceno jako „frakční schůzka spiklenců a všichni její účastníci, kteří (mimo Homoly) byli zatčeni, k tomu vyslýcháni.“ Kaplan, Karel, *StB o sobě: Výpověď vyšetřovaného Bohumila Doubka*, Praha 2002, s. 82-83.

řešil před dvěma lety během tzv. karlovarského případu, kdy bylo sesazeno kvůli tzv. diktátorství takřka celé krajské vedení v čele s Homolovým předchůdcem Františkem Škrlantem a krajským bezpečnostním tajemníkem Alexem Tannenbaumem. Je pravděpodobné, že v dubnu 1951 nebyla ze strany funkcionářů a aktivu ochota podobnou zkušenost opakovat. Na výsledku se projevila také reputace samotného Jindřicha Homoly. Byl to on, kdo byl před dvěma lety ústředím pověřen sjednat nápravu. Na schůzi předsednictva KV KSČ v Karlových Varech 27. dubna 1949 vystoupil jako šampión vnitrostranické demokracie, ostře kritizující atmosféru „psychózy“, jež tehdy v kraji panovala.⁶⁹⁵ Zaraženým členům předsednictva představil svoji vzosnou perspektivu: „Nikdy jsme nebyli v Karlových Varech tak silní, jako v okamžiku, když jsme našli chyby. V tomto momentě je máme odstraňovat.“⁶⁹⁶ Retrospektivně nelze určit, nakolik byl ve svém úsilí úspěšný. Je však očividné, že si získal podporu významné části funkcionářského sboru. Ocitl se tak ve specifickém postavení – na rozdíl od předchozích vedoucích krajských tajemníků byl skutečně oblíbený.

6.2.6 Nesmiřitelný boj proti Lomského skupině (Plzeňský kraj)⁶⁹⁷

Vedoucím tajemníkem krajské organizace KSČ v Plzni byl Hanuš Lomský. Stal se jím v prosinci 1948 po sérii reorganizací, zapříčiněných vnitrostranickým konfliktem. Tamější vedení se tehdy dostalo pod palbu kritiky kvůli špatnému řízení kraje a Lomský byl v červenci ústředím vyslán obnovit pořádek. Předtím žádnou funkci v plzeňském krajském aparátu nezastával. Narodil se v roce 1917 v Mariánských Lázních, stejně jako Mikuláš Landa v židovské rodině. Členem KSČ byl od roku 1937, za okupace pobýval v Anglii, po válce pracoval jako tajemník na sekretariátu ÚV KSČ.⁶⁹⁸ Také jeho pojila úzká známost se zatčeným brněnským tajemníkem Šlingem.

Krajské předsednictvo v Plzni se k projednávání rezoluce o Šlingově případu dostalo 1. prosince 1950. Vedoucí tajemník KV KSČ Lomský otevřel zasedání dílčí sebekritikou, ve které poukázal na řadu nedostatků ve stranické práci. Potvrdil výskyt diktátorských metod,

⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 159.

⁶⁹⁶ Tamtéž, s. 163. 1261/2/5, sv. 37, ar. j. 235, Karlovy Vary, s. 54.

⁶⁹⁷ Pro srovnání viz Šlouf, Jakub: *Podvedená strana: Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945-1948)*, Plzeň, Západočeská univerzita 2016, s. 149-152.

⁶⁹⁸ Tamtéž, s. 145.

jež se obzvláště projevovaly v potlačování jakékoliv kritiky sekretariátu i vedoucích činovníků kraje. Plénu položil sugestivní otázku, na níž si ihned sám odpověděl: „Pomáháme kritice, nebo ji ubíjíme? Ubíjíme ji formálním přiznáváním chyb, i naší netrpělivostí vůči kritice, nebo odbýváním.“ Nejdůrazněji odsoudil kádrovou politiku, za kterou převzal osobní odpovědnost. Není však bez významu, že ve vlastním stranickém aparátu žádné nepřátele nepředpokládal. Vědomě tak odlišoval situaci v Plzeňském kraji od brněnských poměrů, kde právě údajní zrádci v nitru sekretariátu KSČ měli představovat největší nebezpečí. V závěru vystoupení přešel Lomský do osobní roviny, když přiznal úzký pracovní vztah se Šlingem a chtěl vědět, zda ho tato skutečnost neovlivnila při výkonu funkce.⁶⁹⁹

Ve směrování, které diskusi určil vedoucí tajemník Lomský, víceméně pokračovali také ostatní řečníci. Nevyhýbali se sice občas až ostré kritice stranických orgánů, ponejvíce krajského sekretariátu, především však napadali jejich nedostatečný zájem o instituce mimo komunistickou stranu. Kupříkladu funkcionář odborového hnutí Josef Hora vysvětloval špatnou práci odborů tím, že pracovníci stranického sekretariátu nebrali odborové funkcionáře vážně a nikdy na ně neměli čas.⁷⁰⁰ Výstupům nechyběla naléhavost, pohybovaly se však v jasně definovaných mantinelech. Míra provinění samotného Lomského byla hodnocena velmi benevolentně. Autoritativní praktiky se nevysvětlovaly jeho osobními sklony, nýbrž měly pramenit z nedostatečnosti ostatních vedoucích funkcionářů. Celkové vyznění pléna bylo umírněné: Vyzývalo se k odstranění některých nepatřičných postupů, avšak k označení původců a jejich potrestání nedošlo. Sestava osobností stojící v čele krajské organizace měla zůstat nepozměněna.

Na zasedání krajského výboru 16. a 17. prosince v tomto směru nedošlo k žádné změně, zato se zintenzivnil tlak směrem dolů. Hanuš Lomský nacházel viníky mezi funkcionáři okresního a místního formátu. Konkrétně zaútočil na jistého člena předsednictva OV KSČ Rokycany, „který 3 roky zneužíval svoji funkci... zasahoval do prověrky své manželky, která rok nechodila do schůzí... Provádí osobní rodinnou politiku.“ Podíl krajského vedení se podle Lomského omezoval na pasivitu: „Byli jsme o všech těchto věcech vyrozuměni, avšak byla to naše chyba, že jsme nedovedli zasáhnout.“

⁶⁹⁹ NA, f. 1261/2/5, sv. 32, a. j. 217, Plzeň – Kádrová práce, Projednání brněnského případu v předsednictvu KV Plzeň 1. prosince 1950, s. 1-2.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 7.

Nadále se prezentoval jako přední zastávce odhalování údajných nepřátel ve straně a vyzýval „k vyšší revoluční bdělosti a ostražitosti.“⁷⁰¹

Lomského výklad nebyl během schůze žádným způsobem zpochybněn. V několika příspěvcích zazněla kritika vůči jednotlivým regionálním funkcionářům, nikoliv však vůči krajské stranické elitě. Na závěr proto mohl předseda KV KSČ Plzeň Karel Poláček vykázat hledání nepřítele do patřičných mezí: „Musíme dbát na to, aby tam, kde práce vážne, byli jednotlivci, kteří práci brzdí, odhaleni jako Šling v Brně.“⁷⁰² Odhalování tzv. zrádců nemělo nabýt masovější charakter; v žádném případě neměly být ohroženy krajské stranické špičky.

Avšak tento předpoklad byl již v následujících týdnech vyvrácen, neboť stranické ústředí zahájilo šetření s Hanušem Lomským kvůli jeho osobní známosti se Šlingem i Švermovou, působení v ústředním organizačním oddělení a samozřejmě aktivitě v samotné Plzni. Lomský byl opakovaně předvoláván do Prahy, na konci ledna 1951 ho po dva dny vyšetřoval vedoucí kádrového oddělení Bruno Köhler, který ho „upozornil na vážné chyby ve stranické práci.“⁷⁰³ Bylo nepochybné, že se ohrožený vedoucí tajemník KV KSČ Plzeň nacházel ve svízelném postavení. Provinění z velké části přiznával, dokonce i veřejně. Na zasedání plzeňského krajského výboru 3. února se pustil do rozsáhlé sebekritiky, v níž si vyčetl mnohá pochybení: „Nedostatečně jsem pochopil otázku třídního boje, podceňoval jsem pro nás marx-leninské poučky o zostření třídního boje v období budování socialismu a nechal se klamat velkými úspěchy. Neučil jsem se dostatečně od Sovětského svazu o boji s třídním nepřítelem.“ Z těchto důvodů se, byť nevědomě, měl podílet na zrádcovské činnosti: „Tyto chyby mne vedly k tomu, že jsem, i když třeba nevědomky, hrál úlohu, jejímž cílem bylo... aby se mohli chopit moci ve straně Šling nebo osoby pod jeho vlivem, což by neznamenal nic jiného než znovu nastolení kapitalismu.“ Nakonec Lomský krajskému výboru sdělil, že požádal předsednictvo ÚV KSČ o zproštění funkce vedoucího tajemníka.⁷⁰⁴

Prvotní reakce účastníků zasedání byla vůči Lomskému velice umírněná. Výmluvná je poznámka členky KV Hany Sojkové, která plénu sdělila, „že mnohých chyb, o nichž zde

⁷⁰¹ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis ze zasedání krajského výboru strany v Plzni dne 16. prosince 1950, s. 18, 20.

⁷⁰² Tamtéž, s. 98.

⁷⁰³ NA, f. ÚV KSČ – Komise I., sv. 18, a. j. 346, Dopisy Hanuše a Marty Lomských, 26. 12. 1955, s. 1.

⁷⁰⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis ze schůze KV KSČ 3. 2. 1951, s. 4–5.

[soudruh Lomský] mluvil, se dopouští každý z nás.“⁷⁰⁵ Diskutéři byli vůči Lomskému natolik smířliví, že rozladili přítomného zástupce ústředí Jiřího Hendrycha. Ten k tomu podrážděně konstatoval: „Tady se rozvinula jen malá debata k prohlášení soudruha Lomského.“⁷⁰⁶ Zasedání krajského výboru v Plzni bylo podle Hendrychova úsudku v hodnocení údajných pochybení vedoucího tajemníka jednoduše nedostatečné.

Stejného, ne-li ještě kritičtějšího mínění byli rovněž funkcionáři okresních organizací strany, kteří se do té doby nacházeli spíše v defenzivě. Na svolaných výborech si trpce stěžovali na poměry v kraji a požadovali rozsáhlou personální čistku. Upozorňovali na to, „že zde byla špatná kádrová politika, že zde byl policejní režim... Kritika soudruhů na OV žádá, aby všichni spolupracovníci Lomského byli odstraněni.“⁷⁰⁷ Rozohněnost straníků v okresech podpořila také skutečnost, že Hanuš Lomský byl 7. února na pokyn ústředí zatčen. StB ho zadržela, když odcházel od pohovoru s Köhlerem, přímo ve dveřích budovy ÚV KSČ.⁷⁰⁸ Již na konci měsíce o něm na zasedání ústředního výboru hovořil ministr informací Václav Kopecký vedle Šlinga a Švermové jako o jednom ze „zákeřných spiklenců, jež byli odhaleni a dopadeni.“⁷⁰⁹ Lomský strávil ve vyšetřovací vazbě následující tři roky, než byl 28. ledna 1954 ve stejném procesu jako Ervín Polák a Mikuláš Landa odsouzen k patnácti letům vězení.⁷¹⁰

V atmosféře zjitřené zatčením Lomského a přívalem kritiky ze strany okresních funkcionářů zasedal 1. března 1951 v Plzni další krajský výbor. Úvodní projev tentokrát přednesl sám generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský. O místním kontextu probíhajícího „odhalování nepřátel ve straně“ hovořil minimálně a Lomský byl zmíněn pouze dvakrát, zato ho však Slánský vřadil do příběhu o tzv. velkém spiknutí, které tvořilo osu jeho výkladu. Plénu sdělil, že „spřezectví se zakládalo na příbuznosti politických názorů, protistranických, protisovětských, protikomunistických a to také sblížilo celou frakci.“ Její údajní členové měli zneužívat svých pozic ve stranickém aparátu a

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 6.

⁷⁰⁶ Tamtéž, s. 10.

⁷⁰⁷ NA, f. 1261/2/5, sv. 32, a. j. 217, Plzeň – Kádrová práce, Záznam z předsednictva KV KSČ Plzeň ze dne 9. března 1951, s. 1.

⁷⁰⁸ NA, f. ÚV KSČ – Komise I., sv. 18, a. j. 354, Záznamy o pohovoru s H. Lomským, 22. 2. 1963, s. 2.

⁷⁰⁹ Rudé právo, Václav Kopecký: Zpráva vyšetřující komise předsednictva Ústředního výboru k případu Otty Šlinga, Marie Švermové a druhých zločinných škůdců a spiklenců, 27. února 1951, s. 7.

⁷¹⁰ Rudé právo, Československá tisková kancelář: Proces s pomahači protistátního spiklenceckého centra, 30. ledna 1954, s. 2.

manipulovat další krajské sekretáře. V závěru pomýšleli až na „svolání celostátní konference, na které by podle jejich plánu bylo možné provést změnu ve vedení strany a spolu s tím i změny ve vládě a odstranění presidenta republiky.“ KSČ zachránila pouze duchapřítomnost jejích nejvyšších představitelů: „Celá strana dnes vděčí ústřednímu výboru a především [presidentovi] soudruhu [Klementu] Gottwaldovi, že spiknutí zrádných škůdců bylo zneškodněno.“⁷¹¹ Je očividné, že Slánský pojímal celou aféru jako záležitost nejvyššího významu, vskutku přelomovou událost v dějinách KSČ.

Účastníci schůze její důležitost nesnižovali, okamžitě ji však situovali do regionálního rámce. Ve svých příspěvcích upozorňovali na nejrůznější nedostatky v krajském, okresním i místním měřítku, a hledali viníky. Funkcionáři OV KSČ se uchylovali také k sebekritice, avšak ta velice často sklouzávala k více či méně zastřenému obviňování směrem nahoru. Výmluvný byl příspěvek Františka Monharta, vedoucího tajemníka ve stranické organizaci Plzeň 3. Připustil, že „se chyb dopouští celý okres.“ Hlavní příčinu však spatřoval v nezájmu a diktátorské praxi Hanuše Lomského, který okresní sekretariát ani jednou nenavštívil a současně na něj klad stále větší nároky: „Byl to Lomský, který nás nutil, aby tyto výsledky byly stále větší, poněvadž jsme pohraniční kraj.“⁷¹² V podobném duchu promluvil i vedoucí tajemník OV KSČ Přeštice Jan Škácha, podle kterého se chybné instrukce prosazovaly proti vůli okresního předsednictva, protože „to řekl Lomský.“⁷¹³ Okresní stranická elita se takto zbavovala zodpovědnosti, kterou delegovala na vyšší instanci.

Vyslovená kritika se podobně jako na předchozích schůzích okresních výborů neomezovala pouze na Lomského, ale zprostředkovaně zahrnovala i ostatní krajské činovníky. Člen krajského výboru Roman Bek jejich vzájemné propojení formuloval mírně: Mnoho spolupracovníků Lomského převzalo jeho metody práce a odloučilo se od stranické základny. Tuto izolaci je nutné překonat. „My musíme odstranit v KV čínskou zeď.“⁷¹⁴ O poznání ostřeji promluvil instruktor OV Stanislav Bálek: „Když se podíváme na spolupracovníky, které si Lomský vybíral, vidíme, že se opíral o lidi, kterým byla dělnická třída cizí, kteří nemohli straně prospět. Podle toho vypadal i obsah jeho práce, i

⁷¹¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis krajského výboru konaného dne 1. března 1951 v Plzni, s. 8.

⁷¹² Tamtéž, s. 62.

⁷¹³ Tamtéž, s. 67.

⁷¹⁴ Tamtéž, s. 19.

obsah práce naší agitace.“⁷¹⁵ Poměr mezi krajskou a okresní elitou se od prosince předchozího roku dramaticky obrátil.

Vedoucí krajských stranických představitelů byli překotným vývojem událostí dokonale zaskočeni. Ilustrativní je v tomto směru zmatený proslov předsedy KV KSČ Plzeň Karla Poláčka na zasedání předsednictva 9. března: „Udělalí jsme si v hlavách chaos. V našich řadách seděl špión a my jsme ho následovali. Dělalí jsme naši politiku tak špatně, že jsme ho neodhalili. Kdyby nebylo jiných okolností, tak zde ještě seděl. Lomský byl odvolán nejen proto, že zde byly chyby, ale hlavně proto, že neřekl straně o Šlingovi, co o něm věděl. Proč byl odvolán, to dosud není jasné. Není vyjasněno, v čem nejvíce straně škodil.“⁷¹⁶

Bezradnost však nepostihla všechny. Velmi iniciativně se na schůzi projevil zástupce vedoucího tajemníka Miroslav Finek, dočasně pověřený vedením krajského sekretariátu.⁷¹⁷ Ačkoliv se o něm v kraji hovořilo „jako o úderné pěsti Lomského“,⁷¹⁸ plně se ztotožnil s kritikou krajského vedení přicházející z okresů: „Soudruzi na okresních výborech se správně ptají... Musíme přiznat, že soudruzi mají pravdu.“ A hned také oznámil odvolání prvních dvou nejvíce kritizovaných pracovníků stranického aparátu, Ivana Lewingera a Jarmily Krýslové: „Lewinger je dán pryč ze stranického aparátu a přechází do výroby, Krýslová je dána na dovolenou.“ V závěru svého projevu doporučil, „aby byly vytvořeny komise, které by prošetřily práci aparátu strany KV a všech členů předsednictva.“⁷¹⁹ Stejný zápal projevil Finek i následující den při jednání krajského výboru, na kterém prosazoval důsledné používání „kritiky a sebekritiky k odstranění nedostatků a metod, jakých používali Šlingové a Lomští. Zavést stálou kontrolu v denním prověřování práce každého funkcionáře a člena strany.“⁷²⁰ Celé vystoupení trvalo téměř tři hodiny a zástupce vedoucího tajemníka se zde jednoznačně prezentoval jako hlavní bojovník proti diktátorství a za očistu krajské organizace. Krajskému výboru byl předložen jím iniciovaný projekt na zvolení čtyřčlenné vyšetřovací komise, která by celý případ

⁷¹⁵ Tamtéž, s. 32.

⁷¹⁶ NA, f. 1261/2/5, sv. 32, a. j. 217, Plzeň – Kádrová práce, Záznam z předsednictva KV KSČ Plzeň ze dne 9. března 1951, s. 8.

⁷¹⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis ze schůze KV KSČ 3. 2. 1951, s. 11–12.

⁷¹⁸ NA, f. 1261/2/5, sv. 32, a. j. 217, Plzeň – Kádrová práce, Záznam pro členy sekretariátu ÚV, 4. duben 1951, s. 1.

⁷¹⁹ Tamtéž, Záznam z předsednictva KV KSČ Plzeň ze dne 9. března 1951, s. 1.

⁷²⁰ Tamtéž, Zpráva ze zasedání KV KSČ v Plzni dne 11. března 1951, s. 2.

prošetřila.⁷²¹ Návrh byl jednomyslně schválen. Zdálo se, že se vše vyvíjí podle Finkových záměrů.

Avšak situace se mu velmi rychle vymkla z rukou. Ustavená vyšetřující komise projevila na svém původci až překvapivou nezávislost a vešla ve spojení přímo s ústředím. Dne 4. dubna 1951 se její členové vypravili ke generálnímu tajemníkovi Slánskému, aby ho informovali o průběhu vyšetřování. Nálezy, ke kterým dospěli, byli pro nejvyšší činitele Plzeňského kraje zdrcující. Kupříkladu druhého zástupce vedoucího tajemníka Ladislava Čadu obvinili z kolaborantské minulosti a nekalé aktivity: „V okupaci byl pověřen vedením německé foto firmy, má za manželku Němku, která se hlásila k německé národnosti a celou rodinu má jako aktivní fašisty odsunutou do západního Německa⁷²²Měl podezřelé styky s Lomským.“ Především však komise zahrnula závažnými obviněními samotného Finka: „V kraji je proti němu nálada, na okresních konferencích, které dosud proběhly, je silně kritizován, říkají, že byl údernou pěstí Lomského.“ Celkem tímto způsobem komise diskreditovala čtyři členy předsednictva a jednu členku krajského výboru.⁷²³ Závěry komise byly jednoznačné – všechny okamžitě odvolat. Ústředí zareagovalo nanejvýš příznivě: „Soudruhem Slánským bylo členům komise doporučeno, aby pokračovali ve své práci, prozkoumali všechny členy KV, připravili návrhy na nové členy předsednictva.“⁷²⁴

Proti takovému náporu bylo postavení napadených neudržitelné. Na zasedání předsednictva KV KSČ Plzeň 10. dubna 1951 se uchýlili k zoufalé obraně. Ladislav Čada protestoval a zaklínal se tím, že přes chyby zůstal „synem plzeňské dělnické třídy.“⁷²⁵ Miroslav Finek byl pokornější. Blízký poměr k Lomskému vysvětloval prestiží, která sesazenému tajemníkovi kdysi náležela: „On sem nepřišel jenom tak. On přece jako člen ústředního sekretariátu, jako krajský sekretář, byla to nějaká osobnost a důvěru měl. A jak by si měl takový Finek dovolit mít nedůvěru k člověku, který politicky je daleko před ním.“ Pochopil však, že kvůli této vazbě a vzhledem k prohřeškům v minulosti byla jeho

⁷²¹ Tamtéž, s. 1.

⁷²² Míru skutečného provinění pochopitelně nelze retrospektivně prokázat. Sňatky mezi Čechy a Němci byli před rokem 1938 běžné; po válce zdaleka nebyly odsunuty pouze „rodiny aktivních fašistů.“ Jedná se čistě o příklad dobového jazyka a nálad.

⁷²³ Kromě Čady a Finka se jednalo ještě o plánovacího referenta Krajského národního výboru (KNV) Plzeň Josefa Vostradovského, předsedu KNV Karla Frouse a poslankyni Jaroslavu Krafkovou.

⁷²⁴ Tamtéž, Záznam pro členy sekretariátu ÚV, 4. duben 1951, s. 1-3.

⁷²⁵ Tamtéž, Zpráva ze zasedání PKV a KV v Plzni konané ve dnech 20. – 21. dubna 1951, s. 1.

pozice neudržitelná, „že člověk takový nemůže stát v aparátu strany.“⁷²⁶ Následujícího dne ho krajský výbor odvolal. A spolu s ním i zbytek kdysi tak mocné Lomského skupiny.⁷²⁷ Členka vyšetřující dělnické komise, předválečná komunistka Marie Hergetová mohla ve svém příspěvku oprávněně zaujmout suverénní tón: „Komise vycházela z toho, co dostala do rukou od členů dole. Myslím, že nemůže být hovořeno o tom, že se něco ve zprávě komise nezakládá na pravdě a že něco není doloženo. Z dotazníků je jasno, že by mnozí neměli být na svých místech.“⁷²⁸ Takto hovořila o kdysi nejmocnějších představitelích KSČ v Plzeňském kraji.

Postupně utvořená „koalice“ ústředí s nespokojenými funkcionáři přímo v regionu slavila plné vítězství. Je patrné, že proměnou oproti situaci v Ústí nad Labem tvořila právě aktivita na krajské a okresní úrovni. Nižší funkcionářský aktiv využil Šlingova případu, aby zúčtoval s nepopulární krajskou stalinistickou elitou. Pozice Hanuše Lomského se na první pohled jevila být stabilnější než ta, kterou měl Ervín Polák nebo Mikuláš Landa – Lomský se v Plzni pohyboval relativně dlouhou dobu a obklopil se skupinou blízkých spolupracovníků, především zástupci Miroslavem Finkem a Ladislavem Čadou. Avšak tato skupina si za delší čas svým jednáním současně stihla znepřátelit více lidí, podobně jako v případě Jiřího Kotrcha v Pardubicích. Proto byl průběh kampaně tak dynamický a ve výsledku nepadl pouze Lomský, což bylo jistě intencí ústředí, ale spolu s ním celá suita jeho bývalých podporovatelů.

6.2.7 Obranný zápas za Františka Řezníčka (kraj Olomouc)

Vedoucím tajemníkem KV KSČ v Olomouci byl František Řezníček. Jmenován do funkce byl 11. ledna 1950 za mimořádných okolností tzv. olomouckého případu. Jeho předchůdce, bývalý slévač z Vítkovic a dlouholetý funkcionář KSČ Josef Stavinoha, byl tehdy i s nejbližšími společníky rozhodnutím předsednictva ÚV KSČ odvolán a zatčen

⁷²⁶ Tamtéž, Zápis z mimořádné schůze předsednictva KV KSČ v Plzni, konané dne 20. dubna 1951, s. 7.

⁷²⁷ Tamtéž, Zpráva ze zasedání PKV a KV v Plzni konané ve dnech 20. – 21. dubna 1951, s. 3. Kromě osob zmíněných vyšetřovací komisí 4. 4. 1951 byl odvolán ještě zástupce vedoucího kulturně propagačního oddělení Břetislav Poncar.

⁷²⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, k. 27, Zápis krajského výboru, který se konal dne 21. 4 1951 v Plzni, s. 42.

příslušníky StB.⁷²⁹ Jako nový vedoucí tajemník se Řezníček důsledně vypořádal s důsledky tzv. stavinohovštiny. Z krajského sekretariátu ve velkém propouštěl Stavinohovy spolupracovníky – například 10. února jich bylo usnesením předsednictva KV KSČ v Olomouci „uvolněno“ 29, včetně čistě administrativních sil.⁷³⁰ Řezníček se tak uvedl jako rázný příslušník krajské stalinistické elity. Stejně jako Polák, Landa nebo Lomský ani on ve své nové doméně dříve nepracoval. Narodil se 11. května 1915 v Praze českým dělnickým rodičům, sám se dlouho živil jako modelář v kovoprůmyslu. Ve třicátých letech byl činný v Komunistickém svazu mládeže, za války ilegálně pracoval. Po roce 1945 rychle stoupal ve stranické hierarchii, od okresních až k nejvyšší krajské funkci.⁷³¹ Před obsazením postu vedoucího tajemníka KV KSČ v Olomouci byl členem krajského předsednictva v Mladé Boleslavi a krajským vedoucím kulturně propagačního oddělení v Praze.⁷³² S Otto Šlingem se blíže neznal, zato se však stýkal s Mikulášem Landou, který ho ještě jako instruktor několikrát přijel navštívit do Olomouce a zúčastnil se i zasedání krajského předsednictva; přátelská vazba ho pojila se zástupcem vedoucího tajemníka KV KSČ Praha Františkem Vaisem, se nímž v době svého pražského působení úzce spolupracoval.

Není překvapivé, že Řezníček nejdříve v kampani proti tzv. šlingovštině vystupoval velice iniciativně. Na schůzi předsednictva KV KSČ v Olomouci 27. listopadu 1950 rozsáhle hovořil o poučení z brněnského případu, které pro přehlednost rozčlenil hned do devíti bodů, sahajících od nutnosti nevytvářet v krajském předsednictvu příliš úzké personální vazby až po hrozbu tzv. špatných lidí na odpovědných místech.⁷³³ V žádném bodu nebyla podle Řezníčka situace v Olomouci srovnatelná s poměry v Brně, nicméně existovaly mnohé dílčí nedostatky, které bylo podle něj nutné napravit. Za esenciální považoval být otevřený kritice: „Musíme pečlivě naslouchat každé připomínce, vyšetřit

⁷²⁹ Jednalo se po Karlových Varech o první případ „hledání nepřátel ve straně“, který iniciovala ústřední Komise stranické kontroly, při čemž využila sporů v krajském vedení. Bieberle, Josef: K politickým procesům (Olomoucký případ 1949–1950). V: *Slezský sborník*, 1990, roč. 88, č. 3, s. 167–182.

⁷³⁰ Tamtéž, s. 176–177.

⁷³¹ NA, f. Oddělení stranických orgánů – krajské, městské a okresní konference KSČ, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945–1960 (dále jen 1261/2/33), a. j. 840, VI. krajská konference v Olomouci ve dnech 22. a 23. 4. 1950, s. 294.

⁷³² NA, fond 1261/2/5, sv. 21, ar. j. 151, Praha – členové a pracovníci KV a OV, s. 65, 94.

⁷³³ NA, fond 1261/2/5, sv. 67, a. j. 376, Olomouc – Předsednictvo 1950/5, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala dne 27. listopadu 1950 v Olomouci, s. 13–16.

každé důležité sdělení.“⁷³⁴ Stávající stav hodnotil v tomto směru jako nedostačující. Řezníčkův přístup byl spíše střídmý; postrádal tendence k expresivním výrazům i vůdcovské sebe prezentaci. Řešení spatřoval v postupné nápravě spíše než rázných intervencích. Avšak ani on neopomněl apelovat na potřebu kritiky, především zdola.

Pokud Řezníček nestavěl svoji osobu do centra pozornosti, učinili tak za něj další účastníci schůze. Zástupce vedoucího tajemníka Vlastimil Bělohlávek považoval za nutné zvláště vyzvednout, že Řezníčka na rozdíl od Otto Šlinga nelze obviňovat z diktátorského jednání: „Hovoří se zde také o diktování. Myslím, že nelze říci ani o jednom funkcionáři na krajském sekretariátě, že by se něco takového projevilo, natož pak ani v nejmenším případě u soudruha Řezníčka.“⁷³⁵ Delegát ústředí Vladimír Štička pak přímo ocenil způsob, jakým vedoucí tajemník spravoval krajskou organizaci: „Chtěl bych vám říci, že v olomouckém kraji máte jednu výhodu a to, že soudruh Řezníček nechává vždy věci řešit z hlediska strany, jak se má strana k té které věci postavit.“⁷³⁶ V podobném duchu probíhala celá diskuse; nezdálo se, že by brněnský případ měl Řezníčka jakkoliv ohrozit. To se odrazilo i v přijatém usnesení, jež sumarizovalo důsledky kauzy pro Olomoucký kraj: hlavní pozornost věnovalo okresním organizacím KSC, letmo se dotklo práce krajského sekretariátu, a úplně pomlčelo o jakémkoliv pochybení vedoucího tajemníka.⁷³⁷

Řezníčkova reputace se v Olomouci udržela bez poskvrny až překvapivě dlouho, přestože potenciálně nebezpečných signálů přicházelo z ústředí i některých krajů čím dále více. Již 4. prosince informoval Řezníček předsednictvo o odvolání vedoucího tajemníka KV KSC v Ústí nad Labem Mikuláše Landy.⁷³⁸ Oba nespojovala pouze držba stejné funkce, ale Landa ještě jako ústřední instruktor vypomáhal Řezníčkovi při nástupu do Olomouce.⁷³⁹ Z množství dílčích informací a náznaků lze usuzovat, že mezi nimi panoval důvěrný vztah.⁷⁴⁰ Na zasedání krajského výboru 22. prosince potom velice zlověstně promluvil instruktor z ústředí Václav Sova. Řezníček jeho příspěvek zhodnotil

⁷³⁴ Tamtéž, s. 17.

⁷³⁵ Tamtéž, s. 18–19.

⁷³⁶ Tamtéž, s. 20.

⁷³⁷ Tamtéž, s. 21.

⁷³⁸ Tamtéž, Zápis o schůzi předsednictva KV KSC, která se konala dne 4. prosince 1950 v Olomouci, s. 22.

⁷³⁹ Landa se zúčastňoval zasedání předsednictva KV KSC Olomouc v lednu 1950, kdy byl Řezníček jmenován do funkce vedoucího tajemníka.

⁷⁴⁰ Kupříkladu spolu týden bydleli v hotelu v Olomouci. Tamtéž, sv. 67, a. j. 377, Olomouc – Předsednictvo 1951/1, Zápis ze schůze předsednictva KV KSC, která se konala 26. února 1951 v Olomouci, s. 11.

následovně: „Nevím však, proč soudruh Sova, instruktor krajských výborů, vystoupil a v diskusi řekl, že se jde málo do hloubky, pokud se týká brněnského případu a z jeho diskuse vysvítalo, že za každou cenu by chtěl nějaký nový případ ve straně odhaliti.“⁷⁴¹ Konečně nejzásadnější předzvěstí budoucích změn bylo zasedání krajského předsednictva 1. února 1951, během něhož byli členové sděleními z ÚV KSČ informováni současně o obviněních vůči zástupkyni generálního tajemníka strany Marii Švermové i o zbavení funkce Řezníčkova zástupce Bělohlávka. Švermová byla zatím kritizována relativně umírněně a Bělohlávek byl odvolán zdánlivě jen kvůli své údajné kolaborantské aktivitě během války, nicméně Řezníček takto přišel hned o dvě své opory.⁷⁴² Bez patronátu Švermové by stěží dosáhl tajemnického postu, zatímco Bělohlávek byl jeho pravou rukou v krajském sekretariátě. Všechny tři pojila úzká personální vazba, což muselo pro Řezníčka být nanejvýš nepříjemné. Osobně však dosud žádným útokům z ústředí nečelil.

To se v druhé půli února změnilo. František Řezníček byl předvolán do Prahy na pohovor s vedoucím ústředního kádrového oddělení Bruno Köhlerem. Setkání postupně nabývalo formy výslechu, obzvláště když do něho vstoupili dva členové předsednictva ÚV KSČ, ministr informací Václav Kopecký a zástupce generálního tajemníka Gustav Bareš. Řezníček událost při zasedání KV KSČ v Olomouci 1. března popsal následovně: „Hovořili se mnou plných 6 hodin a mám za to, že jsem jim některé věci osvětlil a tím pomohl. Jednu chvíli přišel do místnosti soudruh Bareš a soudruh Kopecký a chovali se jinak ke mně, jako při disciplinárním řízení.“⁷⁴³ Řezníček se vyvaroval osudu Lomského, který byl hned po odchodu od Köhlera zatčen, přesto se nacházel ve velmi zlé pozici. Průběh pohovoru pro něj nevěstil nic dobrého.

Za těchto okolností se 1. března 1951 v Olomouci konalo zasedání krajského výboru, kterého se zúčastnil sám ministr národní obrany a zeť prezidenta republiky Klementa Gottwalda Alexej Čepička, pověstný svým konfrontačním přístupem. Jen s mírnou

⁷⁴¹ NA, f. 1261/2/5, sv. 67, a. j. 376, Olomouc – Předsednictvo 1950/5, Zápis o mimořádné schůzi předsednictva KV KSČ, která se konala v pátek dne 29. prosince 1950 v Olomouci, s. 20.

⁷⁴² Tamtéž, a. j. 377, Olomouc – Předsednictvo 1951/1, Zápis o mimořádné schůzi předsednictva KV KSČ, která se konala ve čtvrtek dne 1. února 1951 v Olomouci, s. 2-4.

⁷⁴³ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. KV KSČ Olomouc, k. 9, inv. č. 16, Zasedání pléna 1. 3. 1951, s. 52.

nadsázkou lze převzít Řezníčkovu hodnocení, že ho tam ministr „přišel odpravit“.⁷⁴⁴ Čepička zaútočil hned v úvodním referátu, byť zastřeně. Zdánlivě popisoval jen Šlingovu činnost: „Šling kladl velký důraz na to, aby postupně ovládl všechny kraje. Do většiny krajů se podařilo Šlingovi na vedoucí místa dosadit svoje lidi... Zde bylo pět let tvořeno něco, co nelze ozdravět jedním zasedáním orgánů strany. Zde je třeba pozorně a odpovědně se dívat na činnost těch, kteří za činnost strany odpovídají a bude-li zjištěno, že jde o věc špatnou, neúprosně proti tomu jít. To je třeba podtrhnout včas také v Olomouckém kraji. Domnívám se, že ještě do dnešního dne nebyly věci dořešeny do důsledků.“⁷⁴⁵ Implikace pro Řezníčka byly jednoznačné. Další krok se jevil až příliš očividný – konstatovat přímo jeho vinu. Řezníček choulostivosti svojí pozice dobře porozuměl a neváhal ji sám adresovat: „Myslím, že právem se mě může zeptat ústřední výbor, krajský výbor a celá [komunistická] strana a hlavně krajská organizace strany v Olomouci – nu a co ty? Do kterépak skupiny krajských funkcionářů jsi patřil? Jak ty se cítíš vinen?“ Odmítl však uznat zásadní pochybení a prezentoval se jako přesvědčený komunista bez bázně a hany: „Od svých šestnácti let jsem se straně a dělnické třídě, Sovětskému Svazu a soudruhu Stalinovi, proletářskému internacionalismu, vedení strany a soudruhu Gottwaldovi nezpronevřil ani na chvíli, ani v myšlence.“⁷⁴⁶ Mezi ministrem a vedoucím tajemníkem vzápětí propukl otevřený konflikt. Čepička nařkl Řezníčka z toho, že „neřekl všechno upřímně a že si ponechával zadní vrátka.“⁷⁴⁷ Nyní již otevřeně upozornil na jeho afiliaci s údajnými zrádci: „Soudruh Řezníček se stýkal se Švermovou, navštěvoval ji i v bytě v Praze.“⁷⁴⁸ A napadený se důrazně bránil: „Nemohu však cítit nic, co bych dělal snad proti straně a proti republice. Švermová byla zástupcem soudruha Slánského. Její příkazy jsem plnil, žádné osobní příkazy mi nedávala.“⁷⁴⁹ Vypjatá osobní šarvátka definovala průběh celého zasedání.

⁷⁴⁴ Hodnocení pochází od samotného Františka Řezníčka. *NA*, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 378, Olomouc – Předsednictvo 1951/2, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala 5. března 1951 v Olomouci, s. 23.

⁷⁴⁵ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. KV KSČ Olomouc, k. 9, inv. č. 16, Zasedání pléna 1. 3. 1951, s. 12.

⁷⁴⁶ Tamtéž, s. 31.

⁷⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

⁷⁴⁸ Tamtéž, s. 66.

⁷⁴⁹ Tamtéž, s. 65.

Za Čepičkou stála mocenská autorita centra i houstnoucí atmosféra „honu na skryté nepřátele“; Řezníček byl zahrnut obviněními a nacházel se v defenzivě. Členové krajského výboru i další zúčastnění se mohli beztretně připojit k útoku, čímž by osvědčili loajalitu vůči ústředí. Místo toho se však většina těch, kteří se do střetu zapojili, postavila na podporu Řezníčka. Předválečná komunistka Herma Barfusová v něm spatřovala ty nejlepší lidské vlastnosti: „Soudruha Řezníčka znám ještě z doby, kdy jsem byla v ústřední politické škole. Mohu říci, že tam se mi jevil jako jeden z mála lidí, kteří byli velmi důslední a poctiví a snažili se získat co nejvíce vědomostí a dávat pak své zkušenosti ostatním. Pak jsem si velice vážila jeho čestnosti.“⁷⁵⁰ Předseda závodní organizace v továrně na obráběcí stroje Mikeška dosvědčil Řezníčkovu popularitu u řadových dělníků: „Pokud se týká soudruha Řezníčka, působí na mne dojmem poctivého bojovníka za lepší zítřek pracujících. Je to názor všech soudruhů, kteří se s ním setkají. Naši soudruzi mě také požádali, abych jejich jménem soudruhu Řezníčkovi vyřídil, aby k nám přijel, že by jej zase rádi viděli.“⁷⁵¹ Převažující sentiment ohledně vedoucího tajemníka lakonicky shrnul bývalý člen dělnické prověřovací komise Babica: „Věřili jsme mu a věřím mu dosud.“⁷⁵² Čepičkovy eskalující útoky na Řezníčka a jeho zastánce tuto obrannou reakci pouze posílily, a nakonec se pod ostnem kritiky ocitl nikoliv Řezníček, nýbrž samotné ústředí. Nejdále zašel člen krajského výboru Antonín Plíska, který si položil sugestivní řečnickou otázku: „Veškerá vina se tu svaluje na soudruha Řezníčka. Otázka však je, zda v ÚV nebyly kompetentnější osoby, které se měly dívat na to, co Švermová dělá.“⁷⁵³ Vzhledem k panující atmosféře se Čepička rozhodl celou záležitost dočasně odložit: „Doporučuji, aby se počkalo, až se tím bude ÚV zabývat.“⁷⁵⁴ Řezníček si svoje postavení v Olomouci prozatím udržel a zdánlivě dokonce přecházel do ofenzivy. Na schůzi předsednictva 5. března 1951 zkritizoval Čepičku za jeho nevybíravé chování vůči členům krajského výboru: „Myslím, že soudruh Čepička neměl právo takovým způsobem vyslychat.“⁷⁵⁵ Zpětně tak ocenil pomoc, které se mu na zasedání dostalo, a současně vystoupil jako obhájce vnitrostranické demokracie. Nepochybně mu neuniklo, jak byla

⁷⁵⁰ Tamtéž, s. 40.

⁷⁵¹ Tamtéž, s. 49.

⁷⁵² Tamtéž, s. 57.

⁷⁵³ Tamtéž, s. 67.

⁷⁵⁴ Tamtéž, s. 71.

⁷⁵⁵ NA, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 378, Olomouc – Předsednictvo 1951/2, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala 5. března 1951 v Olomouci, s. 23.

podpora z kraje důležitá pro to, aby klání s ministrem národní obrany a Gottwaldovým zetěm ustál.

Přecenil však svoje vyhlídky. Vypravil se do Prahy na sekretariát ÚV KSČ k rozhovoru s generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským. Svoji motivaci popsal stručně: „Chtěl jsem tam jet s tím, že si budu stěžovat na soudruha Čepičku.“ Místo toho se ale dostal pod příval kritiky on sám. Výčitkami ho zahrnuli nejvyšší straničtí představitelé a Řezníček pod tímto soustředěným náparem podlehl, přijímaje všechna vznesená obvinění: „Hovořil jsem poté se soudruhem Slánským, Köhlerem a soudruhem Barešem... Poznal jsem, že jsem se dopustil těžké chyby, že jsem uvedl v omyl celý KV strany.“⁷⁵⁶ Dokonce napsal dopis, ve kterém zpětně odsoudil svoji činnost roku 1949 v pražské krajské organizaci, i činnost svého tehdejšího blízkého spolupracovníka Františka Vaise.⁷⁵⁷ V následujících dnech se flagelantsky pouštěl do dalších a dalších sebekritik. Na schůzi předsednictva KV KSČ v Olomouci 19. března 1951 se hodnotil následovně: „Je mi jasné, že jsem oním soudruhem z provincie, který byl krátkozraký, politicky slepý, že jsem byl povolným nástrojem, shovívavým, že jsem viděl ve Švermové boha, že jsem byl licoměrník.“⁷⁵⁸ Ještě ostřeji se odsoudil na zasedání krajského výboru 23. března: „Nyní vidím, že jsem žádný dělnický vůdce nebyl, že jsem nebyl ani správný komunista.“⁷⁵⁹ Nejednalo se pouze o sehrání naučené role, Řezníček zřejmě procházel bolestnou osobní krizí.

Celé zasedání vzhledem k Řezníčkovu sebeobviňování probíhalo zásadně odlišně od schůze KV 1. března. Téměř všichni zúčastnění se tentokrát jednoznačně postavili za vyslance ústředního výboru Gustava Bareše, na Řezníčka ve svých projevech nevybíravě útočili, a i jeho sebekritiku zhodnotili jako neupřímnou a nedostatečnou. Pravděpodobně se zpožděním vycítili, co se od nich v Praze očekávalo; důležitá pro ně byla také skutečnost, že sám Řezníček přijal roli viníka, čímž dal nařčením za pravdu a v očích mnoha svých předchozích zastánců ztratil jakoukoliv kredibilitu. Bareš mohl být ve svém závěrečném projevu spokojený: „Pokud jde o vyjádření soudruha Řezníčka, myslím, že

⁷⁵⁶ Tamtéž, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala 19. března 1951 v Olomouci, s. 2.

⁷⁵⁷ Viz podkapitola 6.2.9 *Útěšné zúčtování s Františkem Vaisem (kraj Praha)*.

⁷⁵⁸ NA, f. 1261/2/5, sv. 68, a. j. 378, Olomouc – Předsednictvo 1951/2, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ, která se konala 19. března 1951 v Olomouci, s. 3.

⁷⁵⁹ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. KV KSČ Olomouc, k. 9, inv. č. 16, Zasedání pléna 23. 3. 1951, s. 13.

většina soudruhů na to správně reagovala.⁷⁶⁰ Ústředí si, byť se zpožděním, mohlo připsat důležitý úspěch.

Nicméně se proti schválenému výkladu zvedly ojedinělé hlasy odporu. Velice rázně vystoupila náhradní členka KV Marie Skřičilová: „V kritice soudruha Řezníčka [ostatními] mě udivuje jedno: seděli jsme tu před třemi týdny a soudruzi, kteří zde dnes hovořili a znali tyto nedostatky, na tyto dříve neupozornili. To nemohu pochopit... Je třeba zaťukat na srdce všech, jak odpovědně jsme soudruhu Řezníčkovi kritikou pomohli? My jsme trpěli právě tím nedostatkem, kterým trpěl on.“⁷⁶¹ A další člen Václav Hanečka přímo ocenil Řezníčkovu osobu: „Když mám posuzovat soudruha Řezníčka, tak jak jej já znám a jak se na něj dívají soudruzi u nás v závodě v Lutíně v Sigmě, tak nedovedu pochopit, že zde může být říkáno, že on neměl dobrý poměr k lidem, Myslím, že si to funkcionáři dělali sami. On byl u nás mnohokrát na závodě a tam se nikdy neprojevil tak, že by nechtěl být kritizován, kritiku odmítal atp. Ale naopak vysvětloval a přesvědčoval.“⁷⁶² Ani přímá kritika shora ani celková atmosféra zasedání nepřiměla všechny zúčastněné k tomu, aby přestali „svého“ vedoucího tajemníka bránit.

Další postup však byl nasnadě. Řezníčka přímo na zasedání „jednomyslně“ odvolali z funkce vedoucího tajemníka i člena KV; na jeho místo nastoupil, prozatím do konání krajské konference, sekretariátem ÚV KSČ vybraný Václav Uhlíř.⁷⁶³ Konečně na konferenci zvolený krajský výbor během svého prvního zasedání 9. června 1951 rozhodl, že Řezníčka „jako zrádce strany a lidově demokratického zřízení“ vyloučí z KSČ.⁷⁶⁴ Na první pohled se jedná o typické vyústění. Avšak je důležité zmínit, že Řezníček na rozdíl od vedoucích tajemníků v jiných krajích a podobně jako Jindřich Homola v Karlových Varech nikdy nebyl trestně stíhán. Jeho dva zástupci, Ladislav Bernát a František Řeháček, mohli svoje funkce bez postihu vykonávat až do červnové konference.⁷⁶⁵ Nezkonstruovala se tedy žádná tzv. Řezníčkova skupina, což vynikne zvláště v kontrastu s brutálními postihy údajných společníků Hanuše Lomského. Je možné konstatovat, že důvodem k relativně mírnému průběhu kampaně byla neochota krajských stranických

⁷⁶⁰ Tamtéž, s. 62.

⁷⁶¹ Tamtéž, s. 30.

⁷⁶² Tamtéž, s. 44.

⁷⁶³ Tamtéž, s. 61.

⁷⁶⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, f. KV KSČ Olomouc, k. 10, inv. č. 17, Zasedání pléna 9. 6. 1951, s. 29–30.

⁷⁶⁵ Tamtéž, s. 30.

aktérů podílet se výrazněji na dehonestaci vedoucího tajemníka, ba naopak ochota postavit se na jeho obranu proti intencím ústředí. Čím si je toto chování možné zdůvodnit?

František Řezníček se po nástupu do funkce zbavoval skutečných i údajných podporovatelů svého předchůdce Josefa Stavinohy a nahrazoval je lidmi, kteří mu pak vděčili za svoje funkce. To platí hlavně pro skupinu Řezníčkových nejbližších spolupracovníků, kteří k němu mohli pociťovat až jistou míru osobní loajality. Taková forma loajality měla pochopitelně svoje meze, jak dokládá chování Miroslava Finka v Plzni, a v době „hledání vnitřního nepřítele“ mohla být často především přitěžující okolností, což ukazuje pád celé skupiny funkcionářů okolo Hanuše Lomského. Je patrné, že podpora Řezníčka stála na širší základně. Zpětně to konstatoval i předseda KV KSČ Olomouc Augustin Šlezar, i když zmíněnou podporu samozřejmě vnímal jako výsledek Řezníčkovy manipulace: „Oklamal celý krajský výbor a snažil si z něj vytvořit zeď pro svoje plány, zeď, která by stála za ním a která by ho chránila, která by stála proti ÚV, proti jeho gottwaldovskému vedení.“⁷⁶⁶ Řezníček mohl krajský výbor „oklamat“ z toho důvodu, že se mezi jeho členy těšil oblibě pro svoje přátelské vystupování a věcný přístup k problémům. Zmínky o Řezníčkově popularitě v závodech nelze pominout, už z toho důvodu, kdy a v jakém kontextu byly proneseny. Na regionální úrovni proti němu dlouho nezazněla žádná jmenovitá kritika. Po Řezníčkově pádu tři místní organizace KSČ v Náměšti na Hané 27. března 1951 požadovaly potrestání jeho i nejbližších spolupracovníků, to však zapříčinil dlouhodobý osobní spor a jednalo se o ojedinělý úkaz.⁷⁶⁷ Nemá smysl pouštět se do kontrafaktuálních úvah o krajnostech, k nimž by mohl pod Řezníčkovým vedením krajský výbor v Olomouci dospět. Koneckonců Řezníček ustoupil, jakmile zjistil, že Čepičkův útok nebyl nahodilým projevem, ale výsledkem úvah centra. Nicméně jeho aféra ukazuje, jak komplikované předivo vztahů mohlo existovat jak mezi regionálními funkcionáři, tak i v jejich poměru k ústředním aktérům.

6.2.8 Načasované svrnutí Arnošta Pšeničky (kraj Prešov)

Vedoucím tajemníkem KV KSS v Prešove byl Ján Šiška, nicméně rozhodující postavení si po dlouhé období nárokoval předseda krajské organizace Arnošt Pšenička.

⁷⁶⁶ Tamtéž, s. 28.

⁷⁶⁷ NA, f. 1261/2/5, sv. 64, a. j. 358, Olomouc – Kádrová práce, Dopis místních organizací KSČ I, II, III Náměšť Rudolfu Slánskému, 29. března 1951. O sporu v Náměšti na Hané stručně viz Bílý, Matěj – Lóži, Marián – Šlouf, Jakub: *Nervová vlákna diktatury*, Praha, ÚSTR – Karolinum, s. 163–164.

Autoritativně řídil zasedání předsednictva a brávil si na nich hlavní slovo. Pšeničku k jeho regionu poutala celoživotní vazba. Narodil se 8. června 1916 ve slovenské rodině v Bardejove, pracoval ve stavitelství – jako jeho původní povolání se uvádělo stavební asistent. V roce 1945 se stal vedoucím funkcionářem okresního národního výboru v Prešove, o rok později byl zvolen oblastním předsedou KSS. Po zřízení krajů v roce 1949 zůstal ve funkci jako krajský předseda.⁷⁶⁸ Pšenička neudržoval žádné důvěrnější styky s brněnským tajemníkem Šlingem, znali se maximálně od vidění.

Předsednictvo prešovské krajské organizace rezoluci k aféře Otty Šlinga poprvé projednávalo 22. listopadu 1950. Zachovaný protokol schůze je lakonický. Zaznamenává pouze to, že usnesení bylo přečteno a že k němu „diskutovali všetcí členovia predsedníctva.“ Nejednalo se však o rozpravu jedinou. Vedoucí tajemník KV KSS Prešov Ján Šiška navrhl svolat kvůli případu další mimořádné zasedání, na kterém zúčastnění všechny závažné otázky „dopodrobna predebatujú.“⁷⁶⁹ Mimořádná schůze proběhla 11. prosince a zachycena byla důkladně.

Členové předsednictva na ní kauzu Brněnského kraje ihned vztáhli do lokálního kontextu. Vzájemnou podobnost nejvíce akcentoval předseda krajského národního výboru v Prešove Ludovít Medveď: „Podľa toho, čo je v rezolúcii uvedené, sa zdá, že sa to nestalo v Brne, ale v Prešove.“⁷⁷⁰ Tuto příbuznost reflektovaly některé body kritiky. Například poslanec Ivan Prokipčák si hořce stěžoval na diktátorské praktiky: „Keď sme prišli do porady, dostali sme poriadne vynadané, natĺklo sa nám na chrbát a tak sme išli domov. Cítili sme tu akési diktátorstvo.“⁷⁷¹ Jiné výtky byly specifické pro Prešovský kraj, respektive Slovensko. Člen předsednictva Štefan Štenko upozorňoval na nacionalistické tendence, že se straníci nejednou nechali strhnout přináležitostí ke svému národu a nechovali se jako správní komunisté.⁷⁷² Nejobsáhlejší výčet nedostatků poskytl vedoucí tajemník Šiška při výzvě k jejich nápravě: „Myslím, že bude treba zaujať jasné stanovisko k metódam práce, k porušovaníu kádrovej politiky, osobnej popularity a ďalším veciam,

⁷⁶⁸ ABS, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR, I. díl (dále jen A 8/1), inv. j. 412, Arnošt Pšenička, Protokol o výpovědi odsouzeného, v Jáchymově dne 27. 11. 1956, s. 1, 6.

⁷⁶⁹ NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 478, Prešov – Předsednictvo 1950/5, Zápisnica napísaná na 28. zasadnutí predsedníctva krajského výboru KSS, ktorá sa konala dňa 22. novembra 1950 v Prešove, s. 15.

⁷⁷⁰ Tamtéž, Zápisnica napísaná na mimoriadnom zasadnutí predsedníctva krajského výboru KSS v Prešove, ktorá sa konala dňa 11. decembra 1950, s. 4.

⁷⁷¹ Tamtéž, s. 2.

⁷⁷² Tamtéž, s. 1–2.

ktoré boli prevádzané v Krajskom výbore v našom kraji. Majú úplnú skoro totožnosť s prípadom O. Šlinga, preto treba ísť kriticky na veci z minulosti i v terajšej práci.“⁷⁷³

Je nasnadě, že za zmiňovaná pochybení musel niekdo nést zodpovednosť. Členka predsedníctva Blaža Lančaričová ji pojímala široce, takřka kolektívne s tím, „že práca predsedníctva KV bola nedostatočná, ukazuje sa to na našich okresoch.“ Jej následky se podle ní projevovaly přímo na úrovni obcí a vesnic: „Keby ste počuli tie hlasy zdola, človeka srdce boli, že tie prípady neboli ešte riešené.“⁷⁷⁴ Ostatní však spätřovali viníka především v jedné osobě: predsedovi KV KSS v Prešove Arnoštu Pšeničkovi. Na jeho hlavu se snesl doslova přival výčitek a obvinění. Vedoucí krajského zemědělského oddělení Michal Špak ho vykreslil jako diktátora: „Ja sám som sa bál prísť niekedy do kancelárie súdruha Pšeničku. Na predsedníctvu správy neboli prijímané, ale nevedeli sme čo robiť ďalej. Nebola tu zásada kritiky a sebakritiky. Kritika bola len zo strany súdruha Pšeničku.“⁷⁷⁵ Člen predsedníctva Július Haluška na příkladu rozvedl, jak autoritativně Pšenička organizoval podpisové akce: „Prišiel k nám súdruh Pšenička, mobilizoval všetko a povedal: Neprídete z dedín dovedy, kým neprinesiete toľko a toľko podpisov. Podpisy boli robené tak, že jeden bol podpísaný ľavou a druhý pravou rukou. Záležalo len na množstve, nie na náplni.“⁷⁷⁶ Předseda okresního národního výboru v Bardejove Josef Rychvalský napadl Pšeničku za protežování rodinných příslušníků: „Svoju rodinu postavil na vysoké postavenie, ovšem od strany sú tak ďaleko, ako ,nebo od zeme‘.“⁷⁷⁷ Ještě dále zašel Štenko, který mu předhazoval podporu tzv. třídních nepřátel, že táhl se sebou „všetkých bývalých kapitalistov.“⁷⁷⁸ Nedávno odvolaný správce mlékárny v Prešove Štefan Tomko se zmínil o Pšeničkově společníkovi a bývalém vedoucím tajemníkovi KV KSS Pavlu Fleischerovi, který se měl v jeho jméně dopouštět intrik, za Tomkem přijít v opilosti a handlovat s ním o nominaci na poslanceký mandát.⁷⁷⁹ Konečně člen predsedníctva Pavol Zubkovič hovořil o Pšeničkovi a Fleischerovi jednoznačně jako o vnitřních nepřátelích: „Stranu neoklamú títo pánkovia, i keď si berú rozum od vyšších pánkov. Strana sa nedá oklamať a preto prípad náš a prípad brnenský nemožno

⁷⁷³ Tamtéž, s. 1.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 7.

⁷⁷⁵ Tamtéž, s. 10.

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 8.

⁷⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 11–12.

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 3.

oddelit.“⁷⁸⁰ Shoda byla téměř univerzální. Členové předsednictva KV KSS Prešov působili svorně dojemem, že rezoluce ústředí o Otto Šlingovi spustila v krajském vedení očistný proces. Designovaný viník Arnošt Pšenička nebyl na schůzi přítomen. Přestože nadále zůstal předsedou krajské stranické organizace, zasedání předsednictva se naposledy zúčastnil 10. října 1950, ještě před veřejným oznámením Šlingova zatčení.⁷⁸¹

Pšeničkova dlouhodobá nepřítomnost byla zapříčiněna konfliktem, který se datoval od roku 1949 a stavěl proti sobě předsedu KV KSS Prešov a vedoucí funkcionáře okresních výborů KSS – v první řadě bývalého předsedu OV Prešov Štefana Tomka, předsedu OV Giraltovce Tomáše Girmalu a předsedu OV Bardejov Andreje Nicáka. Mezi obviněními figurovaly špatná kádrová politika, ziskové zájmy a pochybné známosti. Arnošt Pšenička jmenovaným předsedům OV zazlíval především spolupráci s majitelem podniku pro minerální prameny Sultán Alexandrem Weisem a ředitelem dřevařského družstva Echaussem. Za profit ze zisku měli funkcionáři zfalšovat zprávy, aby podnik ani družstvo nebyly znárodněny. Pšenička v pozdější výpovědi uváděl, že v potvrzeních „fingovali i data o stavu podniku. V doporučení uvedli menší počet zaměstnanců i kapacitu závodu, než bylo ve skutečnosti.“⁷⁸² Protistrana se zaměřila na typ lidí, které měl Pšenička dosazovat do vedoucích pozic. Například Štefan Tomko tvrdil, že ho jako dělníka sabotoval při volbě za předsedu OV v Prešove a na postu zemědělského tajemníka nahradil učitelem.⁷⁸³ Nespokojení okresní funkcionáři sepsali stížnosti, které odeslali na Komisi stranické kontroly KSS v Bratislavě. Pšenička vypověděl, co následovalo: „Na základě těchto stížností v polovici roku 1950 přišla do Prešova komise stranické kontroly vedená Rybanským. Tato komise byla v Prešove asi měsíc a po skončení zavolala mě na krajském sekretariátu do místnosti stranické kontroly, kde mi poukázali některé záznamy, abych se k nim vyjádřil.“⁷⁸⁴ Pšenička obvinění odmítal, přesto se ocitl v těžké pozici. Je velice pravděpodobné, že to bylo právě od setkání s komisí, kdy přestal docházet na

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 9.

⁷⁸¹ NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 477, Prešov – Předsednictvo 1950/4, Zápisnica z 21. zasadnutia predsednictva krajského výboru KSS, ktorá sa konala dňa 10. októbra 1950 v Prešove, s. 1.

⁷⁸² ABS, f. A 8/1, inv. j. 412, Arnošt Pšenička, Protokol o výpovědi odsouzeného, v Jáchymově dne 27. 11. 1956, s. 1–2.

⁷⁸³ Tamtéž, s. 2–3; NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 478, Prešov – Předsednictvo 1950/5, Zápisnica napísaná na mimoriadnom zasadnutí predsednictva krajského výboru KSS v Prešove, ktorá sa konala dňa 11. decembra 1950, s. 3.

⁷⁸⁴ ABS, f. A 8/1, inv. j. 412, Arnošt Pšenička, Informace pro s. ministra vnitra 29. 11. 1956, s. 3.

jednání krajského předsednictva. Na doporučení či z vlastního uvážení se rozhodl stáhnout se do ústraní, dokud nebude jeho případ finálně rozhodnut.

K tomu poskytla příležitost právě rezoluce o Šlingovi, pro Pšeničku nanejvýš neblahá. Na popisované schůzi krajského předsednictva 11. prosince 1950 mu členové přidělili roli „diktátora“ a „nepřítele“. Plénum KV KSS Prešov ho o dva dny později i s Pavlem Fleischerem vyloučilo ze strany.⁷⁸⁵ Pádu Arnošta Pšeničky se dostalo schválení stranického ústředí i celorepublikové publicity. Na zasedání ústředního výboru KSČ 21. února 1951 jeho vyloučení vysvětlil generální tajemník KSS Štefan Bašťovanský následovně: „Stalo sa tak pre ťažké porušenie vnútrostraníckej demokracie, pre potlačovanie kritiky, pre diktátorské metódy práce a pre presadzovanie nepriateľských elementov do stranických, verejných funkcií, čo všetko pomohlo odhaliť samotného Pšeničku ako strane cudzí a nepriateľský živel.“⁷⁸⁶ O necelý měsíc později, 8. března 1951, byl Pšenička zatčen a po třech a půl letech věznění odsouzen Nejvyšším soudem v Praze pro zločin sabotáže k sedmi letům odnětí svobody.⁷⁸⁷ Ve stejné dny zatkli a odsoudili i jeho spolupracovníka Fleischera k devíti rokům vězení.⁷⁸⁸

Přestože se Pšeničkův případ stal součástí velkého příběhu o „spiknutí nepřátel uvnitř KSČ“, nelze přehlédnout, že původně měl povýtce lokální rozměr. Obvinění vznesená vůči předsedovi KV KSS Prešov nespokojenými okresními funkcionáři a později téměř všemi členy krajského předsednictva byla jistě přehnaná. Ostatně Pšenička je i v pozdější výpovědi důrazně odmítal. Je nesporné, že postavení Pšeničky v krajské organizaci bylo výjimečné a že vykazovalo autoritativní prvky. To zasluhuje hlubší zdůvodnění. Stejně jako postavení jeho protivníků, kteří v první řadě prosazovali svoje partikulární zájmy a snažili se krýt vlastní nedostatky. Nebyl to pouze Pšenička, kdo si toho všiml. Předsedovi OV KSS v Gíraltovcích Tomáši Gíralovi se v krajském předsednictvu otevřeně kladlo za vinu, „že robil politiku pre svoju rodinu.“⁷⁸⁹ Štefan Tomko byl odvolán z funkce správce

⁷⁸⁵ NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 478, Prešov – Předsednictvo 1950/5, Zápisnica napísaná na 31. zasadnutí predsedníctva krajského výboru KSS v Prešove, ktorá sa konala dňa 20. decembra 1950, s. 2.

⁷⁸⁶ *Rudé právo*, Štefan Bašťovanský: O odhalenie špionážnej záškodníckej činnosti V. Clementisa a o frakčnej protistraníckej skupine buržoázných nacionalistov v KSS, 27. 2. 1951, s. 9.

⁷⁸⁷ ABS, f. A 8/1, inv. j. 412, Arnošt Pšenička, Informace pro s. ministra vnitra 29. 11. 1956, s. 1.

⁷⁸⁸ Tamtéž, inv. j. 1171, Pavel Fleischer, Zápis o výpovědi, Dolní Smokovec 12. 8. 1964, s. 1.

⁷⁸⁹ NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 477, Prešov – Předsednictvo 1950/4, Zápisnica napísaná dňa 6. septembra 1950 16. zasadnutia predsedníctva krajského výboru KSS, s. 9.

prešovské mlékárny údajně proto, „že nepustil do mliekarne žiadnu revíziu“⁷⁹⁰ a celková ztráta podniku pod jeho vedením činila 2,5 miliónu korun.⁷⁹¹ Na zasedání předsednictva 11. prosince 1950 podíl okresních funkcionářů na špatném chodu krajské organizace zvláště zmínil předseda krajského národního výboru Medved', jinak vůči Pšeničkovi velmi kritický: „Aj zdola sa robili chyby, miesto toho, aby OV KSS zaujalo kritické stanovisko, obchádza krajský výbor a navrhuje na povereníctvach, alebo ministerstvách výmenu kádrov podľa vlastných návrhov.“⁷⁹² Jednalo se o součást širšího fenoménu. V Prešovském kraji se obzvláště silně rozvinula personální forma vlády. Její postupné ustavení popsal vedoucí tajemník KV KSS Prešov Ján Šiška: „Keď skúmame vývoj strany v prešovskom kraji od 1945 roku, možno povedať, že strana sa nebudovala, ale vystupovali tu jednotlivci ako Pšenička. Myslím, že v tom sú príčiny, že súdruhovia neriešili problémy v prospech strany, ale v prospech jednotlivcov.“⁷⁹³ Proto mohl Pšenička po tak dlouho dobu autoritativně spravovat kraj, a proto mělo jeho svrhnutí, přes používání oficiálních termínů a výkladů, charakter osobního vyřizování účtů.

6.2.9 Útěšné zúčtování s Františkem Vaisem (kraj Praha)

Vedoucím tajemníkem KV KSČ v Praze byl Antonín Novotný, budoucí první sekretář strany a prezident republiky. Avšak mezi roky 1949 až 1951 mu zásadně mocensky konkuroval jeho zástupce František Vais. Rázně vystupoval na zasedáních krajského předsednictva a krajského výboru, iniciativně přebudovával jemu svěřené oddělení průmyslu, peněžnictví a obchodu (PPO). Během částečné nepřítomnosti Novotného kvůli účasti na tříměsíčním školení pro sekretáře KV na Ústřední politické škole (ÚPŠ) měl dokonce Vais prosazovat změny v práci celého krajského aparátu.⁷⁹⁴ Je zjevné, že mezi oběma muži panovala značné napětí.

⁷⁹⁰ Tamtéž, Zápisnica spísaná na 20. zasadnutí predsedníctva krajského výboru KSS Prešov konanom dňa 5. októbra 1950, s. 1.

⁷⁹¹ NA, f. 1261/2/33, a. j. 5510, Zápisnica napísaná na pokračovacom zasadnutí pléna KV KSS dňa 4. 1. 1951 v dome ČSA v Prešove, s. 4.

⁷⁹² NA, f. 1261/2/5, sv. 88, a. j. 478, Prešov – Predsednictvo 1950/5, Zápisnica napísaná na mimoriadnom zasadnutí predsedníctva krajského výboru KSS v Prešove, ktorá sa konala dňa 11. decembra 1950, s. 5.

⁷⁹³ NA, f. 1261/2/33, a. j. 5510, Zápisnica napísaná na pokračovacom zasadnutí pléna KV KSS dňa 4. 1. 1951 v dome ČSA v Prešove, s. 20.

⁷⁹⁴ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis z plenárního zasedání krajského výboru KSČ Praha, 1. března 1951, s. 95; ŠIK, Ota, Jarní probuzení – iluze a skutečnost, Praha, Mladá

František Vais se narodil 19. října 1914 v české dělnické rodině. Byl vyučeným strojním zámečnickem, který působil v Komsomolu a do řad KSČ vstoupil roku 1935.⁷⁹⁵ Jeho činnost za druhé světové války není známá. V roce 1945 pracoval jako politický tajemník OV KSČ v Českých Budějovicích.⁷⁹⁶ Po absolvování školení na ÚPŠ byl jmenován organizačním tajemníkem KV KSČ Kladno.⁷⁹⁷ Když byla na konci roku 1948 krajská kladenská organizace rozpuštěna a část jejích vedoucích funkcionářů včetně Vaise přešla na KV KSČ do Prahy, začal zde vést oddělení PPO a posléze se stal I. zástupcem vedoucího tajemníka Novotného.⁷⁹⁸ Vais se několikrát setkal s Otto Šlingem, velmi blízký vztah ho spojoval s Marií Švermovou a vedoucím tajemníkem KV KSČ v Olomouci Františkem Řezníčkem.⁷⁹⁹

Předsednictvo KV KSČ se Šlingovým případem zabývalo na schůzi 23. listopadu 1950. František Vais zúčastněným přečetl dopis a rezoluci o případu, které přišly ze sekretariátu ÚV KSČ. Po diskusi byl pověřen, aby na příštím zasedání krajského výboru přednesl hlavní referát, v němž by se zaměřil „na otázky zostření bdělosti a ostražitosti, uplatňování kritiky a sebekritiky, odstranění diktátorství, nastoupení cesty více kolektivního řízení.“⁸⁰⁰ Na plénu KV KSČ 26. a 27. listopadu 1950 Vais tento úkol pojmul skutečně široce: Rozsáhle hovořil o mezinárodní situaci, hospodářských těžkostech, roku stranického školení i nedostacích ve stranické práci. Mnohokrát se dovolával autority ústředních představitelů strany, mimo jiného generálního tajemníka Slánského a jeho zástupkyně Švermové.⁸⁰¹ Takřka v závěru se krátce rozhovořil o Šlingově případu. Za největší chybu považoval, že „tento nepřátelský agent mohl prováděti všechny tyto rejdy“, že brněnská

fronta 1990, s. 42. Nepodařilo se mi to zjistit s určitostí, ale Novotný se pravděpodobně školení zúčastnil v prvních měsících roku 1951.

⁷⁹⁵ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 3, IV. Krajská konference KSČ Praha 6. – 7. – 8. května 1949, s. 17; NA, fond 1261/2/5, sv. 21, ar. j. 151, Praha – členové a pracovníci KV a OV, s. 76.

⁷⁹⁶ KADLEC, Michal, *Komunistická strana Československa v letech 1945 –1948 v Českých Budějovicích*, Bakalářská práce, HÚ FF UK, Brno 2011, s. 20.

⁷⁹⁷ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 9.

⁷⁹⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 21, ar. j. 151, Praha – členové a pracovníci KV a OV, s. 65, 76, 109.

⁷⁹⁹ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 3.

⁸⁰⁰ Tamtéž, ka. 124, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 23. listopadu 1950, s. 1.

⁸⁰¹ Tamtéž, ka. 30, Zápis KV KSČ plénum Praha 25.-26. listopadu 1950, s. 24, 32.

organizace špatně pracovala a „byla zmenšována bdělost a ostražitost.“ Lokální paralely k brněnským poměrům nespátrával na pražském krajském sekretariátě, nýbrž v okresech. Postěžoval si, že „na našich okresních sekretariátech si tajemník odvolá předsedu ONV a nic neřekne. Odvolávají se tam tajemníci okresních odborových rad, ale nikdo o tom nehovoří.“⁸⁰²

Diskutéři vyjádřili s Vaisovým referátem naprostý souhlas a ve svých příspěvcích na něj opakovaně odkazovali. Podle poslankyně Boženy Macháčové-Dostálové Vais ve svém projevu upozornil na vůbec největší slabinu ve stranické práci, kterou spatřovala v nedostatečném předávání zkušeností.⁸⁰³ Mnohokrát se rovněž uváděla jména Slánský a Švermová. Krajský instruktor Jan Svoboda je uvedl hned obě současně, když hovořil o nedostacích okresních instruktorských sborů.⁸⁰⁴ Nejdále zašel vedoucí krajského kádrového oddělení Bedřich Kozelka, když zdůrazňoval důležitost správného vyhledávání a výchovy funkcionářů a speciálně vyzvedl pozitivní úlohu Švermové: „Ústředí strany a zvláště soudružka Švermová na tento fakt stále upozorňují“.⁸⁰⁵

Významnější než formální byla obsahová shoda s Vaisovým projevem. Členové výboru a přizvaní hosté přejali jeho závěry a doplňovali je zkušenostmi ze svých úseků. Upozorňovali na nedostatky při bytové výstavbě, zakládání JZD, chodu vlakové dopravy a mnoho dalších. Výtkám neušel ani krajský aparát a krajský výbor KSČ. Vedoucí tamějšího zemědělského oddělení Bohumil Macháček zkritizoval nevyhovující průběh debaty na KV při schvalování krajského plánu, ve které mělo vystoupit všehovšudy jen pár členů předsednictva, „pak mluvil [jeden] soudruh voják, soudruh Vais udělal nakonec několik vysvětlivek a plán byl schválený.“⁸⁰⁶

Především se však kritika soustředila na okresní úroveň. Například krajský instruktor Josef Vávra upozornil, že při hodnocení práce jsou stranická předsednictva i výbory okresů nepružné, vydávají povrchní usnesení, která se ani nedostanou do všech základních organizací, a ty je potom neplní.⁸⁰⁷ Vedoucí krajského organizačního oddělení Josef Němec si stěžoval na nedostatečné vedení prověrek ze strany předsednictev OV. Předsednictva se podle něho neseznámila se směrnicemi, neustanovila pro prověrky

⁸⁰² Tamtéž, s. 38-39.

⁸⁰³ Tamtéž, s. 78.

⁸⁰⁴ Tamtéž, s. 124.

⁸⁰⁵ Tamtéž, s. 128.

⁸⁰⁶ Tamtéž, s. 146.

⁸⁰⁷ Tamtéž, s. 114.

zodpovědného pracovníka nebo *pro forma* pověřila touto odpovědností vedoucího okresního tajemníka.⁸⁰⁸ Poslanec Zdeněk Vácha vytknul OV KSČ, že mají špatný systém práce, věnují se více organizačním než politickým otázkám, nedokáží vysvětlovat úkoly ani využít placeného aparátu národních výborů. Z těchto důvodů jsou přetížené povinnostmi a nic nestíhají.⁸⁰⁹ Ve stejném duchu se konečně neslo též závěrečné slovo Antonína Novotného. Předsednictva a výbory okresů se podle něho věnovaly „podřadným problémům“, k zásadní otázce zemědělství se na jejich schůzích zpravidla vyjadřovali pouze zemědělský tajemník, předseda ONV a zemědělský referent; ostatní mlčeli.⁸¹⁰

Reprezentanti okresů se během zasedání krajského výboru nacházeli v defenzivě. Občas přistoupili k aktivní obraně. Jmenovitě zástupce okresu Mladá Boleslav Šmíd vyzvedl, že jeho okresní výbor má dobře rozplánovanou práci a je schopný ihned řešit konkrétní úkoly. Vůči nadřízené instanci si neodpustil výtku, že si pro sebe zabírá na stranických školeních nejschopnější pracovníky: Jen co se „ten vybraný trochu blýskne nebo osvědčí, vezmou nám jej a my můžeme shánět znovu. A přece okresy také potřebují schopné funkcionáře s 3 až 4 měsíční školou.“⁸¹¹ Častější však bylo pokorné přiznávání chyb a dovolávání se větší pomoci shora. Tento sentiment příznačně vyjádřil pracovník aparátu v Praze 7 Eda Ducháček: „Okresy potřebují zejména, aby krajské předsednictvo kritizovalo systém a styl práce OV.“⁸¹² Zdálo se, že pokud měl někdo vyvodit důsledky ze Šlingova případu, byli to především okresní a pouze odvozeně krajszí funkcionáři. O samotném Šlingovi se potom kromě Vaise a Novotného nikdo nezmínil.

Zásadně odlišně probíhalo zasedání krajského výboru 22. prosince 1950. V hlavním referátu Antonín Novotný obsáhle hovořil o Otto Šlingovi a jeho tzv. nepřátelské aktivitě. Ve chvíli, kdy popisoval auru nedotknutelnosti, která okolo Šlinga měla po dlouhou dobu panovat, byl jeho tón takřka osobní. Uvedl, že kdokoliv se brněnského tajemníka odvážil kritizovat, obdržel dopis následujícího znění: „Ty jak jsi si dovolil podávat nějakou kritiku, víš kdo je to Šling? Šling je nejlepší tajemník, podle Šlinga se mohou i ostatní soudruzi učit“.⁸¹³ Novotný promluvil také o dalších vedoucích krajských tajemnících, kteří se měli dopouštět diktátorství – Mikuláši Landovi v Ústí nad Labem a Jiřím Kotrchovi v

⁸⁰⁸ Tamtéž, s. 139.

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 164-165.

⁸¹⁰ Tamtéž, s. 189.

⁸¹¹ Tamtéž, s. 61.

⁸¹² Tamtéž, s. 107.

⁸¹³ Tamtéž, Zápis z plenárního zasedání krajského výboru KSČ Praha 22. prosince 1950, s. 13.

Pardubicích. Zlověstná byla jeho zmínka o Švermové, která „byla dána na dovolenou“ a měla „značný podíl na tom, že Šling tak dlouho nebyl odhalen“. ⁸¹⁴ Novotný také promluvil o případech přímo v Pražském kraji, jmenovitě krajského bezpečnostního referenta Krčmy a vedoucího zemědělského oddělení KV KSČ Bohuslava Macháčka. Oba měli zatajit „některé věci ve své minulosti.“ ⁸¹⁵ Krčma, jenž se měl rovněž uchylovat k používání „diktátorských method“, byl přímo na zasedání vyloučen ze strany, Macháček zatím pouze odvolán z funkce člena krajského předsednictva. ⁸¹⁶

O Šlingovi se tentokrát v diskusi hovořilo často, samozřejmě velice negativně. Nikdo však nevolil tak ostrá slova jako Novotný. U některých diskutérů byl patrný prožitý otřes a nejistota. Výmluvný je v tomto směru příspěvek členky KV Anny Karlovské, která kvůli Šlingovu případu údajně nemohla po tři dny usnout. „Ale ne proto, že je to jenom otázka Šlinga, ale že se jedná i o soudružku Švermovou. Kdyby byla soudružka Švermová řekla nevím co, tak to pro mne bylo svaté.“ ⁸¹⁷ Zdrženlivost panovala především k případům Krčmy a Macháčka. Pouze členka krajského výboru Jiřina Piřhová uvedla, že Macháček příliš tvrdě vystupoval na jednom krajském aktivu. Funkcionáři od něho „dostali tak umytou hlavu a odcházeli bez perspektivy.“ ⁸¹⁸

Opatrně jednalo v následujících týdnech také předsednictvo KV KSČ. Krčmou už se více nezabývalo, řešením případu Macháčka pověřilo za tím účelem sestavenou komisi, na jejíž podnět byl 15. února 1951 bývalý krajský vedoucí zemědělského oddělení vyloučený ze strany. ⁸¹⁹ V jednání členů předsednictva nelze vysledovat žádnou snahu dávat ho do souvislosti se Šlingem. Novotný o něm na schůzi mluvil takřka příznivě, prohlásil, „že zná Macháčka již řadu let“ a že v době první republiky „pracoval skutečně dobře“. Teprve

⁸¹⁴ Tamtéž, s. 17-18, 16.

⁸¹⁵ Tamtéž, s. 20-21.

⁸¹⁶ Tamtéž, s. 57-58. Krčma měl v dotazníku falešně uvést, že se účastnil ustavujícího sjezdu KSČ a hned roku 1939 po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava zakládal ilegální organizaci, v Neratovicích se roku 1945 údajně uchyloval k diktátorství, prováděl frakční činnost a kryl válečné kolaboranty. Macháček měl jakožto interbrigadista ve španělské občanské válce rozvracet morálku mužstva. Později v Protektorátu se údajně choval zbaběle. Obvinění vůči Krčmovi i Macháčkovi byla značně tendenční, jako historik je nemůžu potvrdit ani vyvrátit.

⁸¹⁷ Tamtéž, s. 39.

⁸¹⁸ Tamtéž, s. 30.

⁸¹⁹ Tamtéž, ka. 126, Zápis ze schůze předsednictva krajského výboru KSČ Praha dne 15. února 1951, s. 11-12.

později se měla začít projevovat „jeho zbabělost.“⁸²⁰ Význam Macháčkova případu neměl překročit jasně definovanou mez.

Mezitím však eskalovala kritika ústředí KSČ vůči Marii Švermové. Na zasedání krajského výboru v Praze dne 8. února 1951 Novotný nahlas přečetl dopis, který měl obdržet od ÚV a který se o funkcionáře vyjadřoval velice kriticky.⁸²¹ Změnu, kterou to v postoji vůči Švermové u části osazenstva vyvolalo, nejlépe vyjádřil ve svém příspěvku člen krajského výboru Ladislav Lis: „Jestli ještě včera jsem věřil, že soudružka Švermová to nemyslela jako škůdcovství a ty chyby že může udělat každý z nás, když nebude dostatečně bdělý a ostražitý, dnes je vidět, jak hluboko může takový vysoký funkcionář zapadnout do osidel nepřátel“.⁸²²

Zhoršující se reputace Marie Švermové nebyla v nejužším krajském vedení pro nikoho více nebezpečná než pro Františka Vaise, který s ní dříve úzce spolupracoval a opakovaně se dovolával její autority. Na ústřední sekretariát si ho předvolal vedoucí kádrového oddělení Bruno Köhler, aby od něj dostal protokolární výpověď.⁸²³ Zatím s Vaisem podle všeho rozmlouval pouze obecně, ale Vaisovi muselo být zřejmě, že jeho pozice není dobrá. Rozhodl se převést pozornost na někoho jiného, konkrétně na vedoucího tajemníka KV KSČ v Karlových Varech Jindřicha Homolu. Na schůzi ústředního výboru 21. února 1951 konané na Pražském hradě ho kompromitoval nařčením z toho, že měl v důvěrném rozhovoru prohlásit, že v případě Otto Šlinga nejde než o „vyřizování osobních účtů“.⁸²⁴ Vais se ostře vymezil i vůči tehdy už oficiálně denuncované Švermové. Prohlásil, že svým jednáním se účelově snažila vytvářet rozbroje v Pražském kraji.⁸²⁵ Žádná vlastní pochybení nepřiznával.

Velmi podobnou strategii zvolil František Vais rovněž na zasedání výboru KV KSČ Praha 1. března 1951. Ve svém příspěvku útočil výhradně na Marii Švermovou, která podle něho měla „pod maskou kritiky vyvolávat takovou situaci, která by ji umožnila... nahradit zodpovědného soudruha Novotného a jiné, Šlingem a jinými pomahači“. Jako

⁸²⁰ Tamtéž, s. 12.

⁸²¹ Tamtéž, ka. 30, Zápis ze zasedání krajského výboru KSČ v Praze, dne 8. února 1951, s. 7.

⁸²² Tamtéž, s. 78.

⁸²³ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 1.

⁸²⁴ NA, fond 1261/0/1 – Zasedání ÚV KSČ, ar. j. 25. Zasedání ÚV KSČ 21. - 24. února 1951, bod 1a, s. 223-224.

⁸²⁵ Tamtéž, s. 221.

svou osobní chybu přiznal Vais pouze to, že „se nechal oklamat jejím předstíravým klamem“.⁸²⁶ Avšak jakmile domluvil, napadl ho vedoucí hospodářského oddělení KV KSČ v Praze Stanislav Mlejnek. Sugestivně se Vaise zeptal, „co by se bývalo stalo, kdyby se podařilo odstranit v minulém roce tobě, soudružce Švermové a soudruhovi Řezníčkovi soudruha Novotného při tvých charakteristických rysech“?⁸²⁷ K výpadu se umírněně připojil vedoucí krajského bezpečnostního oddělení Jindřich Kotál, jenž připomněl, že „nové formy práce, které chtěl soudruh Vais zavést v kraji v nepřítomnosti soudruha Novotného“, byly často podrobovány kritice.⁸²⁸ Náhradník krajského výboru Karel Šnýdr spatřoval částečný důvod Vaisova chování v jeho kladenském lokál patriotismu. Domníval se, „že soudruh Vais se nesmířil s tím, že Kladno nezůstalo samostatným krajem.“⁸²⁹

Napadený se pokoušel bránit. Přiznal, „že se dopustil řady chyb“. Avšak zapřísahával se, že byl veden výhradně čestnými úmysly: „Byl jsem také kritizován a veřejně prohlašuji vám do očí i před zástupci ÚV, že já jsem kritizoval podle mého soudu věci nesprávné, že vždycky jsem měl na mysli zájem strany.“ Do skupiny Šlinga a Švermové nikdy nepatřil: „Švermová [se] snažila využít mne pro své záměry. Já jsem jejím vědomým nástrojem nebyl.“ Zastal se i svého bývalého blízkého spolupracovníka, nyní vedoucího tajemníka KV KSČ v Olomouci Františka Řezníčka: „Řezníček dělal chyby, měl různé osobní názory, ale Řezníček nebyl veden zájmem, aby stranu poškozoval.“ Takřka v závěru své obhajoby zmínil i svoji přichylnost ke zrušené kladenské krajské organizaci, ale pouze proto, aby znovu zaútočil na Švermovou. „Já jsem na Ústředním sekretariátě řekl, že nevím, jestli je to správné, aby byl rušen kladenský kraj. To je náš velký problém. Jsou to hutě a doly. Než jsme se stmelili a než jsem šel do Pražského kraje, řekla mi Švermová – Franto, oni se budou od tebe izolovat, jsou to staří soudruzi, kteří již delší dobu společně pracují. Konečně víte, jak ona jednala s lidmi. Mně je dosti těžko, s Kladnem jsem srostl a cítím nedostatky.“⁸³⁰ František Vais ani pod tlakem nezměnil svoji linii obrany a jako centrálního viníka stavěl sesazenou zástupkyni ústředního tajemníka.

⁸²⁶ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis z plenárního zasedání krajského výboru KSČ Praha, 1. března 1951, s. 82.

⁸²⁷ Tamtéž, s. 88.

⁸²⁸ Tamtéž, s. 95. Kotál sice tuto kritiku označil za nesprávnou, na celkovém vyznění příspěvku to však mnoho neměnilo.

⁸²⁹ Tamtéž, s. 105.

⁸³⁰ Tamtéž, s. 107-109.

Je zajímavé, že Novotný se ve svém příspěvku ke kritikám Vaise nepřipojil, pouze letmo zmínil případ Macháčka a že dotyčný nebyl „hoden být členem strany.“⁸³¹ Zato se k nim přidal předseda vlády Antonín Zápotocký, který na zasedání KV KSČ podával zprávu ústředního výboru. Obrátil se přímo na Vaise a jeho vysvětlení označil za nedostatečná: „Já myslím, že Ty při svých věcech si neřekl všechno. Ty jsi neřekl to, co my nevíme. Ty jsi řekl to, co je nám jasné. Měl jsi říct všechno, abys rozprášil všechna podezření.“⁸³²

Postavení Františka Vaise se stalo neudržitelným. Na zasedání předsednictva KV KSČ v Praze dne 23. března 1951 byl dotyčný ve shodě s pokynem stranického ústředí zbaven funkce zástupce vedoucího tajemníka i členství v krajském předsednictvu. U příležitosti nadcházející schůze krajského výboru měl pronést rozsáhlou sebekritiku, kterou probral s Antonínem Novotným v tříhodinovém rozhovoru.⁸³³ Zasedání KV se uskutečnilo 31. března a Vais během něho na výzvy diskutérů promluvil hned několikrát. V jádru se stále držel interpretace, podle níž jeho „účast a vztah k bandě Šling-Švermová nebyla přímá a nebyla vědomá, ale můj styk zejména se Švermovou na konec objektivně pomáhal Švermové v jejich úmyslech a já jsem si to všechno v plné míře uvědomil pozdě.“ Nicméně celkový tón byl stále více sebe obviňovací. Vais přiznával, že ho k sesazené zástupkyni generálního tajemníka vázalo silné přátelství, kterým „se chlubil před jinými soudruhy“. Přiznával, že obdivoval Šlingovy metody: „Šlingovština ve mně byla, protože jsem viděl ve Šlingovi schopného člověka, který umí pracovat a že jsem chtěl se stát takovým v práci jako on.“ Konečně přiznával i to, že jeho jednání po oficiálním nařknutí Šlinga a Švermové bylo „falešné“: „Teprve dnes to cítím a vidím, že jsem se nedovedl přiznat ke svým chybám a že všechno předtím bylo falešné a že jsem k tomu nikdy nezaujal stanovisko.“⁸³⁴

V průběhu zasedání na něj diskutéri vršili další obvinění a kladli mu sugestivní otázky. Neblahé bylo pro Vaise především konstatování Gustava Součka: „Jde zde o fakt, že působila skupina záškodníků, špiónů v pražském kraji a soudruh Vais byl jedním z článků, na které se zaměřovali. Aby zakročovali proti našim soudruhům, aby zabraňovali naší

⁸³¹ Tamtéž, s. 115.

⁸³² Tamtéž, s. 123.

⁸³³ Tamtéž, ka. 127, Schůze předsednictva KV KSČ Praha, 23. března 1951, s. 1; Tamtéž, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 47.

⁸³⁴ Tamtéž, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 1, 3, 44.

cestě k socialismu. Trvá to trochu moc dlouho, aby to soudruh Vais rozpoznal.“⁸³⁵ Podle člena krajského výboru Vojtěcha Froňka měl František Vais za svého působení v krajské kladenské organizaci vůči ostatním „autoritativní postoj“ a „nesoudružský poměr“.⁸³⁶ Vedoucí tajemník Městského výboru KSČ v Praze Vratislav Krutina uvedl, že Vais měl v úmyslu nahradit Novotného: „Franta Vais počítal s tím, že Novotný se nevrátí ze školy do pražského kraje a že on by se mohl stát tajemníkem.“⁸³⁷ K útokům se připojil rovněž zástupce ústředí Gustav Bareš, který mimo jiné přečetl dopis Františka Řezníčka, ve kterém se již sesazený vedoucí tajemník KV KSČ Olomouc doznával, že spolu s Vaisem usilovali roku 1949 o „rozpoutání vnitřního boje“ v pražském krajském vedení.⁸³⁸ Nepřekvapivě panovala všeobecná shoda, že Vais ve svojí sebekritice nevystupoval upřímně a zdaleka neřekl všechno. S rozhodnutím zbavit ho všech funkcí vyslovili zúčastnění jednohlasný souhlas.⁸³⁹

V následujících měsících byl Vais donucen vzdát se postu člena ústředního výboru KSČ i poslance Národního shromáždění. Na krajské stranické konferenci v Praze ho 8. června 1951 Antonín Novotný několikrát zmínil jako prosazovatele metod Šlinga a Švermové v Pražském kraji. Potrestání však nemělo překročit vymezenou hranici – Novotný lakonicky zmínil, že Vais byl „přeřazen na práci na jiném úseku“.⁸⁴⁰ Podle všeho nebyl zatčen StB ani vyloučen ze strany. Nebyla utvořená žádná rozsáhlejší skupina spoluviníků. V tomto směru měl případ podobné vyústění jako případy Jindřicha Homoly v Karlových Varech a Františka Řezníčka v Olomouci.

Je patrné, že na Vaisově odvolání se podíleli ústřední aktéři, nikoliv však s mimořádným nasazením. Pravděpodobně pro ně zástupce krajského vedoucího tajemníka nebyl dostatečně významný nebo vhodný pro úlohu tzv. nepřítel. Zápotocký a Bareš se k útokům na Vaise přidali, nezahajovali je. Důležitá je také relativní absence aktivity ze strany představitelů regionů. Podle předsedy celozávodního výboru KSČ Spojené ocelárny národní podnik (SONP) na Kladně Václava Valty vystupoval František Vais při návštěvách závodů okázale: „Soudruzi nám říkali, že soudruh Vais, když chodil do závodů, vystupoval bombasticky. Když přišel, všichni zaměstnanci museli jít – jak se

⁸³⁵ Tamtéž, s. 7.

⁸³⁶ Tamtéž, s. 28.

⁸³⁷ Tamtéž, s. 30.

⁸³⁸ Tamtéž, s. 41.

⁸³⁹ Tamtéž, s. 51.

⁸⁴⁰ Tamtéž, ka. 4, VI. krajská konference KSČ Praha 8. – 9. – 10. června 1951 (1. část), s. 14.

po nich prášilo.⁸⁴¹ Nicméně se jednalo o kritiku ojedinělou. Je možné předpokládat, že František Vais byl v okresech oblíbený, respektive zde nevzbuzoval výraznější zášť. Okresní organizace v Pražském kraji se na jaře roku 1951 zabývaly především vlastními interními spory. Kupříkladu na Mělníce proti sobě stáli podporovatelé předsedy OV KSČ Brůži a poslance Bedřicha Šťastného,⁸⁴² ve Vaisově bývalé kladenské doméně daleko více rezonoval konflikt mezi předválečnými komunisty Rudolfem Koštejnem a Ladislavem Volencem.⁸⁴³

Podobně jako v případě Arnošta Pšeničky v Prešově se při spíše střídme reakci shora i zdola projevíly v Praze jako rozhodující zájmy užšího krajského vedení. František Vais se u jeho významné části netěšil dobré pověsti. Nepřátelství se datovalo od roku 1949, kdy desítky funkcionářů ze zrušených KV Kladno, Mladá Boleslav, Havlíčkův Brod a Tábor přešly do pražské krajské organizace.⁸⁴⁴ Museli se prosazovat proti skupině funkcionářských starousedlíků na čele s Novotným a předsedou KV Josefem Krosnářem, kteří v Praze působili od roku 1945, respektive již od třicátých let. Vzniklé zmatky a rozpory postupně eskalovaly a promítaly se i do každodenního fungování. Josef Krosnář panující poměry na zasedání krajského předsednictva 19. července 1950 (tedy měsíce před Šlingovým zatčením) popsal následovně: „Naše okresy a celý náš aparát neměly jasno, co se vlastně stalo, byly různé dohady, kombinace, moc se mluvilo a přirozeně tyto věci nepřispěly k stmelení a sjednocení celkové práce.“ Za hlavní původce problémů označil Františka Vaise a již odešlého Františka Řezníčka, kteří „se u nás necítili doma a necítili se platnými členy pracovního kolektivu. Jejich vystupování situaci ještě přiosťřilo a budilo dojem, že přišli do krajského sekretariátu udělat pořádek a že ve vedení kraje budou velké změny.“⁸⁴⁵ Mohli se opírat o podporu z ústředního sekretariátu a sympatie funkcionářů ze zrušených krajů. Spor mezi oběma tábory se opakovaně urovnával, avšak bezúspěšně. Ve změněné atmosféře vzniknuvší oficiálním odsouzením Marie Švermové tudíž staří pražští funkcionáři využili příhodných podmínek a rozhodli se zbavit Vaise, který se ostatně přátelstvím zástupkyně ústředního tajemníka dlouho zaštiťoval.

⁸⁴¹ Tamtéž, ka. 30, Zápis ze schůze krajského výboru KSČ Praha dne 31. března 1951, s. 37.

⁸⁴² Tamtéž, s. 53.

⁸⁴³ BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*, Praha, ÚSTR 2019, s. 162.

⁸⁴⁴ NA, fond 1261/2/5, sv. 21, ar. j. 151, Praha – členové a pracovníci KV a OV, s. 65.

⁸⁴⁵ Tamtéž, sv. 21, ar. j. 152, Praha – Kádrová práce, s. 90.

Nicméně je zajímavé, že vyřizování účtů omezilo pražské krajské vedení pouze na jednu osobu a nepokusilo se designovat širší skupinu, kupříkladu funkcionářů příšlých v roce 1949 z Kladna. Jako možné vysvětlení se nabízí hypotéza, že Vais pro pražské vedoucí komunisty představoval pouze zástupný problém za už mnohokrát zmiňovanou Marii Švermovou. Švermová v ústředí vedla organizační oddělení, což ji přivádělo do častého kontaktu s regionálními funkcionáři, u kterých měla značnou autoritu.⁸⁴⁶ Platí to zejména pro Pražský kraj. Například na krajské konferenci KSČ v Praze ve dnech 6. až 8. května 1949 byla slavnostně zvolena jako druhá delegátka na plánovaný IX. sjezd KSČ, hned za prezidentem Gottwaldem.⁸⁴⁷ Ještě v listopadu 1950 na ni pražští krajsí funkcionáři devótně odkazovali. Přitom Švermová neměla k Pražskému kraji a řadě jeho dlouholetých stranických představitelů dobrý vztah. Během prověrek roku 1950 kriticky konstatovala: „Ostatní kraje se daleko více domáhají řešení svých problémů. My nejméně mluvíme s pražským krajem.“⁸⁴⁸ Je pravděpodobné, že zvláště ona motivovala Františka Vaise, aby se prosazoval proti Antonínu Novotnému a dalším pražským vedoucím komunistům. Ti se potom za obrácené konstelace března 1951 nepohodlného kladenského funkcionáře zbavili a jeho prostřednictvím se současně vyrovnali s ještě tíživějším odkazem bývalé zástupkyně ústředního tajemníka Marie Švermové. Bylo to pro ně útěsné zúčtování po více než dvou letech nejistoty.

6.2.10 Možné příčiny rozdílností

Případová studie dokládá, jak odlišně mohla v krajích probíhat kampaň hledání nepřátel. V Bratislavě a v Ústí nad Labem se ústředí prosadilo při úplné, respektive relativní pasivitě krajských i okresních funkcionářů. Naopak v Pardubicích a Plzni se ustavila proti krajské elitě aliance ústředí a regionů, která dosáhla naprostého úspěchu. Konkrétně případ Pardubic dokládá zvláště aktivní úlohu, kterou vykonávala Komise stranické kontroly. V Karlových Varech a Olomouci záměr centra narazil na odpor krajských i okresních představitelů a skončil přinejmenším polovičatě. Konečně v Prešově a Praze převzala iniciativu do vlastních rukou část regionální elity a odstavila

⁸⁴⁶ BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF, *Nervová vlákna diktatury*, s. 152-155.

⁸⁴⁷ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 3, IV. Krajská konference KSČ Praha 6. – 7. – 8. května 1949, s. 325. Celé shromáždění při jejím navržení povstalo a skandovaně provolávalo „Ať žije soudružka Švermová“.

⁸⁴⁸ Citováno v: BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF, *Nervová vlákna diktatury*, s. 148.

svého mocenského konkurenta. Každý z osmi případů vykazuje širěji sdílené znaky a specifika, odlišnosti jsou však přinejmenším stejně patrné. Za nejdůležitější rozdíl můžeme považovat, že v některých regionech byl vývoj dynamický a promlouvala řada aktérů, zatímco v regionech jiných šlo o povytce formální událost s minimální odezvou.

Na prvním místě se jako vysvětlení nabízí úloha ústřední instance. Usnesení o Šlingově případu, které do velké míry očistnou kampaň v krajích iniciovalo, již bylo rozebráno výše. Zajímavé je sledovat způsoby jednání jednotlivých nejvyšších funkcionářů KSČ, přímo zasahujících do krajských průběhů kampaně. Proti zákulisním až podezřelým praktikám vedoucího kádrového oddělení ÚV KSČ Bruno Köhlera, jenž zjevně spolupracoval s StB, stojí postup ministra obrany Alexeje Čepičky, který proti Řezníčkovi v Olomouci vystoupil otevřeně, na zasedání krajského výboru. Jedná se však o rozdíl způsobu, nikoliv zamýšleného účelu. Oba působili ve směru zostření kampaně a nalezení „viníků“. Z hlediska rozdílů je důležitější ta skutečnost, že ústřední funkcionáři v krajských organizacích intervenovali v různý čas a s různou mírou intenzity. V Ústí nad Labem se tak stalo již v listopadu 1950 a velmi rázně, zatímco v Karlových až v dubnu 1951. Jako logický se jeví předpoklad, že ústředí nepřikládalo každému kraji stejnou důležitost. Profilujícími faktory byly hospodářský potenciál, politický význam a personální obsazení vedoucích stranických postů. Profilovalo se pět krajů, kterým byla věnována obzvláštní pozornost – konkrétně se jednalo o Ústí nad Labem, Plzeň, Brno, Ostravu⁸⁴⁹ a Bratislavu. Například v protokolu Slánského procesu jsou při výpovědi obžalovaného Otto Šlinga přímo označeny za „nejdůležitější průmyslové kraje.“⁸⁵⁰ Nabízí se tudíž interpretace, že dynamiku kampaně v daném kraji podmiňovalo to, zda se o něj centrum zvláště zajímalo či nikoliv. Kde jeho výraznější zájem absentoval, proběhla kampaň pouze formálně. Tomu však částečně odporuje fakt, že ústřední aktéři věnovali setrvalou pozornost i tzv. méně důležitým krajům a především to, že i mezi pěti „nejdůležitějšími“ kraji se průběh kampaně zásadně odlišoval. V předchozím textu je to patrné při srovnání krajů Bratislava, Ústí nad Labem a Plzeň, v nichž byla situace přes údajnou příslušnost k identické kategorii rozdílná. Význam ústředí je v každém případě

⁸⁴⁹ Průběh sesazení vedoucího tajemníka KV KSČ v Ostravě Vítězslava Fuchse a jeho spolupracovníků zkoumal historik Tomáš Hemza; potvrzuje obzvláštní angažovanost centra. HEMZA, Tomáš: Ve jménu boje proti „diktátorům“, „spiklencům“ a „zrádcům“. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 1–2, s. 138–150.

⁸⁵⁰ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Orbis, Praha 1953, s. 417. Smyšlenost a účelový charakter tohoto označení dokládá, že zde chybí Praha.

nepochybný. Nejednalo se však o jediný faktor, který by vše uváděl v pohyb dle univerzálního, předem stanoveného scénáře.

Jako další důležitý činitel vystupují osobní vztahy. Z případové studie je patrné, že předchozí spolupráce či známosti se zatčeným Ottou Šlingem a později Marií Švermovou představovaly pro napadané funkcionáře zásadní přitěžující okolnost. Nesešlo na tom, zda ji umenšovali nebo upřímně doznávali; vždy tvořila pevnou součást jejich obžaloby. U Františka Vaise v Praze bylo dokonce přátelství se Švermovou uváděno jako obvinění vůbec nejdůležitější. Personální vazby současně mohly vytvářet dominový efekt – vztah k již odhalenému tzv. diktátorovi problematizoval úlohu jeho nejbližších spolupracovníků a vedl k jejich sesazení a postihu. Relevantní je zde případ Plzeňského kraje, kde byla utvořena celá „Lomského skupina“. Zařazení do ní se nešlo zbavit ani sebevíce aktivním a obratným jednáním, o čemž se přesvědčil zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ v Plzni Miroslav Finek. Tato dynamika se vyznačovala až určitým fatalismem – různé obranné strategie vedly k totožným koncům, ke *guilt by association*. Nicméně ani tento faktor nerozhodoval vždy. Pšenička v Prešově byl perzekuován, aniž by se důvěrněji znal se Šlingem či Švermovou; spolupracovníci Homoly v Karlových Varech a Řezníčka v Olomouci se jejich osudu vyhnuli, byť se jich byli ochotni zastat proti útokům vedeným ústředními funkcionáři.

Personální prvek je možné pojmout i širěji. Předchozí popularita či naopak neoblíbenost vedoucích krajských funkcionářů KSČ mezi jejich kolegy a ve stranickém aktivu mohly v daných podmínkách nabýt stěžejního významu. Homolova obliba v Karlovarském kraji pravděpodobně sehrála roli v tom, že očištná kampaň nezasáhla více lidí a on sám nebyl trestně stíhán, což platí rovněž pro Řezníčka v kraji Olomouckém; silný antagonismus regionálních aktérů vůči Jiřímu Kotrchovi a jeho „kolektivu“ v Pardubickém kraji naopak intenzitu kampaně akceleroval; Landova nedobrá pověst a současně neukotvenost v Ústeckém kraji jistě přispěly k jeho osamocenímu pádu. Význam těchto pověstí individuálních fenoménů je obtížně zhodnotit a jakkoliv kvantifikovat.⁸⁵¹ Dokládají, nakolik byla stalinistická KSČ komplexním organismem, u kterého si nevystačíme s generalizacemi a musíme přihlížet k lokálním specifikům.

⁸⁵¹ Je však zajímavé, že dva nejpopulárnější vedoucí tajemníci působili v krajích, které měli předchozí zkušenost s politickými kauzami – tzv. případy karlovarským a olomouckým. Nakolik ovlivnily chování tamějších funkcionářských sborů a nakolik samotné vedoucí tajemníky, je sporné. Dovolím si však tvrdit, že Homolu a Řezníčka motivovali k větší smířlivosti, což regionální funkcionáři následně oceňovali a byli je ochotni aktivně bránit.

To nás přivádí k otázce, jakou úlohu zde sehrály regionální specifika trvalejšího, strukturálního typu: Jak se do míry zapojení stranických aktérů i vyústění kampaně promítly společenské poměry v krajích? Tento prvek byl v předchozím textu takřka nepřítomný; v stranických dokumentech se totiž přímo neobjevil. Přesto ho nelze úplně pominout. Zvláště vynikne, pokud se zaměříme na Prešovský kraj, který měl v rámci republiky unikátní charakter. Struktury hospodářské i politické v něm nebyly v důsledku historického vývoje příliš rozvinuté a ustálené, což se projevovalo na úrovni nejzákladnějších materiálních faktů – v některých okresech nebylo žádné železniční spojení, elektrifikace obcí se do roku 1949 uskutečnila jen na 27,5 % území, prakticky absentoval průmysl a převažoval směnný obchod.⁸⁵² Politická organizovanost obyvatel byla nízká. Je pochopitelné, že program radikální společenské transformace, k němuž Komunistická strana přistoupila po válce a na sklonku čtyřicátých let ho eskalovala, zde měl zvláštní průběh. Úsilí o mobilizaci populace jasně naráželo na svoje limity. Krajská organizace v Prešově byla roku 1950 v celorepublikovém měřítku početně ta vůbec nejmenší.⁸⁵³ Navíc téměř polovinu jejích členů tvořili rolníci,⁸⁵⁴ kteří pro svou územní rozptýlenost nemohli být v KSS příliš aktivní a nejspíše o to většina z nich ani nestála. Dělníků, celorepublikově hlavní sociální opory komunistické politiky, bylo v kraji minimum, což se odrazilo i ve složení krajského výboru – bylo jich početně i procentuálně méně než v kterémkoliv jiném KV.⁸⁵⁵ Zdá se proto logické, že při nepočetnosti a pasivitě členstva rozhodovaly úzké personální vazby několika tamějších funkcionářů datující se od odboje nebo naopak členství v klerofašistické Hlinkově slovenské lidové straně,⁸⁵⁶ a současně o region pro jeho vzdálenost a zaostalost nejevila přílišný zájem ústřední československá ani slovenská instance.

⁸⁵² SKRIP, Vasil: Zvláštnosti kolektivizácie na východnom Slovensku. In: *Československé zemědělství očima historiků. Sympóziu pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu dne 23. a 24. května 1968 v Praze. Ústav dějin socialismu, Praha 1969, s. 137.*

⁸⁵³ Vykazovala pouze 27 670 členů a kandidátů. Viz Přehled o stavu krajských organizací ku dni 28. 2. 1950, tabulka č. 1. MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci. Studie a dokumenty k vývoji Komunistické strany Československa 1948–1968*, 1. část. ÚSD AV ČR, Praha 1995, s. 100.

⁸⁵⁴ Přesně 11 215 a 40,5 procent. Viz Přehled o stavu krajských organizací ku dni 28. 2. 1950, tabulka č. 6. Tamtéž, s. 105.

⁸⁵⁵ Pouhých 9, tedy 30 procent. MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci. Početnost a složení volených funkcionářských sborů KSČ 1948–1968*, 2. část. ÚSD AV ČR, Praha 1998, s. 267.

⁸⁵⁶ ZAVACKÁ, Marina: Vidiecki komunisti ako aktéri a obeť nútenej kolektivizácie. *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1, s. 58–59.

Taková interpretace je přes částečnou platnost snad až příliš orientalizující, pojímající Prešov jako jakousi zaostalou výjimku. Historickou zkušenost tamějšího obyvatelstva formovaly také zážitky krajanů z práce v USA i partizánská aktivita během války,⁸⁵⁷ řádově rozsáhlejší než v českých zemích. Především však personální sítě vlivu a rozpory vedoucích krajských funkcionářů sehrály rozhodující roli také v Pražském kraji, který se přitom historicky považuje za kulturně vyspělý a průmyslově rozvinutý; a krajská organizace zde byla roku 1950 v celorepublikovém měřítku početně ta vůbec největší.⁸⁵⁸ Praha jakožto hlavní město republiky a sídlo ústředních stranických orgánů se vyznačovala vlastními specifickými podmínkami a dynamikou. Nejvyšší straničtí představitelé v ní trávili více času než v jakémkoliv jiném regionu, byli mnoha pražským funkcionářům důvěrně známí. Je případné, že kauzu krajského zástupce vedoucího tajemníka Vaise v Praze od začátku zastiňoval odkaz bývalé zástupkyně ústředního tajemníka Švermové.

Je třeba konstatovat, že každý z osmi vybraných krajů byl v určitém směru specifický: kraj Bratislava byl nejlidnatější a hospodářský nejvyspělejší ze slovenských krajů; kraje Ústí nad Labem a Karlovy Vary byly pohraniční regiony, obzvláště silně zasažené poválečným vysídlením německé menšiny;⁸⁵⁹ v kraji Pardubice naopak německá menšina historicky téměř absentovala; kraj Plzeň na konci druhé světové války takřka celý osvobodila americká armáda; moravský kraj Olomouc měl silně zemědělský a katolický ráz.⁸⁶⁰ Každé z těchto specifíků je velmi obtížně vyhodnotitelné. Nicméně je zajímavé, že průběhy kampaně v Bratislavském, Prešovském a Ústeckém kraji byly z hlediska pasivity širšího stranického aktivu srovnatelné. Celkový rozdíl v dynamice hledání nepřátel v krajských vedeních KSČ by na základě toho bylo možné interpretovat etnicky – v Bratislavském a Prešovském kraji žilo slovenské obyvatelstvo, v Ústeckém kraji se potom jako možné vysvětlení nabízí poválečné vyhoštění německého elementu, které bylo obzvláště rozsáhlé - noví osídlenci se s prostředím dosud nesžili a panovaly zde výjimečné

⁸⁵⁷ Tamtéž, s. 59.

⁸⁵⁸ Vykazovala 478 029 členů a kandidátů. Viz Přehled o stavu krajských organizací ku dni 28. 2. 1950, tabulka č. 1. MAŇÁK, *Proměny strany moci I*, s. 100.

⁸⁵⁹ Počty sudetských Němců představují citlivé téma. Sám jsem se opíral o výsledky sčítání obyvatelstva v Československu z roku 1930. Nejedná se mi o absolutní čísla, ale pouze o míru zastoupení Němců v populaci.

⁸⁶⁰ Zároveň je však třeba uvést, že v Olomouckém kraji se v návaznosti na zemědělství rozvinul vyspělý potravinářský průmysl se sladovny, cukrovary a lihovary; v Prostějově byl moderní lehký průmysl.

poměry.⁸⁶¹ Za hlavní propagátory hledání vnitrostranických nepřátel by pak šlo označit funkcionáře z řad české, dlouhodobě usazené populace. Takové generalizace jsou však potenciálně zrádné hned z několika důvodů: Jednostranné zdůrazňování faktoru slovenské národní příslušnosti přehlíží rozdíly mezi Bratislavským a Prešovským krajem, které byly v mnoha ohledech stejné nebo větší než mezi Bratislavou a některými vyspělými českými kraji.⁸⁶² Pokud jde o faktor dlouhodobé usazenosti české populace, opět se samozřejmě vymyká Praha; v Ústí nad Labem žila početná česká komunita nejpozději od poslední třetiny 19. století, pro kterou tvrzení o nedostatečné obeznámenosti s místními podmínkami jakožto příčinou pasivity neplatí; kraj Karlovy Vary byl vysídlením německého obyvatelstva postižen v podobné míře jako kraj Ústecký, přesto se v něm straničtí funkcionáři do kampaně zapojili, byť především proto, aby bránili vedoucího tajemníka Jindřicha Homolu. Konečně kraje, respektive krajské organizace KSČ a KSS, byly administrativně vytvořené jednotky. Nelze u nich počítat s homogenitou, skladba obyvatel a ráz jednotlivých částí regionů se od sebe často odlišovaly.⁸⁶³ Nicméně historicky podmíněnou rozdílnost lze pojímat jako další, byť latentně přítomný faktor. Dokládá komplexnost vztahu, jaký existoval mezi diktaturou KSČ padesátých let a předchozím vývojem.

6.3. Příčiny nespokojenosti

Regionální funkcionářské sbory a aktivní straníky v jejich odporu vůči takzvaným diktátorům podněcovala celá řada motivů. V podkapitole *Sociální profil regionálních*

⁸⁶¹ Význam vysídlení Němců jakožto důležitého faktoru pro chování populace v kraji Ústí nad Labem podtrhává, že má dlouhodobou povahu. Relevantní je až do současnosti. Viz Prudký, Libor (ed.), Šmídová, Michaela a Vojtíšková, Kateřina, *Periferie, kraje, hodnoty: Možnosti periferních krajů na cestě za dobrými hodnotami*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 2016, s. 74.

⁸⁶² Mimo jiné pro Bratislavu můžeme použít podobný argument jako pro Prahu. Sídli v ní ústřední aparát KSS a vládní Sbor pověřenců. Vedoucí krajský tajemník se mohl jevit jako méně významná postava vedle bývalého ministra zahraničí Vladimíra Clementise nebo bývalého předsedy sboru pověřenců Gustáva Husáka, kteří byli obviněni ze „slovenského buržoazního nacionalismu“ a zatčeni StB přibližně ve stejnou dobu jako Polák.

⁸⁶³ Například v karlovarském kraji je historický rozdíl mezi oblastí průmyslového Sokolovska a na sektor služeb zaměřenými Karlovými Vary a Chebem, v olomouckém kraji zase mezi jeho severní pohraniční a jižní částí. Prudký, Šmídová, Vojtíšková, *Periferie, kraje, hodnoty*, op. cit., s. 81-82.

funkcionářů v období stalinismu se ukázalo, že řada příslušníků regionální stalinistické elity neměla atributy, které se obvykle asociovaly s výkonem moci. Vedoucí funkce mohli zastávat mladí lidé, ženy a etničtí Židé. To ovšem neznamená, že tyto skupiny byly akceptovány a respektovány stranickou většinou.

Členové KSČ obtížně snášeli hned několik kategorií elitních funkcionářů, byť s rozdílnou mírou intenzity. Například mladé funkcionáře především starší straníci plošně hodnotili jako nedostatečně zkušené, protože se měli dopouštět nejrůznějších pochybení. Shrnující je výrok členky OV KSČ v Boskovicích a předválečné komunistky Soukupové, podle které mladí funkcionáři „neměli ke straně takový kontakt a nemohou mít zkušenosti starších soudruhů a že se může stát, že často přehlédnou závažné skutečnosti.“⁸⁶⁴ Výrazně negativněji vnímala přinejmenším velká část straníků funkcionáře, kteří byli etničtí Židé. Když vedoucí tajemník KV KSČ v Ostravě Vítězslav Fuchs v dubnu 1948 prosazoval v kraji svoji nominaci na poslance, projevíli kvůli jeho židovskému původu „antisemitské a šovinistické tendence“ přímo členové předsednictva ostravské okresní organizace.⁸⁶⁵ Po odvolání Rudolfa Slánského z pozice generálního tajemníka strany a jeho přeložení na daleko méně důležitý post náměstka předsedy vlády v září 1951 „byly zaznamenány v Praze, ale i jinde, projevy antisemitismu: opakují se výroky, že ‚židé sedí na vysokých místech a nic nedělají‘, ‚Slánský prosazoval do funkcí lidí svého původu‘.“⁸⁶⁶ Antisemitismus nebyl pouze Josifem Stalinem prosazený import ze Sovětského svazu, nýbrž měl autochtonní základ.⁸⁶⁷

Podobně nepřijatelné byly pro straníky na vedoucích funkcích ženy. Pro svoje údajně *přirozené* sklony k podřízenosti vůči silnému mužskému charakteru se podle nich mohly dokonce stát hrozbou pro celou KSČ. Relevantní je příklad Švermové a Šlinga –

⁸⁶⁴ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 74.

⁸⁶⁵ BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha, ÚSTR 2019, s. 110-111.

⁸⁶⁶ BRABEC, Václav, Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let, *Revue dějin socialismu*, roč. 9, čís. 3, rok 1968, s. 366.

⁸⁶⁷ Podle historičky Muriel Blaive byl Slánského židovský původ „zřejmě důležitější pro Stalina než pro československou společnost. Antisemitismus nebyl v té době pro veřejnost důležitým hnacím faktorem.“ BLAIVE, Muriel, *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 116. Avšak straníci se k antisemitským výrokům vůči Slánskému uchýlili dříve, než k tomu byli vedením vyzváni. Minimálně jistou míru protizidovsky zaměřené xenofobie tedy můžeme předpokládat také u nich. Pro zásadní úlohu antisemitismu v přípravě Slánského procesu viz Kevin MCDERMOTT: A „Polyphony of Voices“? Czech Popular Opinion and the Slánsky Affair, *Slavic Review*, Vol. 67, No. 4, 2008, s. 850-855

Švermová sice zastávala vyšší funkci v ústředí, jako vedoucí figura údajného tandemu však byl prezentován a vnímán brněnský tajemník Šling. Rod tak pomyslně zastínil i formální hierarchickou strukturu strany. Časté měly být pro funkcionářky milenecké poměry na pracovišti. Předpokládal se rovněž u vedoucí organizačního oddělení KV KSČ Růženy Dubové, o které bylo „všeobecně známo, že byla milenkou Šlinga.“⁸⁶⁸ Aféry a poklesky žen ve funkcích zajímali straníky podstatně více než u jejich mužských protějšků; správným funkcionářem podle nich mohl být pouze vyzrálý muž, Čech nebo Slovák, ideálně z dělnického prostředí.⁸⁶⁹

Především však nižší funkcionáře a straníky mobilizovala samotná mocenská praxe regionálních stalinistických elit. Jevilo se jim, že si rozhodovací pravomoci přivlastnila malá skupina nelegitimních uzurpátorů, která postupovala autoritářsky a bezohledně. Nepřátelskou odezvu zdola vyvolával každý administrativní příkaz, který se jevil být vypracovaný bez skutečného porozumění místním podmínkám, každé s nikým nekonzultované personální opatření. Je to právě odpor ke způsobu vládnutí regionální stalinistické elity a snaha o nastolení demokratičtějších poměrů, které se nejvíce objevovaly ve vzdorných projevech jednotlivých funkcionářů i v bojových rezolucích celých organizací.

Je důležité poznamenat, že tyto nálady nebyly pro straníky popřením stranické disciplíny. Právo na odpor mohli odvozovat a odvozovali přímo z organizačního řádu strany, který členům povoloval „vyslovovat ve stranické organizaci svůj názor a věcnou kritiku o činnosti kteréhokoliv člena i funkcionáře nebo výboru a organizace strany.“⁸⁷⁰ Uplatnění tohoto oficiálního nároku v praxi během hledání nepřátel v KSČ dokládá, že vnitrostranická demokracie nebyla pro stranický aktiv pouze vyprázdněným heslem a obsahovala značný mobilizační potenciál.⁸⁷¹

⁸⁶⁸ NA, fond 1261/2/5, sv. 74, ar. j. 408. Brno – Kádrová práce, s. 376.

⁸⁶⁹ To poskytuje další dílčí vysvětlení pro relativně mírné mocenské pády Jindřicha Homoly v Karlových Varech a Františka Řezníčka v Olomouci, popsané v podkapitolách 6.2.5 a 6.2.7. Oba byli z českých dělnických rodin a sami dělníci. Homola se navíc narodil roku 1907 a v případové studii byl z vedoucích krajských tajemníků nejstarší.

⁸⁷⁰ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa*, Praha 1949, s. 515.

⁸⁷¹ Tak tomu bylo také v Sovětském svazu stalinského období. Podle Wendy Goldman způsobilo právě spojení „lovu na opozičníky“ se „stranickou a odborovou demokracií“, že na teroru participovali i řadoví členové strany. *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression*, New York 2007, s. 127.

Nicméně straníky chápaný a pojímaný princip demokratičnosti neměl vést k jakési neomezené lidovládě uvnitř KSČ. Nepředpokládal úplné odstranění elity, nýbrž patřičné definování její funkce a povolených norem chování. Ve stížnostech na tzv. diktátorsky jednající stranické šéfy nebyla žádná častější než poukaz na nevšímavost, kterou měli šéfové projevovat směrem dolů. Vyčítalo se jim, že vyslané delegace z okresů namísto pečlivého vyslechnutí a starostlivé pomoci jen hrubě odbývali nebo vůbec odmítali přijmout. Podřízení funkcionáři na ně hořkovali pro jejich sklon k příkazování a výhrůzkám, nahrazujících soustavný zájem a péči. Regionální funkcionáři a straníci ze všeho nejvíce od představitelů stalinistické elity očekávali, že s nimi bude možné osobně jednat a že tato jednání budou probíhat na familiárním základě. Artikulovali na první pohled až překvapivě tradiční nárok na paternalistickou elitu, vnímavou a ohleduplnou k přání široké stranické masy.

Hlavním společenským původcem vzneseného apelu v KSČ byli příslušníci dělnické třídy. Historik Peter Heumos konstatoval, že českoslovenští dělníci v padesátých a šedesátých letech minulého století se v převážné míře přidržovali vzorců jednání a hodnotové orientace z předchozích období. Bránili se každé formě administrativního nátlaku a požadovali přesvědčování, pracovní konflikty řešili na personálním základě, třeba starobylým zvykem vysílat deputace k vládním představitelům.⁸⁷² Z tohoto ideového zdroje vycházeli při své vnitrostranícké kritice aktivní komunisté a funkcionáři. Oba proudy nemůžeme směšovat – dělníci sice tvořili nejpočetnější sociální vrstvu v KSČ, většina dělníků nicméně členy nebyla. Naopak ve stalinistickém období představovali 25 až 30 procent obětí politického pronásledování a represe.⁸⁷³ Ani proletáře organizované ve straně nelze považovat za homogenní skupinu. Jejich účast na členských schůzích byla pravidelně nízká a nabízené stranické funkce často odmítali, protože si prosazováním nepopulárních opatření nechtěli znepřátelit kolegy na pracovišti.⁸⁷⁴ Přesto mezi dělnictvem a členstvem strany existoval v popisované době značný personální průnik. Zastoupení dělníků mezi komunisty bylo opravdu vyšší než u jakékoliv jiné sociální skupiny a výrazněji nekolísalo – v roce 1949 představovali 39,9 procent členů, v roce 1951 42,4

⁸⁷² HEUMOS, Peter, *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví: Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*, Praha, ÚSD AV ČR 2006, s. 30-31.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 21.

⁸⁷⁴ ŠLOUF, Jakub, *Spříznění měnou: Genealogie plzeňské revolvy 1. června 1953*, Praha, FF UK 2016, s. 124-129.

procent členů, konečně v roce 1953 40,7 procent členů.⁸⁷⁵ Ještě markantnější byl poměr ve funkcionářském sboru – mezi lety 1949 až 1950 tvořili aktivně pracující dělníci 49 procent členstva výborů základních stranických organizací, 37,7 procent členstva výborů okresních a 53,3 procenta výborů krajských.⁸⁷⁶ Dělníky aktivní ve straně máme obvykle tendenci vnímat v první řadě jako komunisty, s větší či menší ochotou prosazující rozhodnutí shora. Jejich odpor vůči regionální stalinistické elitě a především hodnotová orientace, která je k němu vedla, však měla nepoměrně širší sociální základ.

6.3.1 Prosazení tradiční elity v nestabilním prostředí

Přelom čtyřicátých a padesátých let představoval pro funkcionáře KSČ turbulentní období, ve kterém mohli takřka ze dne na den ztratit svoji pracně budovanou pozici. Je obtížné statisticky vyhodnotit, o jak velkou míru nestability se jednalo. Abychom získali alespoň přibližné ponětí a fenomén stalinismu mohli posoudit v rámci širšího časového úseku, zaměříme se na proměny ve složení ústředního výboru strany, které probíhaly od VII. sjezdu KSČ v dubnu 1936 do XI. sjezdu v červnu 1958.⁸⁷⁷ Ústřední výbor (ÚV) volený na stranických sjezdech byl pro stranu reprezentativním orgánem, kromě představitelů ústředních složek v něm působila také regionální stranická elita, funkcionáři KV i pracovníci krajských sekretariátů. Za 22 let do něho bylo zvoleno 262 lidí jako řádných členů.

Na VII. sjezdu KSČ konaném 11. až 14. dubna 1936 bylo do ÚV zvoleno padesát členů, kromě Čechů v něm byli významně zastoupeni také příslušníci národnostních

⁸⁷⁵ MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci I*, op. cit., s. 26.

⁸⁷⁶ Týž: *Proměny strany moci II*, op. cit., s. 19-20, 64, 89. Je třeba zmínit, že mezi členy okresních výborů bylo více úředníků, a to 40,1 procent. Jednalo se však v drtivě většině o dělníky původním povoláním, čerstvě vyzvednuté do placených úřednických pozic.

⁸⁷⁷ Použitou metodu přejímám od historičky Annie Kriegel, viz KRIEGEL, Annie, *Les communistes français: Dans leur premier demi-siècle: 1920-1970*, Paris, Seuil 1985, s. 234-246. V českém prostředí je fascinující analýza ústředního výboru KSČ mezi lety 1946-1954 od historika a politologa Marka Pavky, viz PAVKA, Marek, *Kádry rozhodují vše!: Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické vlády)*, Brno, Prius 2003, s. 69-77. Jako pramen jsem používal publikované protokoly sjezdů a Rudé Právo, pro srovnání viz odpovídající seznamy v ŠTVERÁK, František, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992): Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha, Národní archiv 2018.

menšín – 12 Němců, 5 Slováků, 3 Maďaři, 2 Ukrajinci a 1 Polák. V podmínkách eskalujícího evropského konfliktu tak měla být podle mluvčího volební komise Bruno Köhlera „*demonstrována mezinárodní jednota.*“⁸⁷⁸

Další, VIII. sjezd, se konal o deset let později 28. až 31. března 1946.⁸⁷⁹ Ze sto nových členů ústředního výboru jich bylo pouze 12 z ÚV zvoleného v roce 1936, tedy pouhá hrstka. Rozsah výměny je snadné vysvětlit. Sjezdy od sebe dělily události zásadního významu, došlo k zániku republiky, okupaci a druhé světové válce. Řada členů byla popravena nacisty nebo zemřela během partyzánské činnosti. Důležitý byl také národnostní faktor, neboť zvolené 100členné ÚV se skládalo pouze z Čechů – Němci nebyli do nového ÚV vůbec navrhováni, Slováci mezi březnem 1939 a zářím 1948 pracovali v organizačně oddělené Komunistické straně Slovenska (KSS).

IX. sjezd KSČ probíhající 25. až 29. května 1949 zvolil ÚV o 97 členech.⁸⁸⁰ 47 z nich bylo členy tohoto tělesa již po VIII. sjezdu v roce 1946. Jednalo se o poměrně menší, avšak pořád výraznou obměnu za dobu tří let. Částečně je vysvětlitelná organizačně – KSČ v mezidobí pohltila stranu československé sociální demokracie a sloučila se s Komunistickou stranou Slovenska (KSS); představitelé obou měli mít v ÚV své zastoupení.⁸⁸¹

Na X. sjezdu strany 11. až 15. června 1954 svůj mandát obhájilo jen 34 členů zvolených v květnu 1949, tedy 35 procent.⁸⁸² K těm můžeme připočítat osm náhradníků ÚV, kteří získali plná členská práva na stranické konferenci v prosinci 1952 a na X. sjezdu byli zvoleni znovu do celkem 83členného grémia.⁸⁸³ I tak je zřejmé, že hledání

⁸⁷⁸ *Protokol VII. sjezdu Komunistické strany Československa: 11. – 14. dubna 1936*, Praha, Svoboda 1967, s. 391. Ohledně přesného složení panuje určitá nejistota, viz tamtéž, s. 622-623.

⁸⁷⁹ *Sněm budovatelů: Protokol VIII. řádného sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.-31. března 1946*, Praha, sekretariát Ústředního výboru KSČ 1946, s. 196-197.

⁸⁸⁰ *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: V Praze 25. – 29. května 1949*, Praha, Ústřední výbor KSČ 1949, s. 550-554.

⁸⁸¹ Tamtéž, s. 547. V důsledku sloučení se sociální demokracií bylo do ÚV KSČ 27. června 1948 kooptováno dalších 14 členů. Nezapočítávám je, neboť nebyli zvoleni a většina z nich působila ve sboru pouze krátce.

⁸⁸² *Protokol X. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: V Praze 11.-15. června 1954*, Praha, Ústřední výbor KSČ 1954, s. 584-585. Pro srovnání viz BARTON, Paul, *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'un démocratie populaire*, Paris 1954, s. 106.

⁸⁸³ Celostátní konference Komunistické strany Československa zakončena, *Rudé právo*, 19. prosince 1952, s.1. Náhradníky jinak nezapočítávám.

vnitrostranického nepřítele a rozvitá stalinistická praxe jako faktor proměny složení ústředního výboru více než vyrovnal změny vyvolané reorganizacemi druhé poloviny čtyřicátých let a překonaly jej pouze následky druhé světové války.

XI. sjezd KSČ konaný 18. až 21. června 1958 dokládá, že předcházející období čtyř let již zdaleka nebylo tolik bouřlivé. Hned 62 členů znovu obhájilo svoji pozici v ÚV, tedy necelých 75 procent. Ústřední výbor KSČ už primárně svoje členstvo neobměňoval a opět rozšiřoval svoji početnost – z 84 narostl na 97 řádných členů, přesně tolik jako ÚV zvolené na IX. sjezdu před necelým desetiletím.⁸⁸⁴

Z této perspektivy můžeme stalinistické období pojmut jako jakousi odchylku v trendu postupné stabilizace, jak probíhala od konce druhé světové války do závěru padesátých let. Podobné uvažování by však bylo příliš jednorozměrné a omezující se výhradně na první silný dojem. Proměny ve složení členů ÚV od IX. do X. sjezdu osvědčují především rozvrat, nýbrž v hlubší rovině současně tendenci k setrvačnosti. Výše jsme zmínili, že do ÚV zvoleného na prvním poválečném, VIII. sjezdu KSČ, se dostalo pouze 12 členů zvolených v roce 1936. Očekávali bychom, že vzorek předválečných členů ÚV postupem času ubýval a nakonec úplně zaniknul – to by však byla mylná domněnka. Hned 9 členů ÚV zvolených v červnu 1958 bylo členy tohoto tělesa již v roce 1936. 5 z nich zasedalo v každém z ústředních výborů KSČ od VII. do XI. sjezdu (Václav Kopecký, Bedřich Kozelka, Josef Krosnář, Rudolf Vetiška, Jan Vodička), dva nebyli zvoleni na VIII. sjezdu kvůli příslušnosti k tehdy organizačně nezávislé KSS (Karel Bacílek, Viliam Široký), dva představovali specifické případy – Čeněk Hruška dlouhodobě působil v armádě a do ÚV se vrátil až 18. prosince 1952 jako náhradník,⁸⁸⁵ Bruno Köhler nebyl zvolen na VIII. a IX. sjezdu KSČ kvůli svojí německé národnosti a údajně velmi silnému německému přízvuku.⁸⁸⁶ Uprostřed viditelné nestability tudíž můžeme spatřit obrisy hlubší kontinuity, která postupně sílila.

Naplní vynikne, pokud se zaměříme, kdo a kolikrát byl zvolen do ústředního výboru strany. Z celkem 428 volených míst mezi roky 1936 až 1958 jich bylo 162 drženo jednorázovými členy, zato 101 pětinasobnými (5) a čtyřnasobnými (19) držiteli funkce.

⁸⁸⁴ Členové ústředního výboru, *Rudé právo*, 22. června 1958, s.1-2.

⁸⁸⁵ Viz jeho heslo v Biografickém slovníku vedoucích funkcionářů KSČ napsané Milanem Vyhliďalem: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj, Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989): A-K, Praha. Academia – ÚSTR 2018, s. 483-484.

⁸⁸⁶ Viz jeho heslo v Biografickém slovníku vedoucích funkcionářů KSČ napsané Ondřejem Vojtěchovským a Janem Adamcem: Tamtéž, s. 601

Jasně patrná je zde rostoucí preference mužů dělnického původu s dlouholetým členstvím ve straně. Ukazuje se to na zastoupení žen – zatímco na VIII. sjezdu bylo řádnými členkami zvoleno 18 funkcionářek a na IX. sjezdu 17, na X. sjezdu už jich bylo pouze 10 a na XI. sjezdu 9.⁸⁸⁷ Rekrutovaly se v první řadě z řad zasloužilých předválečných komunistek (čtyřikrát zvolených Ladislavy Kleňhové-Besserové, Boženy Macháčové-Dostálové a Julie Prokopové).

Trend se odrazil i ve složení vedoucích tajemníků KV KSČ, kteří opakovaně drželi funkci členů ústředního výboru strany mezi roky 1946 až 1958. Patřili mezi ně Bedřich Kozelka (Praha), zvolený do ÚV pětkrát;⁸⁸⁸ Antonín Novotný (Praha),⁸⁸⁹ Václav Pašek (Plzeň),⁸⁹⁰ a Květoslav Innemann (Ústí nad Labem, Ostrava),⁸⁹¹ zvolení do ÚV čtyřikrát. Spjovalo je množství prosopografických črtů: Narodili se v rámci jedné generace let 1902 až 1910 v dělnickém prostředí, do KSČ vstoupili hned při založení či ve dvacátých letech, za první republiky působili v regionálních stranických funkcích. Válku prožili v koncentračních táborech, pouze Václav Pašek nebyl za svou odbojovou aktivitu zatčen. Po roce 1945 každý z nich postupně zastával pozici vedoucího tajemníka KV KSČ. Spjoval je rovněž konkurenční poměr k představitelům krajské stalinistické elity – jmenovitě Antonín Novotný stál dlouho ve stínu Otto Šlinga a zvažovalo se, že ho populární brněnský tajemník nahradí ve funkci.⁸⁹² Květoslava Innemanna zase z pozice vedoucího tajemníka KV KSČ v Ústí nad Labem vytlačil průbojný Mikuláš Landa.⁸⁹³ Postavení celé této skupiny funkcionářů stagnovalo nebo přímo oslabovalo. O to více překotně působí jejich nenadálý vzestup od roku 1951. Nezastavil se pouze obsazením funkcí vedoucích tajemníků v prestižních krajích. Antonín Novotný se v září 1951 stal

⁸⁸⁷ KOČÍŠKOVÁ, Jana, *Ženy v politice: Role a postavení vrcholných političek v Československu 1948-1968*, Praha, s. 318.

⁸⁸⁸ Pro Bedřicha Kozelku viz BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub, *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 177-179.

⁸⁸⁹ Pro Antonína Novotného viz KAPLAN, Karel, *Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*, Brno, Barrister & Principal 2011.

⁸⁹⁰ Pro Václavu Pašku viz jeho heslo v Biografickém slovníku vedoucích funkcionářů KSČ napsané Jakubem Šloufem: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj, *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989)*: L-Z, Praha. Academia – ÚSTR 2018, s. 148-151.

⁸⁹¹ Pro Květoslava Innemanna viz Zemřel soudruh Květoslav Innemann, *Rudé právo*, 10. února 1971, s. 1.

⁸⁹² KAPLAN, Karel a KOSATÍK, Pavel, *Gottwaldovi muži*, Praha 2004, s. 259.

⁸⁹³ NA, fond 1261/2/5, sv. 41, ar. j. 254. Ústí nad Labem – Kádrová práce, s. 19.

tajemníkem sekretariátu ÚV KSČ; v roce 1953 funkce vedoucích oddělení nebo tajemníků v ústředí obsadili Václav Pašek a Květoslav Innemann; Bedřich Kozelka nahradil Antonína Novotného na postu vedoucího tajemníka KV KSČ v Praze.⁸⁹⁴ Publicista a exilový politik Pavel Tigrid v roce 1962 konstatoval, že to bylo „nové mužstvo dosavadních krajských funkcionářů v čele s Novotným“, které nejvíce vytěžilo z čistek a otřesů spojených s pádem generálního tajemníka Rudolfa Slánského a postupně utvořilo nové stranické vedení.⁸⁹⁵ Jedná se o doklad obecného trendu patrného z postupné stabilizace celého ústředního výboru KSČ. Rovněž je důležité, že tento trend se shodoval se snahami nižších regionálních funkcionářů a straníků prosadit reprezentativní elitu, která by svým sociálním původem odrážela jejich hodnotové představy. Kauzální souvislost je obtížné přesně určit, jistě sehrály roli i vztahy a vzájemná loajalita dlouholetých členů ÚV. Nicméně je nasnadě, že Novotný a spol. vystoupali alespoň částečně také přičiněním toho, že naplňovali hodnoty stranického aktivu a mohli se o ně opírat.

6.3.2 Výkon moci a ústup od dosahování socialistické utopie – prostředek důležitější cíle

Představy regionálních aktérů naplňovali ustanovení tajemníci také ve způsobu, jakým přistupovali ke svým funkcím. Vypjatá aktivita, rázná gesta a organizování bombastických podniků, pojetí práce typické pro krajskou stalinistickou elitu, jim byly cizí. Neměli pro ně než slova kritiky. Kupříkladu Antonín Novotný se při vzpomínkovém popisu Šlingovy činnosti v Brně uchýlil k jednoznačně negativnímu hodnocení: „V Brněnském kraji jako tajemník KV prováděl [Šling] politiku plnou demagogie, která byla stranou ostře odsouzena. Organizoval například akci, že v neděli dopoledne obsadil všechny brněnské biografy, v nichž se konaly aktivity s důvěrníky strany. V akci „Mláďí vpřed“ nechal mládež řídit veřejný život v Brně. Byl iniciátorem hromadných výprav stranických funkcionářů do vesnic a násilím nutil zemědělce ke vstupu do družstev. Tyto politické přehmaty prověřila doba.“⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Obdobně argumentují v: BÍLÝ, Matěj – LÓŽI, Marián – ŠLOUF, Jakub, *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 140. Podle historika Tomáše Hemzy většinu mocenských pozic v aparátu ÚV KSČ na podzim 1953 drželi „zástupci bolševické generace“. HEMZA, Tomáš, *Rozhodující síla strany: Aparát ÚV KSČ v éře Antonína Novotného (1953-1967)*, Praha, Filozofická fakulta univerzity Karlovy 2019, s. 64.

⁸⁹⁵ TIGRID, Pavel: Jak tomu bylo opravdu se Slánským a jeho druhy, *Svědectví*, roč. 4, č. 16, 1962, s. 304.

⁸⁹⁶ ČERNÝ, Rudolf, *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*, Příbram 2008, s. 70.

Komandování či přímému diktátu se lidé typu Novotného, Paška či Innemanna usilovali vyhnout. V jednání se stranickým aktivem zdůrazňovali schopnost naslouchání, kterou považovali takřka za svůj definující rys. Tento přístup v době hledání vnitřního nepřítele v KSČ prosazovali aktivně. Relevantní je opět příklad samotného Antonína Novotného, který jako vedoucí tajemník KV KSČ v Praze na zasedání krajského výboru 25. až 26. listopadu 1950 postuloval, že vedoucí regionální funkcionáři nemají závazek přijímat na stranických sekretariátech pouze komunisty, nýbrž i nestraníky. Klíčová podle něho byla důvěra všech. Vedoucí tajemník, na kraji i okrese, „musí býti soudruhem, ke kterému se vzhlíží s úctou a ne s hrůzou.“⁸⁹⁷

Náležitě postupy a ohledy na ostatní straníky byly pro Novotného typ funkcionářů určujícím principem jednání, čímž se jasně odlišovali od svých svržených předchůdců nebo konkurentů. Lidé Šlingova stříhu nahlíželi na dosahování konsenzu pouze jako na jeden z možných předpokladů – vůbec ne nutný – pro uskutečnění hlavního smyslu jejich činnosti, kterým bylo pokaždé samotné budování socialismu. Jednotlivé stranické předpisy i zvyklosti libovolně porušovali, jen pokud to podle jejich úsudku mohlo uspišit konečný cíl. Pracovali pro budoucnost, nikoliv pro dnešek. Novotný a spol. postupovali obráceně. Poklidný chod stranického organismu se pro ně stal cílem sám o sobě. Projektovaná stalinistická utopie měla vyplynout nikoliv z nadlidského vypětí sil, nýbrž z každodenní poctivě odvedené práce v sekretariátu, včetně vlídného přijímání delegací níže postavených funkcionářů, řadových straníků i představitelů různých zájmových skupin. Hlavním smyslem KSČ pro tuto sestavu tajemníků nebyla v první řadě zásadní transformace společnosti, ale zabezpečení řádné vlády.

Tento přístup nebyl pouze osobní praxí několika – byť vysoce postavených – jednotlivců, prostoupil celým aparátem strany a promítl se do života regionálních funkcionářů i straníků. Nejpozději od konce roku 1953 stranické ústředí apelovalo, aby se ve vedení okresních výborů provádělo co nejméně personálních změn – pro vytvoření klidnějšího, stabilnějšího prostředí.⁸⁹⁸ Jednalo se o součást tendence, v rámci které se před negativními formami kontroly postavené na trestech a vylučování straníků preferovala

⁸⁹⁷ SOA Praha, fond – KSČ Středočeský krajský výbor Praha, ka. 30, Zápis KV KSČ plénum Praha 25.-26. listopadu 1950, s. 191.

⁸⁹⁸ K tomuto závěru došel při zkoumání krajské a okresní elity mezi lety 1953 až 1956 Matěj Bílý v: BÍLÝ – LÓŽI – ŠLOUF, *Nervová vlákna diktatury*, op. cit., s. 186,194.

kontrola pozitivní, založená na soustavné pozornosti a získávání přesných informací.⁸⁹⁹ Zahájené kroky můžeme vnímat jako instrumentální, podmíněné výhradně racionalitou byrokratické diktatury nebo sebezáchovným sklonem vládnoucích špiček. Znovu je však třeba připomenout, že podobně jako v otázce sociálního složení nové garnitury proměna odpovídala očekáváním regionálních stranických aktérů. Mezi vládnoucími a ovládanými uvnitř KSČ panovala v tomto směru zásadní shoda.

6.3.3 Stalinistické prostředky a přesvědčení

Hromadné sesazování příslušníků krajské stalinistické elity otevřelo cestu k nastolení nového konsenzu uvnitř KSČ. Nesmíme však zapomínat, že tato tendence byla po nezanedbatelný čas pouze jednou z možných vývojových cest. Rok 1952 byl v mnoha směrech pro funkcionáře i strany rokem nejvyhrocenějšího stalinismu, ostatně se v něm odehrál i samotný proces s Rudolfem Slánským a vedením jeho údajného konspiračního centra. Aniž bychom se chtěli oddávat kontrafaktuálním výkladům dějin, nemůžeme popřít, že náhodné proměnné – eskalace studené války k válce skutečné, Stalin naživu a při moci po 5. březnu 1953 – by mohly vést k zásadně odlišným výsledkům. Nikdy si nemůžeme vystačit se singulárními vysvětleními.

Stejně tak nelze pominout, že nová elita i hodnotové orientace stranického aktivu se prosadily stalinistickými prostředky. Tzv. diktátoři byli odstraněni za použití termínů ze stalinistického jazyka, během v rámci KSČ bezprecedentní a masové denunciační kampaně. Nevystačíme si s tvrzením, že vítězni funkcionáři a straníci si nástroji z arzenálu stalinismu jednoduše posloužili k dosažení svých předpolitických cílů. Opravdu postupovali podle axiomů, že přítomnost byla naplněná nesmiřitelnými konflikty, že se na vedoucích postech ukrývali nepřátelé a že změna mohla nastat pouze mobilizací k vyhrocenému střetu, ve kterém se nenapadali abstraktní oponenti, ale vlastní – někdy i osobně známí – nadřízení a spolupracovníci. Forma jednání měla vnitřní racionalitu a vlastní dynamiku. Komunisté se často nesmířili s pouhým odvoláním a vyloučením z KSČ, ale volali po exemplárních trestech, ba dokonce popravě. Ve vyhrocené podobě to dokládá příspěvek dělníka Křístka na zasedání městského výboru KSČ v Ostravě 2. března 1951, který sklídl bouřlivý potlesk posluchačů: „Žádáme, aby všichni ti, kteří připravovali

⁸⁹⁹ CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945- 1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016, s. 95.

krvavou lázeň nám, byli zrovna tak odměnění... Postavit ke stěně a odstřelit!“⁹⁰⁰ Zkušenost stalinismu měla dlouhodobé následky. Historik Pavel Kolář konstatoval, že straníci reagovali na oficiální odsouzení Stalina a jeho zločinů v roce 1956 zklamáním, zoufalstvím či dokonce pláčem – otřásalo se celé jejich dosavadní pojetí světa.⁹⁰¹ Taková reakce by nedávala smysl, kdyby principy stalinismu nebyly dalekosáhle zvnitřněny.

⁹⁰⁰ Archiv města Ostravy, fond MěV KSČ Ostrava, k. 13, inv. č. 22, Zápis městské výboru KSČ, rozšířeného o okresní výbory a předsedy jednotlivých sekretariátů – datum konání 2. 3. 1951 o 16. hodině odpoledne v závodním hotelu VŽKG, soudruh Křístek z dolu Šverma.

⁹⁰¹ KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět: Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha, NLN a ÚSTR 2019, s. 40-42.

7. Závěr

Komunistickou stranu Československa si v období stalinismu zdaleka nelze představovat jako precizně organizovaný celek, který autoritativně řídil celou společnost. Operovala v hektických podmínkách přelomu 40. a 50. let, kdy nebylo takřka nic stabilní a předvídatelné. Současně nemůžeme tvrdit, že byla pouze trpným objektem různých společenských sil a procesů mimo její kontrolu. KSČ velké tektonické pohyby vyvolávala minimálně ve stejné míře jako jim musela čelit. Tato podvojnost platí i pro její vnitřní ustrojení – strana nebyla mechanické těleso, tvořili ji konkrétní lidé. Jednalo se však o funkcionáře a řadové členy, které působení v hierarchickém prostředí KSČ zásadně ovlivnilo a formovalo jejich způsoby chování i jednání. Oboustranná podmíněnost nabízí základní východisko k porozumění jak stalinistické straně, tak jejím stoupencům.

7.1. Chaotické fungování

Nejsilnější prvotní dojem z tehdejší československé společnosti vyvolává její chaotičnost. Rozsáhlé migrace povalečného období, na prvním místě vysídlení Němců a příchod nové populace do opuštěných pohraničních oblastí, se uskutečňovaly v hospodářsky rozvrácené zemi bez infrastruktury a funkční státní správy. Rozšířené bylo násilí, krádeže, černý obchod i materiální strádání. Po roce 1948 potom masivní industrializace odstartovala další vlnu stěhování, tentokrát za prací, aniž by k tomu existovalo elementární ubytovací zázemí a připravené úřady. Lidé přicházeli na staveniště velkých průmyslových projektů, jako byly například ostravské Kunčice či košický Hukostav, aby zjistili, že budou bydlet v zavšivených dřevěných barácích bez přístupu k čisté pitné vodě nebo možná vůbec nebudou přijati, protože postrádali náležité oficiální potvrzení.

Dezorganizaci neunikla ani samotná KSČ. Překotně rostoucí od konce války až do podzimu 1948, usilovala vytvořit pyramidální strukturu vysílající příkazy z ústředního sekretariátu až do nejposlednější základní organizace. Místo toho dala vzniknout celé soustavě od sebe odloučených sekretariátů, které pracovaly chaoticky a namísto plánovité činnosti se uchýlovaly k nárazovým, často brutálním opatřením. Komunikace v rámci hierarchické administrativní struktury byla plná nedorozumění, kontakt se stranickou základnou nejednou absentoval úplně. Oficiálně si komunisté nárokovali kontrolu nad

každým aspektem lidské činnosti; v praxi často netušili, co si vůbec mají počít. Málokdy v dějinách byl deklarovaný princip tak daleko od skutečnosti.

To však neznamená, že by KSČ nebyla mocenským aktérem zásadního významu. Nesmíme zapomínat, že právě ona představovala jednoho z důležitých podporovatelů vysídlení německého etnika a vůbec hlavního proponenta stalinistické industrializace průmyslu a kolektivizace venkova. Je paradoxní, že k oběma strategiím přistoupila mimo jiné s výhledem na stabilitu, ať už byl kýženým cílem soudržný národní stát bez rušivých etnických menšin či plánovitě řízené socialistické hospodářství. Přitom svou činností naopak přispívala k prohlubování chaosu, který se při každodenním chodu tolik snažila potírat. Navíc široký záběr KSČ a potřeba přímo zasahovat v každé oblasti od rekvírování potravin zemědělcům po řízení průmyslu měly za následek napětí a časté selhání jejích administrativních mechanismů.

Příslušníci KSČ však nepropadali beznaději, naopak dysfunkce aparátu dokázali využít a přizpůsobit situaci svým potřebám. Řadoví straníci se ve velkém počtu zbavovali shora ukládaných povinností, třeba i samotného členství ve straně, pokud jej začali považovat za příliš svazující. Funkcionáři v ústředí i regionech se sdružovali do skupin, aby lépe prosazovali svoje osobní cíle. Funkce využívali k posílení vlastního mocenského statusu, jindy i k obohacení nebo likvidaci nenáviděných konkurentů.

Nicméně personální prvek byl především pojivem, které při selhávání jednotlivých článků aparátu KSČ od ústředí po základní organizace umožňovalo akceschopnost stranického organismu. Osobní kontakty a zprostředkování nahrazovaly nefunkční oficiální informační kanály; neformální skupina si práci rozdělila efektivněji než těžkopádná struktura sekretariátu podřízená rigidním předpisům a formálním hierarchiím. Nejedna z deklarovaných univerzalistických cílů stalinismu se prosazoval právě jejich prostřednictvím.

7.2. Regionální stalinistická elita

Nejvýrazněji tendenci k personálnímu výkonu moci ztělesňovali příslušníci regionální stalinistické elity. Zastávali rozhodující funkce v krajích i okresech a uprostřed všeobecného chaosu se snažili ustavit alespoň minimální řád. Jednalo se o kádr lidí se silným přesvědčením o vlastním poslání, ochotným riskovat a jistým si svojí pravdou. Přímo dohlíželi na ambiciózní stavební projekty, rekvizici zemědělských produktů i

probíhající stranické prověrky. Na členy dokázali působit svým charismatem a populistickými apely, vůči mnoha podřízeným byli naopak brutální, šikanovali je a někdy i zavírali do vězení. Řízení stranické organizace představitelé regionální stalinistické elity vtiskli osobní ráz a nejednou dosáhli výrazných úspěchů. Byli však rovněž do velké míry produktem svého prostředí a v jejich případě nelze hovořit o stabilní vládě. Postupovali nahodile, nárazově – mnohokrát se jednalo o jedno velké provizorium. Jejich výjimečné postavení bylo výsledkem chaotických podmínek a oni je svým jednáním dále umocňovali. Vycházeli přitom z principů stalinismu, přítomnost pro ně byla především ve znamení konfliktu, v němž se vítězství dalo dosáhnout pouze nezdolnou aktivitou a nemilosrdným rozdrčením jakékoliv překážky, bez ohledu na oběti i možný rozvrat. Zvnitřnění těchto axiomů bylo natolik silné, že u regionální stalinistické elity vystupovaly takřka při jakékoliv promluvě i jednání.

Dalekosáhle osvojení stalinismu u mnoha funkcionářů podporovalo, že jeho prostřednictvím překonali svůj marginální společenský status a dosáhli vedoucího postavení. Přelom čtyřicátých a padesátých let byl obdobím bezprecedentního nástupu do té doby z hlediska přístupu k moci okrajových skupin – mladých lidí, žen, příslušníků etnických menšin. Můžeme hovořit až o rozrušení (byť dočasném) tradičních hierarchií. Stalinistická perioda je zaslouženě spojována s novým vzednutím oficiálně podporovaného antisemitismu. Neméně významná je však skutečnost, že mnoho etnických Židů předtím zastávalo ve stranickém aparátu rozhodující pozice. Stalinismus se vedle ohromné destrukce lidských životů včetně příslušníků vlastní elity vyznačoval také kapacitou nalézat lidi nové, kteří se ujímali odpovědných pozic. Akceptování či dokonce nábor personálu z řad marginalizovaných vrstev představovalo důležitý předpoklad jeho fungování.

Mocenský vzestup okrajových skupin má důležitý osobní rozměr, což dokládá příklad regionálních funkcionářek. Ženy v KSCŽ zastávaly důležité posty a prakticky je vykonávaly. Je zřetelné, že se tak nedělo na popud stranického aktivu a už vůbec ne řadové populace. Fenomén je vysvětlitelný jako částečné naplnění stalinistické formy emancipace, který paternalistickou kontrolu žen jejich otci a manželi nahrazoval či doplňoval dozorem státním, stranickým.⁹⁰² Současně funkcionářky byly schopné příslibu využít a naplnit ho vlastními obsahy. Vycházely z osobních představ a pohnutek, které

⁹⁰² GOVEN, Joanna, *The Gendered Foundations of Hungarian Socialism: State, Society, and the Anti-politics of Anti-Feminism*, disertace, University of California 1993, s. 66.

mohly být zjištěny i přísně idealistické a s nimiž stalinistické principy v různých podobách konvenovaly. Je nasnadě, že výkon funkcí jejich držitelky poznamenal. Některé vlastnosti a sklony zvýraznil, jiné upozadil. Nejednalo se však o popření individuality, nýbrž o její rozvinutí, respektive proměnu. Zkušenost stalinismu byla přes jeho kolektivistický charakter pro funkcionářky především osobním prožitkem, často s dlouhodobými či dokonce fatálními následky.

7.3. Stalinismus a poststalinismus

Regionální stalinistická elita svým sociálním původem a jednáním významně podmiňovala chování ostatních skupin uvnitř KSČ. Početná masa nižších funkcionářů i straníků její příslušníky začala označovat za tzv. diktátory a odpor postupně nabyl až dramatických rozměrů. Nespokojení jednotlivci i celé stranické organizace využili širokou paletu nástrojů, aby neoblíbené stranické šéfy sesadili. Na krajské úrovni se odpor zdola promítl do způsobu, jakým zde docházelo k odvolání vedoucích funkcionářů během hledání tzv. nepřátel uvnitř strany. Proces byl nanejvýš komplikovaný, vykazující region od regionu významné odlišnosti. Každý příslušník krajské stalinistické elity nemusel získat status „diktátora“ a straníci v regionech ho nemuseli vnímat výhradně negativně. Možný byl také indiferentní, eventuálně otevřeně přátelský poměr. Ústřední stranické vedení, samo daleko méně jednotné, než jak se oficiálně prezentovalo, muselo na tyto rozdíly reagovat a přizpůsobovat jim svoji strategii. Vzájemný poměr centra a jednotlivých regionů tudíž nebyl determinován jednosměrným sestupováním moci shora. Vyznačoval se komplexními interakcemi, zahrnujícími konflikt, ale rovněž vyjednávání či přímou spolupráci. Regionální organizace zkrátka disponovaly částečnou autonomií, kterou dokázaly také uplatnit – a usměrnit teror podle vlastních cílů. Funkcionáři i straníci v nich byli schopni sledovat vlastní, různorodé a občas vzájemně si odporující zájmy. Jejich aktivita se vinula jako červená nit celým stranickým organismem.

Funkcionáři a straníci ve svém boji usilovali především o elitu s paternalistickými vzorci chování. Vycházeli ze starších představ a hodnotových orientací vlastní dělnickému prostředí, jehož byla velká část stranické základny součástí. Její cíle se do velké míry podařilo prosadit co do složení i způsobů vládnutí nové, etablované garnitury. Celá KSČ se postupně proměňovala z organizace pro uskutečnění sociální revoluce v organizaci za účelem řádného vykonávání moci. Probíhal postupný přechod z období stalinismu do

poststalinismu.⁹⁰³ Je nicméně důležité doplnit, že se nejednalo o pouhý vývoj v čase, hodnoty nové doby zde minimálně jako její možný předpoklad existovaly již dříve.

Zdá se, že stalinismus ve své československé variantě v sobě obsahoval zárodky vlastního překonání. Mobilizace nižších funkcionářů a straníků v rámci hledání vnitrostranických nepřátel vedla k prosazování jejich hodnot reprezentace a způsobu vlády. Nesmíme však zapomínat, že tato varianta zdaleka nebyla automatická ani jediná možná – vývoj se mohl kdykoliv zvrátit a vést k odlišným výsledkům. Především samotná změna proběhla povýtce stalinistickými prostředky. Komunisté přijali výklad o nesmiřitelném konfliktu; na nesčetných stranických zasedáních i na veřejnosti napadali své nadřízené, kteří se pro ně najednou stáli zrádci a nepřátelé.⁹⁰⁴ Celou KSČ otřásala masivní denunční kampaň, před kterou si nikdo nemohl být jistý svým postavením ani životem. Přímo ze stranických řad vycházely výkřiky o potřebě nelítostného zúčtování, zavírání do vězení a poprav. Na tehdejší události bylo těžké zapomenout. V mnoha komunistech dlouho přežívala představa, že se stalinistická praxe – ať už jako příslib, či jako hrozba – může jednoho dne vrátit. Představovala vskutku definující zkušenost celého období.

⁹⁰³ Zde vycházím z práce Pavla Koláře, viz KOLÁŘ, Pavel, *Soudruzi a jejich svět: Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha, NLN a ÚSTR 2019. Musím však podotknout, že Kolářův výklad je komplexnější – poststalinismus necharakterizuje jako období pouhého reprodukování moci. Je pro něj časem neustálého kladení otázek a hledání odpovědí, jež by socialistickému projektu daly nový smysl; z toho pramení důraz na přítomnost.

⁹⁰⁴ Do velké míry zde platí závěry učiněné historičkou Wendy Goldman pro Sovětský svaz v období čistek třicátých let. Viz GOLDMAN, Wendy, *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression*, New York 2007; Táž, *Vytváření nepřítele: Udávání a zastrašování ve stalinském Rusku*, Praha, Karolinum 2014.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny:

Národní archiv v Praze, fond 1261/0/1 – Zasedání ÚV KSČ.

---, fond 1261/0/11 – Politické byro ÚV KSČ 1954–1962.

---, fond 1261/0/32 – Generální sekretariát 1945-1951.

---, fond 1261/2/33 – Oddělení stranických orgánů: krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány práce KV KSČ a MV KSČ 1945-1960.

---, fond 1261/2/5 – Organizační oddělení Marie Švermová 1945 – 1951.

---, fond XI. sjezd KSČ 18. - 21. prosince 1958.

---, fond ÚV KSČ – Komise I.

---, fond ÚV KSČ – Pillerova komise.

Archiv bezpečnostních složek, fondy centrálních útvarů ministerstva vnitra.

---, fond Inspekce ministra vnitra ČSSR.

---, fond Ministerstvo národní bezpečnosti.

Archiv Národního muzea, fond Bedřich Hájek 434.

Vojenský historický archiv, osobní fond František Nečásek.

Státní oblastní archiv Plzeň, fond KV KSČ Plzeň.

Státní oblastní archiv Praha, fond KSČ Středočeský krajský výbor Praha.

Státní oblastní archiv Zámorsk, fond KV KSČ Pardubice.

Státní okresní archiv Kutná Hora, fond Komise regionálních dějin.

Státní okresní archiv Olomouc, fond Bieberle Josef.

Státní okresní archiv Prostějov, fond OV KSČ Prostějov.

Státní okresní archiv Tachov, fond OV KSČ Tachov.

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond KSČ krajský výbor Olomouc.

Archiv města Ostravy, fond MěV KSČ Ostrava.

Osobní pozůstalost Lumíry Kotrchové, ve vlastnictví Evy Vojtové.

Periodika:

Rudé právo

Naše pravda

Oficiální literatura a dokumenty:

Documents on the expulsion of the Sudeten Germans. Mnichov: University Press, 1953.

Dolejší, Václav a kolektiv. *Československé zdravotnictví ve statistických údajích: 1948-1958.* Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959

Kupka, Václav. *Komunistka Anna Kvašová.* Kutná Hora: Komise regionálních dějin, 1987.

Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945-1948 v dokumentoch I. Prešov: Universum, 2005.

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha: Orbis, 1953.

Protokol VII. sjezdu Komunistické strany Československa: 11. – 14. dubna 1936. Praha: Svoboda, 1967.

Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: V Praze 25. – 29. května 1949. Praha: Svoboda, 1949.

Protokol X. řádného sjezdu Komunistické strany Československa: V Praze 11.–15. června 1954. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1954.

Sněm budovatelů: Protokol VIII. řádného sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.-31. března 1946. Praha: Sekretariát Ústředního výboru KSČ, 1946.

Stalin, Josef V. *O nedostatcích stranické práce a opatřeních k likvidaci trockistických a jiných obojetníků.* Praha: Svoboda, 1951.

Paměti:

Bil'ak, Vasil. *Paměti Vasila Bil'aka I*. Praha: Cesty, 1991.

Černý, Rudolf. *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*. Příbram: PolArt, 2008.

Kaplan, Karel. *Dans les archives du Comité Central: 30 ans de secrets du Bloc soviétique*. Paris: Albin Michel, 1978.

---. *StB o sobě: Výpověď vyšetřovaného Bohumila Doubka*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002.

Mareš, Michal. *Přicházím z periferie republiky*, Praha: Academia, 2009.

Šik, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990.

Šlingová, Marian. *Truth Will Prevail*. London: Merlin, 1968.

Švermová, Marie. *Vzpomínky*. Praha: Futura, 2008.

Odborná literatura:

Anev, Petr – Bílý, Matěj. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921-1989): A-K; L-Z*. Praha: Academia – ÚSTR, 2018.

Barton, Paul. *Prague à l'heure de Moscou: Analyse d'une démocratie populaire*. Paris: Pierre Horay, 1954.

Barton, Paul – Weil, Albert. *Salariat et contrainte en Tchécoslovaquie*. Paris: Libraire Marcel Rivière, 1956.

Bieberle, Josef. K politickým procesům (Olomoucký případ 1949–1950). *Slezský sborník*, roč. 88, č. 3, 1990: str. 167–182.

Bílý, Matěj – Lóži, Marián – Šlouf, Jakub. *Nervová vlákna diktatury: Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha: Karolinum – ÚSTR, 2019.

Blaive, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.

Brabec, Václav. "Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let." *Revue dějin socialismu*, roč. 9, čís. 3, rok 1968: str. 363–387.

Brenner, Christiane. *Mezi Západem a Východem: České politické diskurzy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015.

Cichopek-Gajraj, Anna. *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia 1944-1948*. Cambridge: University Press, 2014.

Československé zemědělství očima historiků. Sympóziium pořádané komisí pro agrární a rolnickou otázku v Československu dne 23. a 24. května 1968 v Praze. Praha: Ústav dějin socialismu, 1969.

- Dvořáková, Jiřina. Bedřich Pokorný – Vzestup a pád. *Sborník archivu ministerstva vnitra*, rok 2004, čís. 2: str. 233–267.
- Fidelis, Malgorzata. *Women, Communism and Industrialization in postwar Poland*. Cambridge: University Press, 2013.
- Fitzpatrick, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- . Patronage and Intelligentsia in Stalin's Russia. Wheatcroft, Stephen G. *Challenging Traditional Views of Russian History*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 92–111.
- Friedl, Jiří. *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*. Praha – Brno: Historický ústav – Conditio Humana, 2012.
- Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV – Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2004.
- Goldman, Wendy. *Terror and Democracy in the Age of Stalin*. New York: Cambridge University Press, 2007
- . *Vytváření nepřítele: Udávání a zavražďování ve stalinském Rusku*. Praha: Karolinum, 2014.
- Goven, Joanna. *The Gendered Foundations of Hungarian Socialism: State, Society, and the Anti-politics of Anti-Feminism*, disertace, University of California, 1993.
- Hemza, Tomáš. Politická biografie komunistického funkcionáře Vítězslava Fuchse (1915-1993). *Sborník archivu bezpečnostních složek*, číslo 18, rok 2020, s. 297-324.
- . *Rozhodující síla strany: Aparát ÚV KSČ v éře Antonína Novotného (1953-1967)*. Praha: Filozofická fakulta univerzity Karlovy, 2019.
- . Ve jménu boje proti „diktátorům“, „spiklencům“ a „zrádcům“. *Soudobé dějiny*, roč. 24, č. 1–2, 2017: str. 127–163.
- Heumos, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví: Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.
- Hradecký, Tomáš. Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem Hradecký, Tomáš – Horák, Pavel (eds.). *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 8. Univerzita Hradec Králové – Oftis, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, 2013: s. 347–354.
- . *„Nejpokrokovější kraj v Československu“: Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949-1960*. Praha: NLN, 2017.
- Chadima, Jan. *Rudolf Slánský*. Praha: Vyšehrad, 2022.

- Chan, Anita. *Children of Mao: Personality Development and Activism in the Red Guard Generation*. Seattle: University of Washington Press, 1985.
- Christian, Michel. *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945- 1989)*. Paris: Presses universitaires de France, 2016.
- Kabešová, Monika. Andrej Kaboš a Ervín Polák. Odvolaní vedoucí tajemníci KV KSS Bratislava v kontextu hledání „vnitřních zrádců“ počátkem 50. let 20. století. *Historický časopis*, roč. 62, č. 4, 2021: s. 317–344.
- . „Zbavení škůdců, pevně semknuti kolem ÚV a s. Gottwalda, s vědomím síly strany rychleji vpřed k socialismu.“ Čistky v KV KSČ Pardubice v letech 1949–1951. Kabešová, Monika – Bekera, Tomáš – Parchanská, Pavlína Pavel a kol. *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, č. 14. Univerzita Hradec Králové – Gaudeamus, Hradec Králové, 2020: str. 89–106.
- . *Boj o mocenské pozice v čáslavském okrese a řešení tzv. čáslavského případu (1949-1953)*. Rukopis, 2020.
- Kadlec, Michal. *Komunistická strana Československa v letech 1945 –1948 v Českých Budějovicích*. Bakalářská práce. Brno: HÚ FF UK, 2011.
- Kalinová, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Praha: Academia, 2007
- Kaplan, Karel. *Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Brno: Barrister & Principal, 2011.
- . *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968: Studie a dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.
- . *Gottwaldovi muži*. Praha: Paseka, 2004.
- . *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952: Studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.
- . *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá fronta, 1992.
- Kaška, Václav. *Neukáznění a Neangažování: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha a Brno: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014.
- Klečanský, Martin. *Poslušný vládce okresu: Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868-1938*, Praha: NLN, 2021.
- Kočíšková, Jana. *Ženy v politice: Role a postavení vrcholných političek v Československu 1948-1968*. Praha: Karolinum – ÚSTR, 2022.

- Kokošková, Zdenka – Pažout, Jaroslav – Sedláková, Monika. *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*. Praha: Scriptorium, 2019.
- Kolář, Pavel. *Soudruzi a jejich svět: Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*, Praha: NLN – ÚSTR, 2019.
- Kotkin, Stephen. *Stalin Vol. 1: Paradoxes of Power 1878-1928*. London: Penguin Books, 2014.
- Kriegel, Annie. *Les communistes français: Dans leur premier demi-siècle: 1920-1970*. Paris: Seuil, 1985.
- Kučera, Jaroslav. *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992.
- Linhart, Martin. *KSČ a politický vývoj v okrese Ústí nad Labem v letech 1945-1948*. Diplomová práce, ÚČD FF UK, Praha, 2014.
- Lipscher, Ladislav: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918-1938*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- Londák, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1999.
- Lowe, Keith. *Zdivočelý kontinent: Evropa po druhé světové válce*. Praha: Paseka, 2015.
- Lóži, Marián. A Case Study of Power Practices. The Czechoslovak Stalinist Elite at the Regional Level (1948–1951). Blaive, Muriel (ed.): *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*. Bloomsbury, London – New York, 2019: str. 49–64.
- . Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace na regionální úrovni v období tzv. hledání nepřátel uvnitř KSČ (podzim 1950 až jaro 1951). *Securitas Imperii*, 2018, č. 32, s. 222-249.
- Lžičářová, Jitka. *Vývoj regionálních struktur komunistického režimu v 50. letech 20. století na Prostějovsku*. Bakalářská práce. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Palackého univerzity, 2010.
- Machonin, Pavel a kol. *Československá společnost: Sociologická analýza a stratifikace*. Bratislava: Epoque, 1969.
- Maňák, Jiří. *Proměny strany moci. Studie a dokumenty k vývoji Komunistické strany Československa 1948–1968*, 3. částí. Praha: ÚSD AV ČR, 1995-1999.
- . *Komunisté na pochodu k moci: Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945 – 1948*. Praha: ÚSD AV ČR, 1995.

- McDermott, Kevin. A „Polyphony of Voices“? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair. *Slavic Review*, Vol. 67, No. 4, 2008: str. 840-865.
- Meyer, Peter. *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse: University Press, 1953.
- Mrňka, Jaromír. *Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946*. Praha: ÚSTR, 2019.
- . *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*. Praha: ÚSTR, 2015.
- Nečasová, Denisa. *Buduj vlast - posilíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945-1955*. Brno: Matice moravská, 2011.
- . *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018.
- Pavka, Marek. *Kádry rozhodují vše!: Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické moci)*, Brno: Prius, 2003.
- . Proces se Slánským – konec jedné éry kádrové politiky v KSČ. Pernes, Jiří – Foitzik, Jan (eds.), *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno: Prius, 2005, s. 346-355.
- Pernes, Jiří. *Brno 1951: Příspěvek k dějinám komunistického odporu na Moravě*. Praha: Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, 1997
- . Mládež vede Brno – Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945–1950). *Soudobé dějiny*, roč. 11, čís. 3, rok 2004: str. 45–60.
- Pešek, Jan. *Centrum moci: Aparát Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska 1948-1989*. Bratislava: AEPRESS, 2006.
- Pillerova komise. *O procesech a rehabilitacích I*. Brno: Knihovna zajímavostí, 1990.
- Prudký, Libor (ed.) – Šmídová, Michaela – Vojtíšková, Kateřina. *Periferie, kraje, hodnoty: Možnosti periferních krajů na cestě za dobrými hodnotami*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016.
- Průcha, Václav. *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*. Praha: Svoboda, 1969.
- Případ Jan Kouřil. *Skutečnost*, roč. 3., čís. 7., červenec 1951: str. 137-139.
- Rigby, Thomas H. *Political Elites in the USSR. Central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*. London – Aldershot: Elgar, 1990.
- Rákosník, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha: Filozofická fakulta Karlovy Univerzity, 2010.

- Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků po převzetí moci*. Praha: Academia, 2002.
- Serinek, Josef – Tesař, Jan. *Česká cikánská rapsodie: III. svazek*, Praha: Triáda, 2016.
- Schling, Karel. Otto Šling – příběh jednoho komunisty. *Paměť a dějiny*, roč. 6, čís. 4, rok 2012: s. 116–121.
- Skilling, H. Gordon. Stalinism and Czechoslovak Political Culture. TUCKER, Robert C. (ed). *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, New York: W.W. North 1977.
- Slabotínský, Radek. Otto Šling – pokus o politický portrét komunistického funkcionáře.
- Kárník, Zdeněk – Kopeček, Michal. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svaz. IV, rok 2005: s. 177–198.
- Spurný, Matěj. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex 2011.
- Staněk, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, Praha: Academia – Naše vojsko, 1991.
- Šlouf, Jakub. *KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948*. Diplomová práce, ÚČD FF UK, Praha 2008.
- . *Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945-1948)*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2016.
- . *Spříznění měnou: Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha: FF UK, 2016.
- Štverák, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992): Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Praha: Národní archiv, 2018.
- Šutaj, Štefan. *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005.
- Tigrid, Pavel. Jak tomu bylo opravdu se Slánským a jeho druhy. *Svědectví*, roč. 4, č. 16, 1962: str. 285-307.
- Tichý, Martin. *Smrt bez spravedlnosti: Mrtví Ratajského lesa*. Praha: ÚSTR, 2017.
- Vaněk, Miroslav – Urbášek, Pavel a kol. *Vítězové? Porážení?: životopisná interview II: Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor, 2005.
- Vaňhara, Josef. *Příběh jednoho muže a jednoho města*, Zlín: J. Vaňhara, 1998.
- Weber, Max. *Autorita, etika, společnost: Pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- Wiedemann, Andreas. „*Pojď s námi budovat pohraničí*“: *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952*. Praha: Prostor 2016.

Zavacká, Marína. Komunistický aktivista v lokálnom prostredí: 1949-1956. Kiliánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácia kolektívnych identít*, Bratislava: SAV 2009, s. 542-555

---. Vidiecki komunisti ako aktéri a obeť nútenej kolektivizácie. *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1: s. 57–74.

Zvara, Juraj. *Maďarska menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Epoque, 1999.